

MAGYAR
PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI
FIGYELMEZŐ.

NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

Harmadik és negyedik füzet. **1873.**

Március-Április.

I

**Az isteni immanentia következetes keresztül-
vitele.**

IV.

Az egyház.

A protestáns egyház kezdettől fogva pártfogolta a szellem szabad lengését, a szabad alanyiságot. Kivánt szabad egységet, de nem követelt azonosságot. Kivánta az alany szabadságát, de egyszersmind a szabad alany szabad egyesülését az egyházban. Helyteleníti az erőszakoskodást a lelkiismeret terén, s nyitott ajtót engedett azoknak, kik közösségéből kilépni akarnak. A protestáns egyház soha sem volt Cacus barlangja. Nem korlátolta a tudományt saját terén. Figyelemmel kísérte kritikai tevékenységét a vallási dolgokban is. Tisztelettel fogadta a tudomány jóakaratu tanácsait, de soha sem ment odáig, hogy magát feladja, s magát idegen elvek szerint határozza el az önfejlesztés terén, más lévén a tudománynak, más a kereszttyénségnek életelve.

PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ.

8

De már egészen másként áll a dolog, ha az ellenhatás kilép a szabad egyéniség köréből, s corporatiót képez s tömege súlyával igyekszik nyomást gyakorolni az egyház lelkiismeretére, s dönteni ott a súlylyal, hol az nem nyomhat semmit, hol tisztán az igazság hatalma a jogosult tényező, és nem a sokaság. A ker. egyházban letett igazságokat kezdetben csak tizenkét ember képviselte, és nem a sokaság.

Ha Poroszországban, hol rendőri állam egyházat akart létesíteni Stahl, és Hengstenberg hierarchiát, volt értelme a corporatióknak, a Protestanten-vereinnak: nincs nálunk, hol a Protestantismus igénytelen álláspontján maradt beligazságának, nem államegyház, s még tényleg nem is egyenjogu az államegyházzal, hol tagjainak nemes egyházi összetartásával uralkodott a helyzet rossz akarata felett napjainkig, és soha sem szűnt meg a magyar nemzetre áldásos befolyással lenni. Volt idő, midőn szabadságának utolsó menedéke volt. Volt idő, midőn tagjainak elvhűsége a haza szabadságát meg is mentette. Jogosan állitható, hogy az új Magyarország 1861. született, zárpontján ama küzdelemnek, melyben a prot. egyház Istenre és szent jogaira hivatkozva, ellenállt ama hatalomnak, mely a nemzetet leigázta, és jogaiból kiforgatta. S most az új hatalom emberei avval vádolnak minket nyilvánosan, hogy reactionariusok vagyunk; mivel ez vagy ama koreMBER IDŐSZAKI POLITIKÁJÁHOZ nem alkalmazkodunk. Nálunk a politika az exigentiák tudománya, s az exigentiák IDŐSZAKIAK s ezekért mi jogálláspontunkról s elveink örök basisáról le nem léphetünk. A prot. egyház nem IDŐSZAKI érdekeket képvisel, hanem az evangéliumi igazságok örök érdekeit. Azért mi tartozunk maradni 1861 után is azok, kik voltunk 1861-ig. Jöhetnek idők, midőn a Protestantismus egyházi elvhűsége a nemzetnek új szolgálatokat tehet, ha az új idők betörései az egyházat ős keresztyén evangéliumi alapjáról le nem taszítandja. Ez az, s nem az állam rideg magatartása, a mi szívünket a legmélyebb fájdalommal, lelkünket a legmélyebb aggodalommal tölti be. Az ős egyházi egység szálai szomorú oszlásnak indulnak. Az egyház eredeti organiszmusi jelleme az egylet társadalmi vonásaig lazul alá, pusztán erkölcsi érdekekkel birand, és nem az

ember egész lényét átfogó vallásival. Az erkölcsi elem nem meríti ki az ember énje fogalmát: tehát nem is fedezheti azt teljesen. Az erkölcsi az élet határain belül mozog, s mivel itt igényeit fedezve nem találja, követeléssé teszi a kiegyenlítő jövőt, de saját kiáltásán kívül más biztosítékot nem mutathat fel, s elárulja rendszere szomoru elégtelenségét. A krisztusi alapon fogalmazott egyház már sokkal szerencsésebb helyzetben van, s ez az, a mit megismertetni akarok, annyival is inkább, mivel az mondott, hogy mi debreceni orthodoxok megzavarjuk az egyház fogalmát, s hogy különösen Stahl felé hajlunk. Ugy hiszi a Reform. közlöny szerkesztője!!

Már a mi Stahlt illeti, ő a keresztyénséget *juridice* fogván fel, az egyház nála nem más, mint intézmény, és pedig jog és hatalomintézmény. A Reform egyik hangadója Ballagi Mór ur Egyh. s isk. lap 50. száma 1577. lapján „az egyház szellemi célok elérhetése végett létező intézmény,“ „imponáló egységes intézmény“ „protestáns egyházi intézmény“. Tehát egy lapon háromszor nevezetik az egyház intézménynek. Tehát hol, melyik oldalon állnak Stahl barátai?

Bocsánatot kérek, Winer parallelás kimutatása szerint, az egyház a rómaiaknál határozottan intézmény, az ágostaiaknál intézmény inkább, mint gyülekezetiség, a helvét hitvallásuaknál gyülekezetiség inkább, mint intézmény.

¹² A helv. confessió 54. lapján az egyház „e mundo evocatus vel collectus coetus fidelium . . . communio eorum, qui Deum verum in Christo servatore per Verbum et Spiritum sanctum vere cognoscunt, et rite colunt.“ E szavakban a ref. egyház a szabad gyülekezetiséget vallja világosan.

Én részemről egyházi irataimban nem adtam senkinek okot azt állithatni, hogy Stahl urat idealizálom.

Egyház történelmem 3. lapján azt állítom, hogy „az egyház a keresztyénségben levő isteni élet alapnak (immanens principium) önszervezkedési mozzanata, szervesülése egy részről az isteni életnek a hívőkben, s ekként válik Isten országává, másrészről az emberiség Krisztusban eszközölt helyreállítatásának társadalmi,

köz öntudati bevallása!“ Szerintem tehát semmiképen sem emberi intézmény, vagy emberi életmozzanat, nem imponáló egységes intézmény.

Egyház történelmem második kötetének 6. lapján pedig azt mondom:

„A keresztyénségbeni bensőnek alaki külsőitvénye lévén az egyház, tehát az egyház eszméje teljesen összeesik a keresztyénséggel. A keresztyénség pedig lényegileg nem lehet más, mint az, a mit már a Krisztus személyében minden időben látott a ker. öntudat: egysége az isteninek és emberinek.“

Dogmatikai Felolvasások 203. lapján pedig azt mondom: „Az egyház lényegileg a Krisztusban mint istenemberben, elvileg adott Istenországnak a szentlélek által eszközölt tényleges megvalósítása.“ 204. lapon: „Az egyház eszméjének lényeges jegye az Istenneli egyesülés lévén, a mi a Krisztusban mint istenemberben van legmagasb fejlemében felmutatva, a Krisztushivekben pedig a Szentlélek által megvalósulásra segítettik oly módon, hogy az új ország tagjai a Krisztus, mint fő és centralis egyéniség körül, egy testté alakulván, nem csak a Krisztussal, mint ezen mysticus test éltető lelkével, hanem egymással is szerves élő egységbe jöjjenek, s így a realis keresztyénség csakis gyülekezeti egységben nyilatkozhatik, s így az egyháznak dogmai meghatározása ez marad: „Az egyház gyülekezete az elválasztottaknak, meghívottaknak és hívőknek, kiket Isten az ige és a Szentlélek által a bűn állapotából a kegyelem állapotába és örök dicsőségre hív és egymás közötti szerves egységre.“

Nálam tehát az egyház nem társadalmi intézmény, hanem isteni immanentia ténye, fejleme t. i. a világbani isteni életnek, az emberiségi élet körén belől, oly egységes organismus, melyhez a tagok Istennek lelke által fűzetnek, s abban magasabb életök közös forrását találják fel. . . . Nem oly társadalom ez, mely pusztán erkölcsi célokra egyesül, melynek tagjait pusztán erkölcsi érdekek kötözik össze, hanem a reális vagyis isteni örök életnek fejleme az emberiségi élet körében. Nem szoritkozik csupán az élet földi határai közé, hanem végtelen, mint maga az isteni élet. Egyiránt magában foglalja a

siron inneni, mint a sirontuli világot. Tagjaira nézve a halál megszűnt más jelentőséggel birni, minthogy a léttet változtatta meg, de nem az összefüggési és egységi életviszonyt, „mert itt egy testbe vannak szervezve mindenek a Krisztusban, mind a kik a menyekben vagynak, mind a kik a földön vagynak.“ Efez. 1, 10. „Egy lélek által mindnyájan egy testté keresztelkedtünk.“ 1 Kor. 12, 13. „Ne legyen meghasonlás a testben, hanem a tagok egyenlőképen egymásért szorgalmatosak lévén, egymást táplálják.“ 25 v. „Ti pedig a Krisztus teste vagytok, és tagjai rész szerint.“ 27. v. „Kik felépítettek a Profétáknak és Apostoloknak fundamentumokon, melynek belső szegletköve a Jézus Krisztus.“ Efez. 2, 20. „Kiben az egész alkotmány szép renddel rakatván, nevedik, hogy legyen az Urnak szent temploma.“ 21. v. „Nevedjük abban, a ki a Fő, tudniillik a Krisztusban.“ Efez. 4, 15. Az apostol tehát oly szoros organicus egységet tanít az egyházban, minőt lát az élő testben . . . s oly test az, melynek feje a Krisztus, oly test, melyben a krisztusi, Isten szerinti élet fejtekezik. Innen látható, hogy az apostol egyháza semmiképen sem emberi intézmény, társadalmi szövetkezés, hanem egy immans isteni életelvnek fejtekezési tere, organismusa. Meghatározva van itt az új ország alapja, ki a Jézus Krisztus. Bátor vagyok megemlíteni, hogy e szegletkö nem a mai nap hangoztatott Jézus, egy valláserkölcsi forradalom hőse, hanem az a Jézus, ki egyszersmind Krisztus is. Továbbá nem ez vagy ama része a Jézus Krisztus személyes életének, hanem az egész Jézus Krisztus az igazi és örök sarkkö. Továbbá Pál apostol határozottan azt is tanítja, hogy senki sem építheti az egyházat más kénye kedve szerint választott alapon, és hogy az egyházépítő elv határozottan az Istennek lelke, egy élő s örökké munkás immanens Istenség. Az Isten egyháza isteni élet fejleme, a Krisztus lelkének fejtekezése lévén az emberiségi élet körében, nem olyatén emberi mű, s intézmény, melyet valamely modern világnézet építhet tovább. „Nekünk abban kell kereszt-

tyénekül nevekednünk, ki a fő, — t. i. a Krisztusban.

Mély megilletődéssel olvastam ama panaszt, hogy ha a mai művelt világot megakarjuk nyerni a vallásnak, le kell mondanunk az egyház tanairól. Mi oly egyházat, mely nem akar lenni a Krisztus teste, s a melyben nem fejtekezik a Krisztus, egyházul el sem ismerhetünk. Az olyan egyházzól pedig, melyben ezen kellékek megvannak, mely tanait tisztán az Evangéliumból meríti s igazolja, mi az egész világ kedvéért sem mondhatunk le, habár számunk tizenkettőre olvadna ismét, mint volt kezdetben. Kötelessége e megmaradt tizenkettőnek újból kezdeni azon nemes munkát, melyet az első tizenkettő megindított. Mi nem vehetünk senkitől más utasítást, mint vett ama tizenkettő. Nekünk nincs más küldetésünk, mint hirdetni a világ végeig a Jézus Krisztust, a meghalt és feltámadott Krisztust az ő egész Megváltói minőségében.

Szomorú dolog volna, ha a Krisztus tanítványai működésökben nem az örök alap a kiküldő Krisztus, hanem a világ változó szelleméhez alkalmazkodnának pillanatnyi elhangzó tapsokért. Nem tapsokért jöttünk, hanem azért, hogy ismételjük koronként azt, hogyha az Isten angyalai eljönének és mást tanítanának, mint ama sarkkövet, ne higgyetek nekik.

Vajjon elegendő ok-e az, hogy mivel a modern műveltség többé nem hajlandó hinni: tehát ne hirdessük a Krisztusróli evangéliumot? Avagy hítt-e, vagy a hívés állapotában volt-e azon ó világ, melynek ama tizenkettő hirdette azon evangéliumot, mely a zsidóknak botrány, s a görögöknek esztelenység volt?

A morál a vallásos meggyőződések, a hitnek gyümölcse leendő örökké. Ha szilárdak s életirányzó hatalommá erősülnek a vallásos meggyőződések, a ker. elvek: az erkölcsi átídomulás nem fog kimaradni soha. De a ki amaz alap letevése és megszilárdítása nélkül akar építkezni, az mozgó homokra építeni az ő házát. Az gyümölcset akar termő alap nélkül.

Alia tempora, alii mores! A világnak morál felfogása népek és koronként változik, úgy hogy a legmoráltalanabb tények is tisztelethez juthattak. Így vagyunk a kormüveltségek irányaival is. A modern műveltség mai nap sok oly dolgokat vesz oltalma alá, s olyatén igények kielégítését helyezi az állam, vagy rendőrség fedezése alá, kivált a világvárosokban, melyek éppen az erkölcsiséggel ellenkező jellemmel bírnak. Ha már az egyház szolgálai mindenáron tetszést akarván aratni, s a cultura embereit megnyerni ohajtják magoknak, és nem a Krisztus evangéliumának, mi alapon támadhatják meg ezen szomorú visszaéléseket? . . . vagy helyeselni fogják-e a műveltség e hamis életsarjadványait? S ha ezt teszik, vagy hallgatag alkalmazkodnak a modern szellemhez: kinek szolgáltak akkor? Istennek-e, vagy a világnak? A Krisztus testét építették-e, vagy a világ Babilonát? Az immanens isteninek adtok-e kifejezést, a mit in thesi sürgettek, vagy az uralkodó anyagnak, melyben nincs szabadítási erő.

Tan az alap. Határozott tannal kell előbb bírnunk, ha azt gyümölcsöztetni akarjuk.

A mi szerény ref. evangéliumi egyházunk, mindég képes volt bőséggel mutatni fel e nemes gyümölcsökből, hol tagjai szent kegyelettel hajoltak meg ama sarkkövön nyugovó tanok előtt, hithódolattal, s közakarattal az egyetemes papság elve szerint építették a közös országot, mint nem a világ szellemének, hanem az Istennek kijelölt élő templomai. A könnyü véru franciákból előteremtette azon Hugenottákat, kiket komoly magokviseletéről negyven lépésnyire mindenki felismerhetett. Kiket hurcolhattak gályákra, vérpatakokat csapolhattak felvagdalt ereikből a Cevennesákon, de meg nem törhettek soha. Sőt még a forradalom rémnapjaiban is azon tiszteletben részesültek, hogy nem tartották szükségesnek őket kikérdezni, hogy hisznek-e Istenben, hanem azt kiáltozták csupán ama martalócok: „Végezzétek ki, hisz ez Hugenotta, ennek kell hinni az Istent.“ Ez a nemes, ez a lélekemelő gyümölcs. Soha morálprédikáció e lelkesedést létre nem hozandja, ismétlem „soha.“

Ily nemes gyümölcsöt mutathat fel a mi magyar ref. egyházunk multja is. Hányszor kell a kifosztott egyházaknak újból épít-

kezni, újból összehordani a homokszemeket? Hányszor kelle életökért s jogaikért csatamezőkre állani ki? A törhetlen hithűség és szilárd egyházi egység elég volt mindenre.

E hithűség ezen egyházi egység századunk ötvenes éveiben ismét felmutatta azon gyümölcsöt, mely kivivta magának a világ tiszteletét . . . e szegény mostoha gyermeke a magyar hazának, mely irodalma és cultusa nyelvénél tette a nemzet nyelvét három század előtt, míg azt édes gyermekei idegennel cserélték fel, nép- és főiskolákat, sajtókat állított mindenütt, hol kifejthette magát, melyeket siettek halomra dönteni a haza édes gyermekei . . . e megvetett, üldözött mostoha gyermek végre oltalma alá vette a hazát, midőn elesett vagy láncra vert legjobb gyermekeit siratta, midőn nem volt menedéke sehol. . . Isten megáldotta e pietást, győzelemmel ajándékozta meg azt, de azért, hogy látná az ivadék, hogy mi az, mi nagy eredményeket képes elszülni, s tanulná tisztelni örökké azt, mit a Mindenható megáld és megkoszoruz . . . hithűség, szilárd egyházi egység!

A meghasonlás kétségkívül ha nem halál, de mindenesetre meggyengülés. *Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur.*

A görögök az égő Iliónból a Palladiumot igyekeztek megmenteni. Mi összefogjuk-e törni? . . . midőn történelmi ellenségeinknek szabad bejárata van a hazába ismét, és senki sem kérdi, honnan jönnek e vézmadarak, melyek országosan tiltattak ki a hazából. Ezen emberek nem emberek, hanem „rendszer“. Vagy talán azzal hitegetik magokat némelyek, hogy a kath. főpapság hatalma már lejárt? Mikor? Akkor-e, midőn a letiltott csalhatatlansági dogmát itt is, amott is kényök kedvök szerint kihirdették, s a cultusminister csendesen tudomásul kénytelen venni. Ő tudja jól, miért . . . de mi nem tudjuk, hogy miért bizzuk el annyira magunkat a korszellem mosolyára. Én úgy hiszem, hogy egy fentartó elv szentebb a világ minden mosolyánál.

Sokat gondolkoztam egy dolog felett, de nem voltam képes

idáig megoldani, miként történhetett az meg, hogy a ref. egyház hivatalos organumai, megesküdvén annak fentartására, miként szabadithatták magokat oda, hogy az ő reformátorok által elítélt synkretistikus reform mozgalmakkal megtörni segítsék azon egyházat, mely háromszázados életfolyamában annyi külső ellenséggel találkozott, s miután a külső ellenhatásnak nem sikerült a lerontás célba vett műve, ma tehát az egyház fiai **sőt hivatalnokai**, szervezkednek corporatióvá, hogy e szomorú munkát teljesítsék határtalan örömeire a high churchnek, mely egykor a kormánynyal szövetkezve sem boldogulhatott. Az evangelium törhetlen vasnyakú emberei az ingatag korszellem, és világműveltség udvaroncáivá lettek.. mosolyokra néznek, nem örök elvekre, s miután nem akarják venni a fáradtságot, hogy azon elveket beható gondolkozással áthatva, a tudomány fegyverével védelmeznék, vagy azoknak tartalmát s értékét felmutatnák, azok közé sorakoznak, kik a tagadás vagy mellőzés, vagy épen megvetés kényelmes utait választották. Valóban ez a legkönnyebb út!

Ugy vagyok meggyőződve, hogy az evangéliumi egyház oly becses letétemény, a melyről a jelenkor a jövőnek számadással tartozik. Erős vár volt ezen egyház az ő egységességében . . lehet az ivadék keresni fogja azt egykor, és védművek helyett csak szomorú romokat találand, melyek felett erőtelen beteg árnyak lézengenek. Még egy tévedt eljárás sem került ki itéletét. Azoknak, kiknek hatalmokban van új házat építeni magoknak, nagyon bűnösen cselekesznek, midőn egyesülnek lerontani egy régi biztos családházat, melynek lakói nem akarnak onnan kivonulni, s úgy érzik, mintha kegyelettel tisztelt őseiktől kellene elszakadniok. Óh ez lelkiismeretben járó dolog örökké!

Midőn fennebb azt állítottuk a ker. egyház meghatározásául, hogy az nem intézmény, hanem szabad gyülekezeti ségben nyilatkozó isteni élet fejlem: ellenmondunk mindazon lehetőségeknek, melyek az emberi, társadalmi intézményeket sujthatják. A társadalmi intézmények az időnek gyermekei lévén, elvénhednek, elavulnak, elszáll végül belőlök a lélek, mely azokat egykor tisztele-

tesekké tevé. Az elavult intézmények üres koporsójának iszonyát eltakarhatja ugyan egyidőre az emlékezet babonás kegyelete, de meg nem mentheti. . . . Ha az örök ker. positivításokat őrző egyház társadalmi intézmény csupán, az emberi intézmények sorsát épen ugy nem kerülheti ki, mint a pesti reform-coalitio, mely a keresztyén positivításoknak semmi tisztelettel sem szándékozik adózni, s maga elé egészen új irányt és célt tűz ki, pusztán a humanizmus, de nem a kijelentett ker. vallás őseredeti és egyedül lehetséges igaz irányában akar haladni. A pesti reform-coalitio az időnek építkezik, s az idő azon régi Saturnus, ki felemésztette kezdettől fogva gyermekeit. Ha érdemül akarja felmutatni azon szomorú eredményt, hogy megtörni segítette elleneinknek azon ref. egyházat, melynek kebelén felnevekedett, tejét mai nap is szivja, ezt megteheti, de kétségen kívül ezért számolni tartozik, ismételjük, Istennek és saját lelkiismeretének, és számolni fog a történelem ítélő székének, az ivadéknak, melynek apai örökségét lerontani szándékozott.

Dr. Heiszler József,

dombrádi ref. lelkész.

II.

Miért üresek a templomok, s mi következik ebből?

Egyházi életünk tengerén, — hol meglehetősen szélcsend uralgott — pár évvel előbb a habok mozgásba jöttek, verdesve az egyház hajójának oldalát. A mozgás általános figyelmet keltett, s mint minden újabb jelenségnél történni szokott, a különféle ítéletek, sejtelmek, sőt jóvendölések nem maradtak el. Némelyek örömmel látták a szélcsend megszűntével a habok hullámát, s a szélben ama jó irányu szelet üdvözölték, mely hivatva van az egyház megfeneklett hajóját — a leiszapodástól megmentve — a szabad fejlődés útján a kívánt cél felé haladásra indítani. Ezek beláthatlan következményeket jósoltak a mozgalomnak, s a szél-

ben, a világra szóló eredményeket szült pünkösti lélek megifjulását állíták nyilatkozni. — Mások aggodva tekinték a szél mozdulását, melyből az egyház kormányát megingató s így egész hajóját rázkódásba ejtő zivatart jósoltak.

Igy telt az idő különböző érzelmek és vágyak között; s rövid, de jellemző vajadás után létrejött a prot. egylet, mely célul tűzte maga elé: „a vallás-erkölcsi életnek Jézus szellemében, és az összes mivelődéssel öszhangzásban való megújulására törekedni.“ S az egylet férfiai, — hogy céljuknak minél többeket, sőt hitők szerint az egész jövőt megnyerhessék, — merész határozottsággal hozták fel az okokat, melyek őket társulásra, s az egyház megfeneklett hajójának a sík tengerre kierőszakolására kényszerítették. S ezek közt legfőbb oknak állíták azon sajnos körülményt, miszerint napjainkban általánosan el van terjedve a vallás iránti közöny, melynek csalhatlan bizonyosága a templomok általános üressége. Ennek okát pedig abban látják, mert a mai tudományos haladás határozott ellentétet képez az egyház tanaival, s így nem hisz többé a nép a tanokban, nem érdeklődik a helyért, hol azok hirdettetnek, s meghül az egyháziasság iránt, mely hihetetlen tanok követésének szolgálatában áll.

Az egylet által kitüzött célt kifejező szavak tagadhatatlanul zengzetesek; de jelentésök nem biztos, s a vallás-erkölcsi élet kifejezés — úgy látszik — többféle magyarázatot megenged, mit következtetni bátor vagyok abból, hogy míg némelyek ez alatt, az egyház alaptanai megváltoztatása után létre jövő hű s őszinte ragaszkodást az egyházhoz — értették; mások — ugyancsak a reformer atyafiak közzül, — midőn a hit alaptételeihez szilárdul ragaszkodók nyomós és alapos megtámadásait, sőt a régi alap szétrombolni akarása által előidézett elkeseredéseit hallák: nem késtek az egylet célját kitüzött szavakra hivatkozva állítani, hogy ők a régi hitet, az egyház alaptételeit felforgatni nem akarják, sőt nyíltan hirdetik, hogy ők, — vagy legalább vezérférfaik közül némelyek, — szentháromsághívők, holott épen az ily szentháromság hívőnek híresztelt vezérférfa nevezte — elég könyelmű naivsággal — a sz. háromságot fából csinált vaskariká-

na k. Ily körülmények között azt hiszem, az egylet valódi célja felett eligazodni azoknak, kiknek az egylet nem testökből való test és nem vérökből való vér — vajmi nehéz; én legalább falusi eszemmel eligazodni nem tudok. Nem is az jelen néhány szerény szavaimnak célja, hogy a prot. egyletről — mint avatatlan — biztos tájékoztatást nyujtsak, hanem csak azon, az egylet férfiai által kimondott, mindnyájúnkra leverőleg ható, s a reformálás buzgalmának egyik alapjául szolgáló jelenségről akarok szólni, hogy a templomok általánosságban üresek.

Nagy szó, kemény ítélet felettünk papok felett, s a tan felett, melynek hirdetésére magunkat elszántuk, s jó és rossz napokra esküvel leköteleztük. S még sulyosabbá válik e kemény ítélet, midőn ennek oka abban tüntettetik fel, hogy a gyülekezetek nem hiszik az egyház alaptanait, s unják azok fejtegetésének hallgatását. E két körülményre kívánom jelen alkalommal figyelmemet kiterjeszteni, s ama városi tapasztalatok ellenében falusi tapasztalatoknak hangot adni.

Mindenek előtt a merész határozottsággal kimondott kemény vádra, — hogy t. i. a templomok általában üresek — kénytelen vagyok szintoly merész határozottsággal viszonzni, hogy ez nem áll. Vagy ha áll is egy némely helyeken, nem áll a tiszántuli egyházkerületben, hol nemcsak a vasárnap reggeli isteni tiszteletek, de hétköznapi biblia-magyarázatok, sőt a vasárnap délutáni kátémagyarázatok is szorgalmasan megtartatnak; már pedig azt hiszem, hogy a tiszántuli egyházkerület kikiáltott orthodox papjairól sem teszi fel senki azon hivatali tulbuzgalmat, vagy pápistás hitből származott szokást, hogy üres templomokban, a távollevők lelki üdvéért istenitiszteletet tartsanak.*) S ha már nem üresek a

*) Tudok egyházat, és pedig csekély népességű, csak ezer lélekből álló egyházat, melynek temploma úgy ünnep- mint vasárnapokon, telve van, s a legszorgosabb dolog- vagy legkellemetlenebb időben sincsenek kevesebben délutáni kátémagyarázaton száznál. E legcsekélyebb számot is azonban, nem — a mint mondani szokták — Istenhez tért öregek, hanem nagy részben ifjak és középidejűek alkotják. Pedig e helyen csak nem rég, éveken keresztül gyér gyülekezet járt templomba. Azt sem lehet tehát mondani, hogy szokás, mert az előbbi időkből nem ez a szokás

templomok, úgy természetesen nem áll azon állítás sem, hogy az egyház alaptételei nem elégitik ki a mai lelki szükségleteket; mert bizonyára oly dolgok hallgatására, melyekből lelki épületet nem vehet, melyre valami szükség nem hajtja, senki sem vállalkozik, s épen a mai önző világban.

Hanem azt igenis szívesen elismerem, hogy a templom keresés sok helyen a régibb időkhöz képest csökkent. De ennek okát ne akarjuk a magunk szépítéséért az egyház tanaira tolni. Szóljunk őszintén, keressük az okot igaz helyén, mert csak a biztosan felismert bajnál lehet biztos gyógyszert alkalmazni.

Én azt hiszem, hogy azok, kik a templom üressége miatt panaszkodnak, ha komolyan vizsgálódnak, úgy találják, miszerint a nép, — a népről szólok, mert természetesen a nagy uraknak más okaik vannak; s mi a nép, és nem az urak érdekéért állunk szolgálatban, — azért hanyagolja a templomot, mert nem érti azt, mi ott hirdettetik. Csengnek füleibe a szép szavak, de azok előtte érthetetlenek, s az eszmék, melyeket kifejeznek, nem az ő eszmeköréből vétettek, vagy legalább nem felfogásához idomítottak. És ez állítástomat reménylen mindenki elismeri, a ki meggondolja, vagy figyelemmel kísérte, hogy a legtöbb s inkább kezdő szónok, a jó beszéd sokszor egyedüli kellékének tartja a czifra szavak halmazát. Pedig ez nagy tévedés! A nép a természet embere, a természetest szereti, s bizonyára örömmel hallgat arra, mit megért.

maradt volna meg. — És hogy ez emberek komolyan ragaszkodnak egyházunkhoz s annak tanaihoz, igazolja azon körülmény, miszerint akkor, midőn a felekezeti és községi iskolák közötti választás eszméje némely felekezeti előjárók elméjét megzavarta, — de a kik, hála az igazság győzelmének, tévedéseikből megtérni kezdenek: az első feltett kérdésre egy szívvel lélekkel nyilváníták, hogy iskoláikat utolsó csepp vérig nem hagyják, gyermekeik nevelését idegen kezekbe nem bocsátják, s mit az állam iskoláik körül megtétetni követel — minden erővel teljesítik. És e kisdéd egyház, anyagilag és szellemileg teljesen kielégítő, még a gáncsoskodó tanfelügyelő megintését is kikerült két iskolát tart fen.

Hogy az egyház öröklött alaptételeihez hiv, s hogy e mellett erkölcsös, beigazolta azzal, miszerint a hit főtárgyaiban kételkedőt, vagy legkisebb erkölcsi szennyel fedett embert előljárósága között nem tűr. Lopásban, gyilkolásban, vagy istenkáromlásban nem részes.

Nem áll az, hogy mindig gyönyörködjek abban, miről ugy nyilatkozik, hogy oly szép volt, hogy nem értette. Tapasztalásból beszélek. Velem történt, hogy midőn mint új pap, hivataloskodásom kezdetén, ama fentebb említett téves felfogástól kissé elragadtatva, a jó hangzásra számított tulkeresett szavakban kidolgozott beszéddel léptem szószékre; egy őszinte nyíltságú becsületes egyháztag behozta hozzám a nép véleményét, mondván, hogy sok helyen beszédemet nem értették burkolt kifejezései s szokatlan szavai miatt. S én neki e bizalmát a legédesebb örömmel fogadtam s figyelmeztetését felhasználtam, s volt alkalmam tapasztalni, hogy a czifra szavak teljesen feleslegesek a nép részére tartott beszédeknél. Ha a szónok a nép felfogását mindig túlhaladva beszél, természetes következmény leendő előbb a terjedező alvás a templomban, később elmaradás a templomból.

De nem lényegtelenebb ok a templomtól elidegenedésre az, ha a nép azt kénytelen tapasztalni, hogy a pap érdektelen, hideg tárgya iránt, melyet előad. — Oly beszéddel, mely nem lelkünkől vétetett, hiában lépünk szószékre, elhangzik az minden eredmény nélkül. De ha meggyőződésünket prédikáljuk, hat az és győz. Jól kérem megérteni, mit czélozok. Nem azt értem ezzel, hogy csak a homiletika papirosan kidolgozott szabályait hiven követett előadás a győző és ható, — mert hiszen vannak szónokok, kik a homiletika szabályait mellőzve, magok egy iskolát alakítanak, és mégis győző, élvezetes s keresett szónokok, hanem igenis azt, hogy mit a pap előad, adja elő lelki meggyőződéssel, természeti sajátságaiból, hangjából, formájából ki nem lépve, mert hiszen a néppel beszél, s a nép a természetest szereti. S ha ezt követi, — és mindig igaz lelke szerint, és nem pusztá kötelességből beszél, — úgy összeforr hallgatói figyelmével beszéde, hogy egy szava sem vész el észrevétlen s a nép más szónok után áhítozni nem fog soha.*) Hiszen

*) Ismertem Békésmegyében egy tisztos öreg papot, kit öregségében is mindvégig a legnagyobb lelki áhitattal hallgatott gyülekezete, s jobban örült az ő megszokott szives, jóakaratu s lélekből szóló tanításainak, mint bármelyik káplán vagy legatus előadásának. S annyira egygyé lett e gyülekezet ősz pásztorával, hogy midőn ez vég tehetetlenségében lemondott, a gyülekezet sirva könyörgött a lemondás visszavételéért, bár

felfogásom szerint pap és hallgatósága között szoros szellemi kapcsolatnak kell létrejönni, melynek egyik erős alapja, a közösen érdeklő tárgy meggyőző fejtegetése. S a szószék nem dicsőség keresés, hanem világosság terjesztésére rendeltetett, erre nézve pedig megkapó külsőségekre szükség nincs. — Az igazság magában is győz minden mesterkélttség nélkül. A nap mindig azon alakban jó fel, s tűnik alá, s fel és letünése mindig megkapó látvány. Én legalább részemről azon meggyőződésben élek, hogy a legtermészetesebb szónok a legjobb szónok. A mesterkélttség, az ahoz kívántató kellékeknek évek multán aláhanyatlásával elenyészik, de a természetiség sírig kísér, s hatásában nem veszít. Hallottam én sirja szélén álló öreg szónokot, kinek lelki meggyőződéséből kifolyó, tanító, de természetes szavai örök emlékezetességgel hatottak reám, s figyelmemet mind végig lekötve tartották.

Lehet a templomtól való elidegenedés oka azon körülmény is hogy a pap, — ki a nép szeretete által hivatott meg — kényelemből megszűnik szolgálni, s folyvást káplánt, talán épen gyenge képességű, vagy könnyelmű gondolkozásu káplánt szolgáltat, aki vagy nem bírva a terhet, készületlenül, vagy tárgyát megválasztani nem tudva, vagy ugyanazokat sokszor ismételve lép szószékbe.

Mi természetesebb, minthogy a nép ekkor elidegenedik a templomtól, sőt a papi hivatalt nem igen megtisztelő utógondolatra jó! a minek káros következményei ismét könnyen érthetők.

Ide sorozható az is, ha a lelkész élete homlokegyenest ellenkezik azon elvekkkel, melyek beszédének tárgyait alkotják. Igaz, hogy erre azt lehetne mondani, miszerint ne papot, de az igazságot hallgassa a nép; az egyént elválasztván a tantól, de ha talán ennek így kellene is lenni, nem így van, mert nem egy könnyen győzhető le az egyén iránti ellenszenv s étellel nem igazolt erénynek, vagy hitnek hirdetése mindig zengő ércz és pengő czimbalom marad.

oly káplánnal birt, kit szintén bensőleg szeretett, s a lemondás csakugyan megtörténte után egy szívvvel és lélekkel megválasztatott. S az ősz pástort, hozzá mindvégig hűn ragaszkodó nyája, szeretete, tisztelete s bizodalma önkényt nyilatkozó hálás jeléül, sirja szélén egy ezüst pohárral lepte meg. Megjegyzendő, hogy e gyülekezet jó módu, becsületos földmívelő emberekből áll.

De elidegenítik sokan a lelkészek közül magoktól a gyülekezetet, — mely elidegenedés aztán a templomi szolgálatra is kihat — az által, hogy tullépi hivatali körüket, s a népünk erkölcsét aláásó politikai párttusáknak sokszor vezéreivé lesznek, s így a nagy hazafiság kétes babérjáért áldozatul adják nem ritkán egész erkölcsi sujjokat.

Lehetnek még, nem a templomtól elidegenedés, csak a templomból olykor-olykori elmaradás okai: házi bajok, rosz idő s több efélék. Ezek szót sem érdemelnek, mert bizony ezeken ezer reform mozgalom sem segít. Ki ezeket nem-csupán ürügyül használja, az más alkalommal mulasztását utánpótolja, s utóvégre is, hogy mindig mindenki templomban legyen, ezt kívánni is képtelenség épen akkor, midőn a papok sem mindig vannak ott mindnyájan. Azért a templomba járást nem a legszorgosabb dolog időn, — mikor egész heti nehéz munka csakugyan eltöri a testet, — hanem a nagy munkától üres időszakból kell mérlegelni.

A templomtól elmaradás okául lehet még venni itt-ott a nagyobbak, s főként az előljárók példáját. Én azt hiszem, hogy hol az előljárók széke telve van, ott a nép is templomba járó, hol ez nem történik, az ellenkező áll.

Im ezekben látom én a templomtól elmaradozás s végeleidegenedés okát, és nem a hittárgyaiban, melyek a kor, sőt a világboldogítók által erőszakosan érlelt nép felfogását sem elégitenék ki. Mert hiszen, ha az alaptételek csakugyan túlélték, mi az oka, hogy a templomok a főünnepekben rendszeren leginkább tömve vannak, s az urvacsorához járulás az elkárhoztatott kérdések mellett is mindig igénybe vett lelki szükség?

Eme talán hosszúra is nyult tapogatódzásból most már ama következtetést vonom ki, miszerint, hogy a templomok telve legyenek, ne az egyház alaptanait, melyek örök érvényűek, hanem magunkat változtassuk meg. Régen győztek ugyanezen tanok, ma is győznek, csak legyenek hirdetői azok, kik régen, nem béres szolgák, hanem pásztorok.

E végből kívánatos, hogy a lelkész az Ur iránti benső szeretetből lépjen e pályára, mert csak így képes felfogni a vallásos

eszmék, s a hittárgyainak valódiságát. De vigyen e pályára magával feddhetlen erkölcsiséget, hogy valamimódon, holott ő predikál másoknak, gonosz életü ne legyen. S e végből nagyon kívánatos volna, ha a lelkészképeségi vizsgák alkalmával az egyszerű — sokszor könnyű szerrel kinyerhető, s a legtöbbször a valódi élet után nem vizsgált — esperesti erkölcsi bizonylat mellett, szigorubb jellembe tekintés vétetnék gyakorlatba.

Szükség továbbá, hogy beszédünket alkalmazzuk a nép fel fogásához. Ezzel nem azt értem, hogy folytonosan csak magunk s önállóan dolgozzunk; ez egyrészt kivihetetlen, másrészt, — a csekélyebb értékű dolgozatokat tekintve — eredményt csökkentő, — hanem azt értem, hogy ha mások beszédét használjuk, — mert szívesen elismerem Fördőssel, hogy a jelesebb szónokok elmetermékeit kötelességünk hallgatóinkkal megismertetni, — használjuk a jobbakat s azokat, melyek az élet részleteinek, az ember lelki körülményeinek felmutatásával mintegy kézzelfoghatólag hatnak. De ez ismét nem azt teszi, hogy tehát a beszéd folyvást csak erkölcsi, s soha sem hittárgyu legyen. Ily különböztetést én nem ismerek, a kettő tesz egyet, egymástól elválaszthatatlan.

Előadásunkban pedig legyünk természetesekek. Ne szoktassuk a népet ahoz, hogy külső látványosságért, hanem hogy a hallotta-kért menjen templomba. Legyünk a szószékből otthonosak, mit komoly készüllet által érünk el; mert ha a hallgatóság érzi, hogy papja beszédében ingadozik, ingadozni fog ő is, nem csak figyelmében, de jóhiszemében is. De ez otthoniasság ismét nem azt teszi, hogy a szószékből a komoly meghatottságot mellőzzük, mert ezt lehetetlen, hogy egy szónok is ne érezze, ki czéljának tudatával áll szószékre, — hanem azt a meg nem zavarható nyugalmat foglalja magában, mely teljes készülségből származik.

Tegyünk eleget kötelességünknek hiv szorgalommal; ne elégedjünk meg néhány beszéd betanulásával s ismételtetésével; sőt ha jó módban vagyunk is, ne rakjuk egészen a káplán sokszor még gyenge s szokatlan vállaira a terhet, de emeljük magunk is, legalább testvériesen megosztva, hiven, benső buzgalommal; s azon áhitatot, szeretetet, tiszteletet s bizodalmat, melyet szolgálati időnk

alatt szószerünk iránt a gyülekezettől kivivtunk, ne kockáztassuk annak ok nélküli s gyakori elhagyásával s mások felléptetésével.

Ne csak másoktól követeljük, hogy jó földet szolgáltatassanak a hit és erkölcs elhintett magvainak, de magunk is ápoljuk azokat szívünkben, s gyümölcsözésit igazoljuk éltünk minden legkisebb részletében.

Nem mondom, hogy mondjunk le hazánk sorsa feletti részvételtől, hanem csak azt, hogy a hivatásunkkal meg nem egyeztethető, s az izgalomba jött tömeg által rendesen kiméletlenül befektetett politikai kortes szereplésektől tartózkodjunk. Más dolog egyénileg résztvenni a haza sorsában, más ismét vezérszerepet játszani akarni, a mindig kártékony apróbb politikai csatározásokban.

Végül járjunk magunk is rendesen templomba, birjuk hasonlóra az előjáróságot, — mely leginkább azon rossz szokás miatt marad el, s maraszt el — mint előjáróság — másokat a templomtól, hogy az ügyek elintézését leginkább vasárnapra teszi, — s tapasztalni fogjuk, hogy a régi alapon is újra épül a vallásosság s a templom keresése.

D—s.

III.

Az ugynevezett „korszellem“ és a lelkipásztorkodástan.

Mig az ember a különféle ellentéteket nem ismeri, körülbelől nehezen határoz valami dolognak jó, avagy rosszasága felett. Nem ismeri, nem méltányolja eléggé a jót, a boldogságot az, ki még a rosszat s boldogtalanságot nem ismeri, vagy az ismeretes és sokat használt kifejezéssel élve: a ki valamit nem ismer, azt nem kívánja. — Ezt bizonyítja az, hogy nagyon sokszor csak akkor tudjuk meg, hogy örvény felett állánk, midőn összezsapott hulláma fejünk felett, — hogy törbe jutánk, midőn a szabadulás ohaja kél kebelünkben.

Igy vagyunk, mert nem gondolom, hogy csak egyedül állanék e tekintetben, így vagyunk sokan a mai sajtó sok hangzatos kifeje-

zésével, s ezek között különösen a sokat hajtott s oly mindenképen felfogott s értelmezett „korszellem“-mel.

Egyházi irodalmunk mezején ma a bíráló netovábbja: a korszerűség; ettől függ sok ócska tárgy kelendősége; ettől függ a hatás is, mely elérni ohajtatott. — Valaki, mert hivatva érzi rá magát, fel akar tüntetni valakit, annak akár beszédjét, akár egy iratát, az okvetetlenül a korral egyező, vagy a korszellem magaslátán álló volt. — Csak az a különös, hogy ahány egyéntől jó, annyi értelemben lehet azt venni, ahány tárgyra vonatkozik, anyi külön fogalmat alkothatunk magunknak a korszelleméről.

Hogy minden korszaknak, talán mondhatnók minden évszaknak s minden embernek más-más ez: azt, gondolom, vitatni nem is lehet. Két testvér, két alma, két év termése ritkán, talán sohasem egyenlő, akár az indulatokat egyiknél, a szépséget vagy -bőséget vegyük a másiknál. Sőt még, mint tapasztalni lehet, ugyanazon ember jobb és baloldala között is, a kifejlést tekintve, van valami, habár sokszor észrevehetetlen, de nem ritkán feltűnő különbség.

Ugy gondolkodom tehát, hogy a korszellemének feltüntetésére, vagy meghatározására egy általános kifejezést, vagy szabályt adni nem lehet, s én egynek is veszem a szokás-sal, mely a hány ház, annyi féle, azaz, a hány a kor, a hány az ember, ki azt használja, annyi féle. — A kifejezés maga még nem nagyon régi, s még csak pár évtizeddel ezelőtt, oly értelemben mint most veszik azt, az „uralkodó eszmék“ kifejezést használta nem csak a XIX-dik század uralkodó eszméinek nagy nevű szerzője, hanem többen, mások is.

De hát voltaképen mi is az a korszellem, mely ma minden lap hasábjain ott látható? s mi az, mit joggal annak lehetne nevezni? vajjon van-é voltaképen ilyen, értvén úgy, hogy az a társadalom minden rétegét áthatná. Én nem hiszem, s véleményem szerint csak egy bizonyos töredék, az emberiségnek csak azon részecskéje az, mely magát a modern eszmékkal teltetnek érezvén, önhittsége, vagy mi miatt, nem tudom, nem hiszi, nem bírja elképzelni, hogy nincsen semmi új dolog a nap alatt, s az általa szenvelgett előrehaladottság voltaképen nem egyéb, mint bizonyos hátramaradottságnak lázas kipótlása, vagy tétlenségnek újra ébredése.

E rövid cikkekésében nem célozom meghatározni azt, hol azon pont, melyen az ember a korszellem magaslátán áll, sem azt, hogy e nevezetet mi és mely irány viseli jogosan, vagy bitorolja; pusztán csak a feltett címhez ragaszkodva, adom annak, mit ma „korszellem“-nek neveznek, hatását, biztos ellenszerére, a lelkipásztorkodásra.

Megjegyzem: én még nem régen ismerem a korszellemet; lehet hogy fiatal gondatlanság miatt, csak mint csillogó szót hagytam elsuhanni eszmejárásomban, de lehet az is, hogy nem értettem meg. — Az embert az idő ragadja, s midőn talán még óhajtaná saját jobbvoltáért őrizni együgyü tudatlanságát, a sorsot szabályozó isteni gondviselés oly tapasztalatok megszerzésére kényszeríti, melyek kisebb nagyobb mértékben letörlik ártatlanságának himporát, sok tekintetben tudóvá teszik őt. — Ádám, a bibliai első ember, a tiltott gyümölcs evése után kezdett tudni. E tiltott alma eszményítve reánk nézve az élet; a helyzet, melybe jutottunk a harapás alkalmával, adja annak édes vagy keserü ízét. Így ismerjük meg legtöbbször a korszellemet, mert míg annak nyomását jó vagy rossz hatását nem észleltük, talán nem is igen gondolunk vele. — A modern nézetűek a jót, mások a rosszat fedezik fel annak hatásában; s lehet hogy sem azok, sem ezek nem hivatkoznának reá, ha azt, vagy ezt nem tapasztalák.

Egy századot, csak egyet öleljünk fel képzeletben, s ott fogjuk találni mint korszellemet, a socialismust, a kommunismussal karöltve; annak elején a legdurvább kinyomatban; a század közepén elsimul az, s ma már nem ugyan még végén, ugyanazokat eszményítve fedezzük fel. „Korunk az előrehaladás, felvilágosodás fáklyáját lobogtatja; századunk jelszava: testvériség, egyenlőség, szabadság; korunk zászlóján ez van írva: társulás alapján vinni ki azt, mire egyesek nem képesek“; ezek a kor szellemének kifejezései, hangzatos szavak; melyek leírva, vagy kimondva megcsiklandozzák az azt kevésbé értő ember idegeit is, de a melyek mégis csak üres szavak. Korunk igaz, hogy sokat, de a szükségesnél mégis kevesebbet tesz az előreha-

haladásban, mint tennie kellene, és sok tekintetben csak azt pótolgatja, tatarozza, a mit a múltban elhanyagolt. — A testvériséget, egyenlőséget, szabadságot e kor csak látszólagosan vívta ki, mert megsemmisítette a szeretetet az által, hogy önzővé tévé; azt érteté meg velünk: „szeresd felebarátodat mint tenmagadat, de nemcsak azért, mert az testvéred, hanem azért is, mert az jó gscheft; az egyenlőséget, hazánkban értve, még kivihetetlenebbé tette, mint volt valaha; mert habár eltörölte is a jobbagyságot, meghagyta a születési aristocratiát, s ehez — éles ellentétül, az egyenlőség legrutabb kigunyolására felállítá a pénz hatalmat, a virilismust; a szabadságot pedig, melyet kivétel nélkül oly lázas örömmel üdvözöltünk a sajtószabadságban, semmivel sem rontá meg jobban, mint a finomitott politika által, melynek szövevényes szálain át ma már alig lehet feltalálni az intéző kezet; s melyben oly sok gond van fordítva az egyes ember egyéni szabadságára, hogy az ugyszólván mit sem tehet, kenyérkeresetén kívül, önmagáért.

Ezt vehetnök tehát szép korszellemnek, melylyel meg kell vallanunk: úgyesen ellehet takarni a valót. Mert ki nem vette észre, hogy mikor valaki azt mondja: korunk a haladás korszaka, s ugyanekkor anyagi jólétről tesz említést, feltünteti, hogy annyi fizetéssel, mennyi neki jár, nem lehet haladni a korrall, ama szavakkal ezt akarja kifejezni: szerezzetek nekem oly állást, mely meggazdagítson, oly állást, melyből ne csak megélhessek, de félre is tehessek. Igaza van, s ez a kicsinynek megbocsátható, de nem a nagynak, ki a haladás szép eszméjével fedezgeti, takargatja tüzerkedő lelkét. — Igen, a XIX-dik századnak (értvén alatta csak az utóbbi pár évtizedet, mint azt szokás) van anyagias korszelleme is, a mely leginkább befolyt e kor átidomítására, ugy erkölcsi, mint vallási s társadalmi tekintetben, mind háromnak tetemes kárára. — Szegénynyé tette egyesek érdekében az utolsót; megfertőzteté, pusztá takaróvá tette az elsőt s másodikat; ott a szám, itt a jellem deficitet tüntetvén fel, minden esztendőnek végén. — Az anyagi érdek megtámadtatá a vallásos érzületet s ezzel az egész vallást; kimondotta reá, bár nem bizonyítva, hogy

az anyagi meggazdagodhatásnak legnagyobb ellensége a vallásos érzület,*) és pedig nem egyik vagy másik vallásé, hanem épen a keresztyén vallás érzülete. Az a vallás, melynek tanai között ott van a tétel: az én országom nem e világból való, tehát arra utalja hiveit, hogy a világ nyomorát előbb valóvá tegye — a tisztességes meggazdagodásnál; az a vallás — mely a jótékonyság hiúságát az alamisnálkodás veszélyeivel, a rendszeres tétlenséget a zárdai élet erkölcssteleniségeivel csatolta össze; az a vallás, mely az emberiséget, két oly zsarnokságra törekvő absolut hatalom alá adja, minő az egyház és az állam, mert azt mondja: adjátok meg az oltárnak, ami az oltáré (Istennek), a trónnak, ami a tróné, (császár): az a vallás nem segítheti elő a vagyonosodást, az a vallás ellensége saját gyermekeinek. — Bizonyos, hogy a korszellem magaslatán álló kifejezéseknél ritkán találkozunk ily nyíltsággal, hol a tisztultabb socialismus hirdetője eltudja választani a vallást az egyháztól, az érzületet a hívők, vagy hirdetőktől. De alatta lappang mégis a vád ez utóbbiak ellen, mert ha a vallásos érzületet vizsgáljuk — úgy a mint azt a megváltó felébresztés táplálá a hívők kebelében, — arra sehogyszem foghatjuk rá a rontást, hanem a mystifikálókra, a hirdetőkre, kik a szellemet a betübe fojtván, megméltelyezék az érzületet.

Világos ebből az, hogy meggazdagodni, illetőleg boldogulni, csak vallás nélkül lehet. — Különben körülbelől a social-communismus egyik fejleménye az internationale sem kelne ki oly élesen Isten és vallás, oltár és érzület ellen. — E párt áll sokak szerint a korszellem magaslatán, mert ez támadta meg legelőször azt, mi hajdan is scandalum és botránkozás volt a zsidóknak és görögöknek; e párt vetette el azon alapot, mely egész intézménye alapforrását, kiinduló pontját szolgáltatá. — Igazán csudálatos és figyelmet érdemlő tény ez. — A nemzetköziség, illetőleg az egyakol és egypásztor eszméje ott van a bibliában, írva levén: nem léssen sem zsidó, sem görög, hanem mindnyájban egyek leszték a

*) Horn E. nemzet gazdaságának bevezetését ismerteté Hegedűs Sándor, az „Országgyűlési ifjuság“ közlönye I. számában.

Jézusban (Róm. 10, 12); ott van mindenütt, hol az emberi méltóság és tudatlanság, egyetértés és egyességről szó vagyon s épen ezen könyvnek, ők a legnagyobb ellenségei. — Olyan formán tesznek mint a hadvezér, ki háta megett lerontja a hidat, hogy vagy a győzelem vagy a halál álljon előttük, azzal a különbséggel, hogy míg ama hadvezérnél ott van talán az erő, melylyel a győzelmet biztosíthatja, míg ezeknél a minden esély és akadályon diadalmaszkodó erő, a hit hiányzik.

Vegyük mindehez a mai „bűnlajstromok nyilvántartási közegét, a sajtó-hírlapokat, melyek naponként a pártok lépéseinek kölcsönös hibáztatása, sokszor egyes polgárok békéje, nyugalmanak háborgatása, mások becsületének, sokszor minden eredmény nélküli bírálgatása s böcsmérléséből állanak ki; nem számítva egyes, elhamarkodott ítéleteket; felületes bírálatokat s több eféléket, bizony mondhatjuk, hogy a kor szellemét teljesen felölelik. — Ma egy fiatal ember, nyughatatlan, zaklatott természettől meghódítva, de másfelől egy kevés szemesség s talán jóirály által (?) megáldatva, rögtön az ujságszerkesztéshez fog, vagy legalább egyelőre valamelyik szerkesztőségi irodába siet s ott keresi magának a naponkénti diplomát, melyet az iskola padjai közül kihozni nem tudott. — A kort jellemzi igazán, egy apának ilyen fiával beszélgetése. A többek közt egy összejövetel alkalmával és már sok beszéd után, azt mondja az apa: bizony fiam, csak jobban szerettem volna mégis ha a diplomáddal kezdedben térsz haza, legalább sok szép és édes reményemet, gondjaim s fáradalmaimat jutalmazva bőven teljesülve látnám. És az ifju: mit nekem az a meghatározott irányu diploma, avagy nem nagyobbbat, maradandóbbat adtunk-e mi (a szerkesztőség) magunkról naponként?! Tudom, — felelt a lelkesülmi nem tudó apa — de azt is tudom, hogy némely helyen túró-takarónak vészik a te diplomádat.

Nem fogják ezt, bizonyosan hiszem, a hivatásszerű s jogosult ujságírók s szerkesztők sértésnek venni, s beismereudik, hogy van sok oly felületes cikk hírlapjaikban, mely egy bizonyos könnyű gondolkodásu tömeget meg nyer, elszédit, de a komolyabbakat hidegen hagyja, lehetne mondani: elkeseríti. — Az ujságírói, illetőleg ujdonságszerkesztési szabadalom, bizonyos poetica licentia,

mely nagyon gyakran fellegekben jár, nélkülözve a valószínűséget; gyakran pedig oly dolgokat hoz nyilvánosságra, melyeknek építő, ismeretterjesztő hatása egyáltalában nincs.

Komolyabb írók sokszor irtak már a szóhordás, mende-monda ellen, tanulságosan állíták szem elé annak veszélyeit, s hány lap van mégis, mely nem egyéb, kivált említett rovatában, hirharanggánál. Igaz, a napi események érdekelhetik az embert, (a hymen, a nevezetességek körutazása, rendőrség tevékenysége stb.) azt is mondják, sőt érdemül róvják fel, hogy a valódi jó journalista mint naplószerkesztő ebben tüntetheti fel legjobban ügyességét, de igaz másfelől az is, hogy ez a tanulás után ohajtozó lelket ki nem elégíti, s az erőt is, mely reá fordittatik, elforgácsolja, felületessé teszi. De ennek meg kell hajolnunk, mert ez a korszelleme, amely évről évre, talán holnapról holnapra változik, mert egyes nevezetességek mindég tudnak valami rendkívüli gondolatot, eszmét szorítani előtérbe, mely mint szikra a puskaport, lánggra lobbantja a kedélyeket.

Vallásra és egyházra ennek kevés befolyása van az egyik, de sok a másik vélemény szerint. A vallásos érzület a tagok kebelében él, a tagok alkotják pedig az egyházat, s anélkül, hogy valaki sziveket és veséket ismerő legyen, vagy arrogálja magának a farizeusi tisztaságot a publikánus felett, belátja, hogy a tagok léhasága dönti veszélybe az egyházat, semmisíti meg az általános vallásos érzületet. — Csak pár évvel ezelőtt általános volt a támadás e tekintetben. Ifju és öreg, gazdag és szegény nem olvasott másról, mint a papságról és egyházzól s ezt megtámadni, hirlapilag mint röpiratokban szintén hivatva érezte magát mindenki. E támadás a róm. kath. egyházat sértette, hol a klérus és egyház eszméje nagyon összeforrott valami. Annak titkos és nyilvános, régiebb és újabb kisértései, hibái és bűnei sorolt atnak el kötetek és füzetekben; az összes kath. papság a társadalom mételye, megrontójául, csapásaul van feltüntetve; míg a ref. papságról alig olvasunk valamit. Ma azonban körülbelől ez a nézet: pap, pap, bármely felekezetet szolgálja, hitetlen, henye, kép mutató s többféle. Természetesen azért, mert aki már nem hisz, azelőtt képtelenség az, hogy más még hihet, kiváltha kénytelen beismerni, hogy az a

hivő több talentummal van megáldatva mint ő. — De hiában! papot kisebbiteni, hivő az, vagy hitetlen, ma már a korszellem, sőt több: életelem, hivatás. — Sajnos dolog, hogy ez épen maguk a lelkészek között is majdnem uralkodó szellem, mert épen papi ajakról protestáns lapban volt felhozva a vád, „könnyű nektek, beati possidentések, kik beültetek a zsiros alföldi ekklesiába, honnan csak lenézitek a nélkülözésekkel küzdő szegényebb misera plebset.“ — E vád hordereje természetes, hogy nem volt kiszámítva a mondás és leírásakor, de olyanforma következményt szülhetett sokaknál, minőt a kommunistikus elvek beszívása, melyek vagyonegyenlőséget sürgetnek, gyűlölvén minden elsőséget, főlényt. — Szabadelvű és igazhivő, modern és orthodox párt léteznek; a nevelésügy mezején 1869—70 óta elágazott nézetek, éles ellentétekre képezve, ellenségeskedést szültenek s ki nem liberalis az iskolairányában, az orthodox a hit világában is. — Az eszme az, hogy az előre haladottnak vélt kor újításokat sürget, a tudományos kutatások fejleménye semmivé tette a csudákat, absurdumokká a hit némely tételeit, s mivel három vagy négy millió közül három vagy négyszáznak meggyőződésévé vált ez, ők a korszellemének kívánalma szerint maguk után szeretnék vonni az egészet, de azért nem ők a zsarnokok, kik mindenáron az egészre oktroálják nézetüket, hanem a dogma és symbolum, mely alól ők akarnak menekülni: nem ők az orthodoxok, kik körülbelől egyet választottak ki maguk közül dogmává, hanem azok, kik őket nem akarják elfogadni, hanem valamivel mégis tekintélyesebbet. — Igen! de a protestantismus jelszava a haladás, ennél fogva haladnia kell egészen a fejetlenségig; mindenki higgye azt, mi neki tetszik, s papjának megmondhatja mind külön-külön: ha tőlem a fizetést huzni akarod úgy nekem erről, nekem meg erről s így papolj. Vagy feleslegessé lesz ennél fogva hivatalunk, vagy utoljára is egy dogmát s mint nevezni szokták: egy kalapot kell készítenünk, mely alá egy gyülekezet, vagy egy vidék megvonja magát, s ekkor ismét itt lesz a symbolum és dogma, s ha ez nem: akkor gyülekezet sem, pap és egyház sem.

Sokan azon nézetűek közül, kiknek a rakonczátlanság modern eszme, kik az egyházban, modern világnézetet sürgetnek, az állam-

ban szintén az új modern állam fogalmával vannak eltelve, azt gondolák, hogy azon közönyösséget, hidegséget, mondhatni vallástalan érzéketlenséget le lehet győzni, fellehet villanyozni csiklandozó eszmékkel; s nem vették s veszik észre, hogy az a modern állam, mely mindent pártfogol inkább mint az egyházat; hogy az az egyes embernek még gondolkodásmódja s járása kelése felett is örökös állam, mely sok tekintetben tehetetlenné teszi gyermekeit az önállóságban; számanélküli hivatalnokai által csaknem úgy gondozza, mint éretlen gyermeket: a közönyöst még hidegebbé s a tétlent még tétlenebbé teszi. Így a vallás terén is. A modern eszmék nem hogy felrázták volna a tétleneket, nem hogy lelkesebbekké, vallásosabbá tették volna a hideg s érzéketlen, vallással nem gondoló egyéneket: sőt inkább még közönyösebbekké s vallástalanabbakká varázsolák; nem hogy korszakot alkotva egy új aerát nyitottak volna meg a haladás és újélet aeráját, sőt inkább a zavar, tájékozatlanság tömkelegébe vezetének.

De a protestáns orthodoxia is, mint minden más felekezetenél az ilyen, türelmetlen s járszalagon vezeti hiveit; nem hogy nyujtaná nekik, de sőt elvonja tőlök a felvilágosodás az előtte haladás eszközeit, s mi több: kiutasítással fenyegeti a hozzá nem csatlakozókat. — Természetes, de nem igaz! Bárki is elüzné magától azt a cselédet, ki fejére gyujtotta a házat; anélkül, hogy zsarnokság vagy más valami ilyennel vádoltathatnék. Járszalagon sem vezeti hiveit, mert azoknak megadá az autonomikus jogokat, s hogy azok ezt kellőleg használni, jogkörükön belől kellő élénkséget kifejteni, életet lehelni nem tudának, annak ki az oka? Talán az orthodoxia?! ez a zsarnok erő, mely halálhoz hasonló tepsedésre szoritja a tevékeny kart és elmét? Oh nem. Higyjék el nekem, nem az, hanem a korszellen. — Ez az a valami, mi közönyös, hideg indifferens tömeget alkotott, s ebben, hogy ez így van, legnagyobb az érdemük a mai kor ugynevezett phizico-theologusainak, kik „vegyészileg bonczolják a hitnek tárgyait, ugytesznek, mint azon ember, ki hogy megtudhassa: miből áll az ember, tehát először megöli, s aztán mondja meg, de nem azt, hogy az élő, hanem a holttest ennyi meg ennyi villany,

szén, éleny s többeféléből áll;“ kik előbb megölik az élő-hitet, hogy tárgyalhassák a holthitet.

Ám tegyék; a tudomány terén teljes szabadalom uralkodik; gondolni és írni valakinek valamiről valamit jogában áll, csak azt ne higgyék s igyekezzenek elhíttetni mással, hogy ami egyre nézve feltétlen szükségesség, ugyanaz másra is az legyen; hogy az a fejtelenség (symbolum, dogma nélküliség) gyakorlati téren valaha elérhető, s hogy mindenek felett, amit ők nem hisznek, vagy nem akarnak hinni, ugyanazt jólelküismerettel ne hihetné s érezheté más.

Ha már a korszellemnek e tekintetben irányát, s ez alapon hatását akarjuk taglalni, ki lehet mondani: az egyáltalában nem kedvező.*) Van benne — ez tagadhatatlan — valami jó, de mert ez a jó csak takaró, s nem a valóság; mert ez a jó mindég határozatlan, aszerént amint egyik vagy másik írja s fogja fel: általánoságban, a vajudás ezen korszakában, annak nem mondható.

Nincsen jóhatása az erkölcsiségre és vallásosságra, sőt inkább elfojtója, megöloje annak. — Az encyclopaedikus képzettség miatt tulteltséget, gögöt; a fényüzés miatt puhaságot, erkölcstelenséget, s épen ez alapon vallástalanságot szül és szült folytonosan. — Nincsen oly korszak, mely a családi életet nélkülözhetné. Minden műveltség kezdete s tetőpontja az, mely szelidde teszi a durvát, s a legműveltebbnek is alkalmat nyujt gyöngédségének bebizonyítására, mondja Goethe — Ezen alapszik a művészet, a tudomány; az emberi haladás, az állam, s hol ez nincs, ott hiába hozod elő a tudomány s művészet körében a legjelesbet is; oda nyujtod egy nemzedéknek, mely láthatólag korcsosul, melynek ezen adományod már mitsem használ, mondja Stifter. — És a k o r s z e l l e m épen

*) Azt teljességgel nem birom felfogni hogyan lehet, hogy midőn egy urí ember Straus-nak „Der alte und der neue Glaube“ cz. munkáját ismerteti s Strausról azt mondja: „Ő azon nagy írók egyike, kikben a k o r s z e l l e m - m o z g a l m a i n a k sugarai, mint gyujtótükörben egyesülnek, hogy gyujtsanak; s e tényben gyökerezik munkáinak nagy jelentősége, de gyengesége is,“ — tehát bizonyosan egyoldalú s káros következményü, s mégis azt mondja: e könyv a k o r s z e l l e m m a g a s l a t á n áll.

e drága kincset is, csaknem kiragadá a kor kezéből, üzérkedés, hatalom, kegy- és hivatal hajhászattá változtató.

Az Isten igéjének egyik legnagyobb szerü vivmánya, s áldott hatása volna az, ha győzedelmeskedni tudna ezen, ha a türelmetlenség s más elő nem sorolható bajok miatt békételenkedő házastársak kebelében, a türelem szép rózsáját, a béke forrását felfakasztaná, s azzá tenné a házaseletet, minek lennie kellene. — Oh de hol van erre a hatalom, hol azon disciplina, mely e tekintetben kedvező eredményt tüntethetne fel? Talán a lelkipásztorkodás tanban? illetőleg a papoknál. Ott nincs, mert a korszellem megtámadá állását, tekintélytelenné, hatástalanná tette szavát, nemcsak a klérusét, hanem általában minden vallás papját. S ha felkeresik is a lelkészt, mint békebirót: többnyire nem azért teszik, hogy meghallgassák szavát, hanem mert enélkül válópert kezdeni nem lehet. — A vallás szavának már csak a tudatlan tömegre nézve van hatása, mondják az ezt elodázni szeretők, tekintetbe sem vevén, hogy annak hatálytalan voltát ők idézték elő. Isten igéje nem teremtheti meg sem ily alkalommal, sem a szószékből az ohajtott gyümölcsöt, mert hiszen figyelmet érdemlő, a korszellem magaslatán álló, tudományos tekintély ajkáról hangzott amaz ige: „mi, legalább a nagy többség, megszüntünk eme, vagy ama valláshivei vagy fiai lenni, mi a föld polgárai vagyunk s azok maradjunk.“ Hangzatos mondat, de a világ anyi millióival szemben téves állítás, mert a közönyösöket nem számítva is, több a vallásnak, mint a tagadásnak hive, nem csak itthon, de széles e világon; mindazáltal azt a nézetet sok könnyü gondolkozásu ember magáévá tevő, s most már nem kell neki sem Isten, sem vallás, sem erény, csak az üzlet, a spekuláció.

Ah hogyan! az ujabbkori társadalom hanyatlásának, annak kebelén a csontszunak, az erkölcstelenségnek alapforrását a vallásban kell és lehet feltalálni, — mondja ama korszellem — az teszi képmutatókká az embereket, az teszi erkölcstelenné is, mert midőn a templomból vagy lelkészétől haza tér: feledi a jutalmat, a büntetést, melylyel a pap biztatá vagy fenyegeté; előtte csak a szükség kényszerítő hatalma s az élet áll s mig ez közel, addig az ég nagyon távol vagyon. Ha ez így van; miért ápolgatnók kebe-

lünkben a vallást. Ki kell irtanunk azt, elkell dobnunk, mint a társadalom fekélyét, s a világi ábrándok, légvárák, gyönyörök karjában feledni még azt is, hogy valaha Istenről beszélni halottunk.

Oh az a vallás, az a vallás! ez a különös társa kedélyünknek, mely olyan mint a lelkiismeret, melytől sokszor ohajtunk szabadulni, mert alkalmatlan; miért is hirdeti az az erényt, becsületességet, a jutalmat és a büntetést, miért nem ápolja mint szerető anya, kebelén, a bünt, a spekulatziót, az anyag és szellemmel való üzérkedést, mely ma korszerű s mely anyira megegyezik az ész és sziv kívánalmaival. Menyivel jobban szeretnők, mennyire óvnők, s vigyáznánk akkor reá!

Nincs, oh nincs szükség ma már a vallásra. -- A társadalom legelső osztálya az csak, mely nem szükségből, de megszokásból látogatja még a templomot; az a popule, mely nem bir kivetkőzni a transcendentalis látszólagosságból, hogy követné a korszellemet, a látszat helyett a pozitív igazságot. — Nincs szükség a vallás számára a családi életben sem, mert bizonyos, hogy az nem sákramentum, nem Istentől, de emberektől szerzett szövetség, vagy ha van, ugy csak azokra nézve szükséges és lehet hatással, kik az ujkor képmutatása s tettetésével, egymásnak kölcsönösen mindent megengedő erkölcsi lazultságával nem ismerősök, csak azoknak szükséges, kik egyszerű természetesség s szigoru erkölcsiséggel nem tudnak titkolni, nem birnak némely bünt, bűnnek nem nézni.

De nem, ne vádoljuk a korszellemet, ne is tekintsük azt ily sötét szemüvegen át; az nem oka semminek, hanem mi, igenis mi, kik miatt annak oly ferde kinövései vannak. — Ime aggodt öreg férfi áll előttünk, arcán a fájdalom s kétségbeesés hű kinyomatával, megtörött test és tekintettel, szeméből, alakjáról a hetven év néz reánk, pedig anyakönyvi kivonatában nem tehetők őt többre ötvenkilencnél. Megtörte az idő. A lelkipásztort kereste fel, kivel mint művelt emberek között szokás, a kölcsönös üdvözlések után szemközt helyet foglal. — Mély sohajtás kíséretében így kezdi beszédét: . . . „Ifjuságomban, test és lélek szerént megáldatva, gondtalanul, boldogan éltem; a jó sors nem hagyott számomra kívánni valót, s hogy amit adott, tőlem könnyelműségem miatt el ne

vegye; tisztességes munka, előrelátás s vigyázat által örködtem felette. — Megáldott egy jóházas nővel, kinek körében édes álmyszerű s folytontartó volt örömem, adott fiakat, szerető gyermekeket, kikben jövőmet is előre láthatám. Mit kívánhattam volna többet ekkor, mint azt: vajha ugy s oly helyzetben s körülmények között élnének ők is, lennének oly boldogok s elégedettek, mint én vagybk. A sors azonban másként akarta. Kártyáim közé rosszakat kevert; a boldogságtól elhomályosodott szemeim nem vették ezt észre, s én szerencsétlen levék. — E szerencsétlen kártyák gyermekeimnek nősülései voltak. Fájdalom! most gyötör s büntet a végzet a feledésért; én Uram, nem hittem Istenben csak saját magamban s változhatatlannak hitt boldogságomban. Láttam s figyelve szemléltem a világot, felismertem abban a kor átkos szellemét, ez elragadott s gyermekeimet nem hajlamaik, hanem érdek után házasítám. A büntetés nem késett. Idősb fiam öcscsének nejét, a szerencsétlent csábitá el, s itt vette kezdetét kétségbeesésem, mely Isten ujját feltünteté. Istent megcsufolni nem lehet, de a hibát helyrehozni sem. A törvény ifjabb fiamat nejétől elválasztá, s a született fiu gyermeket az anya gondjai alá bizta. Ezzel a dolognak nem lehetett vége; másik fiamat is szerencsétlennel tudtam átkos szenvedélyében, melyből kiragadni, megszabadítani egy magamnak nem állott hatalmamban. Esengve kértem kisebb fiam elválasztott nejének atyját, távolítsa el, hacsak rövid időre is leányát, vagy utasítsa ki, reám nem gondolván, házából fiamat; nem tevé. A törvényt kerestem meg, de a korszellem nem igtatott bele oly pontot, mely a házasságtörőt sújtsa; sőt hogy kétségbeesésem netovábbját érje, a bíró, ki szintén nem bir fogalommal ily dologról s nejétől külön, idegennel él, kinevetve elutasított, mondván: ma már a korszellem s a felvilágosodás megsemmisité azon visszas helyzetet, melyben a házasságtörő ember törvény elé állittatik, teljes az egyéni szabadság. — Azt hívém nem élem tul e szomorú pillanatot, a büntető ég megalégli fájdalmamat; de látom még nem elég. A viszonyt megszüntetni nem bírom, évek oltá tart az, s hogy a szerencsétlenséget tetézzé, csak romjait hagyá meg annak, mit gyermekemben az életpályára jó reménnyel bocsáték. Kisebb fiam gyermekét, unokámat, hét éves korán tul, a törvény nekem ítélte.

De a remény is elhagyott, hogy vissza nyervén megmenthessem őt. Az erkölctelenné lett anyától jót nem tanulhatott, az maga sem igyekezett rajta, s nekem naponként kell tapasztalnom, miként senyved, miként tétetik tönkre az emberben az ember, egyetlen lépés hibás volta miatt. Ez helyzetem, fájdalmaimat képzelheti. Most csak azért jöttem: nyujtson segédkezet, adjon valami tanácsot, mit tegyek? hová folyamodjam stb.“ . . .

A művelt világfinak utoljára, midőn már sikertelenül mindent megkísértett, jutott eszébe a vallás s annak szolgája; fényes bizonyítékaul annak, hogy a kétségbeesés és fájdalom, a szenvedés és gyötrellem nem a korszellem, s hol még eszébe juthat, s vigasztalást is nyujthat a vallás és annak szolgája. — Igen! a korszellem által megcsalt, vérgisértett boldogtalan szivek, melyekre ugyanazon korszellem gyógyító balsamról megfeledkezett, fognak keresni, fognak találni vigasztalást, enyhületet ott, hol azt a világfi nem reményli, honnan balga módon elfordul, felfogják keresni az Urat, kiről megfejtkézének, felfogják keresni azt az Urat, akit félelem vagy utánzásból kiküszöbölének e világból.

És e végre, hogy ez így legyen, nem szükséges kapkodnunk légvárok után; nem szükséges eszeveszetten futni, törni magunkat a korszellem ábrándjaiért; nem szükséges dehonestálni, rövidlátónak, gyakorlatiatlannak, világtól elvonult szobatudósnak nevezni azt, ki nem azon uton s azon eszközökkel és eszmékkal keresi az igazság utját mint mi. — Hanem igenis szükséges: teljesíteni lelkipásztorkodási kötelmeinket; magunkon uralkodva, kerülni a botránkoztatót; gyakorolni a szelidséget, erőltetett s helytelen gyöngédség nélkül; kerülni a durvaságot, kivált a panaszos felek irányában.

Ez, a lelkipásztorkodás a legfelségesebb értelemben az, mi előbb-utóbb változtatni fog a kor mai szellemén, s hitem és meggyőződés, hogy az fogja kivívni a keresztyénség számára az elismerést, előbb-utóbb olyanoktól is, kik azt most a képmutatás, erkölctelenség alapforrásának tekintik és tartják.

A szószék, honnan hetenként kétszer, vagy ahol szokás legfelebb hatszor hirdettetik általunk az Idvezítő magasztos tudomá-

nya, nem teljes tere egy lelkipásztornak. Ott az élet minden eseményeire, helyzetére alkalmazni ama tant sem részlegesen, sem általánosságban nem lehet úgy, mint azon kívül, s teheti-é ezt a lelkész, ha a kor szellemében a kathedrán pap, azon kívül ember. — Nem; a szószékből hirdetett ige az összes gyülekezethez szól, s így (mint a példabeszéd mondja: az tartsa fogán az ujját, akinek fáj, — de amely alól kiki meggyőződése szerint kivonja magát,) — oly hatást nem gyakorolhat, mint egyes specialis esetre vonatkozó, négy szemközötti alkalmazás. S ha már a lelkész mint a hívek lelki szükségeinek gondozója, e tért nem tudja felölelni jól: úgy hasztalan viszi templomba még a Praedigt der Gegenwart, vagy bármely modern hős korszerű beszédeit; hasztalan szól a szelidség, türelem, erény és becsületről; hasztalan ragad el a képzelet szárnyain a korszellem magaslatáig; az illúsiót hamar semmivé teszi a szószéken kívül gyakorolt kemény hang, türelmetlen tekintet és durvaság, nem említve semmiféle botránkozató kihágást, mely azt tetézhethé.

A kor szelleme ez idő szerint nagyon ellenünk van, s lelkipásztorkodás teréről sok tekintetben leszorított, s így ott hol tér nincs, munkálkodni nem lehet. — Kinek a hibája ez? a dogmáké-e, vagy a lelkészeké? azt eldönteni azokra bizom, kik vele foglalkoznak. De hogy nekünk, autonómiával bíró protestánsoknak, jogkörünkön belől s előbb mint annak szép, és sokszor idézett falai összeomlánának, azon hatáskört vissza kell szerezniünk s teljes odaadással mivelniünk, ez tul van minden kétségen. — A mestert követni itt nem lehetetlen; de önmegtagadással, sokszor a nyugalom, legtöbbször a gazdagodhatás vágyának feláldozásával jár. — De megérdemelnők-e valaha a pálmát, meg-é a jutalmat, a kor elismerését, ha ezen áldozatot neki meghozni nem sietnénk?! — Legyen szemünk előtt Jakab 4, 16; Máté 23, 8; Gal. 6, 3; Solt. 132, 9, 16; Jerém. 23, 11—15; Kol. 4, 17; Csel. 5, 42; mert hivatásunk nem Filip. 2, 21; Ezék. 34, 3; hanem Lukács 9, 2; Máté 3, 3. 2; Kor. 5, 20.

A tant magát, melyet a szószékből, vagy a tudomány terén hirdetünk, mivelniünk, reformálni csak féldolog, s ha nem reformáljuk a népet s enmagunkat: célt érniünk, ha az cél: nem lehet. És

vallásos-erkölcsi élet nemesbités, erkölcsi ujjászületés, felköltése az aluvó léleknek, felrázása a közönyösségnek: ugy ezt s ezeket interconfessionaliter elérni teljességgel nem lehet. — Az emberi lélek, mindent felölelni képtelen; előbb vagy később, egy határozott irányt vesz magára; vagy olyat, mi hajlamaival egyez, vagy olyat mit többségben, tulsulyban lát. — Ekkor pedig könnyen megeshetik, hogy a puritán kálvinismus szenved, — a könnyed erkölcsi nézet absolutio s bünbocsátó hatalommal bíró katholicismus javára. — Előbb utóbb a kor szelleme fog itt döntení e felett; a kor szelleme pedig nem szigorú birói szem ma, hanem sokat elnéző, megengedő, könnyelmű valami; mely vissza riad, égre kiált s piszkolódik, — ha valaki annyira elmaradottnak mutatja magát, hogy erkölcstelenséget fedd, vagy büntet.

Interconfessionaliter lelkipásztorkodást gyakorolni nem lehet, nem lehet felkölteni a vallásos életet, az ahoz ragaszkodó lelkesültséget, épen ugy mint az internationale-féle nemzetköziség nem fogja ébresztetni, táplálni az ez idő szerint egyik legmagasztosabb erényt, a haza és nemzet iránti szeretetet. — A magyar p. o. nem ahoz a darab földhöz ragaszkodik, melyen lakik, hanem nemzetéhez, mondja Eötvös, s ha nemzetköziség, a világpolgárság eszméje megfojtja ez érzületet, mi lesz akkor e hazából, mi lesz e nemzetből, mely amaz érzülettel oly sok magasztosat emelt már diadalra?!

Egy hirneves nemzetgazdász azt mondja: a nemzetgazdaság inkább positiv tudomány mint a többi. Elmondhatjuk, hogy a theologiai tudományok mezején szintén talán egy sem oly positiv mint a lelkipásztorkodástan. — S ha igaz az, hogy a positiv tudomány nevezetet az érdemli meg igazán, mi az embernek énjével foglalkozik: ugy a lelkipásztorkodástan lesz az a szó valódi értelmében; mert ez az emberrel, kül- ugy mint belhelyzetével foglalkozik.

Főiránya: jóvá tenni az embert; folytatni azon munkát, mit az ige hirdetés már megkezdett; s betetőzni azt, és pedig részletesen, mit az általános megindított. — Interconfessionaliter ezt kivinni nem lehet. Mert vagy az áll, hogy a lelkész a szószéken interconfessionalis, azaz általános vallási eszméket fejteget, s így

az életben is, pap levén, ilyennek kell lennie; vagy az, hogy a szó széken specialis (symbolicus) s az életben is az. Az absolute jó, jó minden felekezetenél?! De ez absolute jót a lelkiismeret kormányozza s ezt viszont egyik vagy másik szabadon elfogadott és vallott confessió, mely többet, vagy kevesebbet enged meg; egyik felekezetenél csak tágabb tért nyit, másiknál pedig mindent megenged; egyiknél elzárja, másiknál megnyitja a kibuvó ajtót.

Meggyőződéseim szerint követem a Megváltót, aki mint pásztor is, valóban isteni volt. — Mondhatják nekem, hogy ő confessiót nem alkotott, de szerintem épen ezzel vetette meg annak alapját; szabad tért nyitott a tömörülésre, a szétágazó felfogásra, s egyedül magát jelölte ki általános confessióul, ki körül csakugyan még a szétágazó nézetek is, mint központ körül, csoportosulnak. S ha én vagy bárki más (Luther, vagy Zwingli, vagy Kalvin) egy confessionális fogalmat alkotánk amaz egyetlen egyről, s ha ezt nem csak én, de száz meg százezerek tettük magunkévá: miért ne követhetnők azt, miért ne mozognánk annak korlátai között, saját felfogásunk szerint, mindaddig, míg meggyőződésünk nem változott?! Ha változott?: szabad a tér is, a változtatás s újra alakításban.

Dacára árnyoldalainak, a catholicismusnak több a hive, mint a protestantismusnak. Miért? Talán azért, mert annak confessiója a gondozás, a pásztorokodás. Birálhatjuk, hogy tulságba is viszi, fanatizál is, de meg kell vallanunk még is, hogy következetesen s legalább saját körében talán tapintatosan is jár el azon elvéhez képest: az egyházon (r. kath.) kívül nincsen üdv.

Nem mondom, hogy kövessük vagy utánozzuk őket Nem! Csak a mestert kövessük, ki jó volt személyválogatás nélkül; ki nem nézte: selyempuha párnán, aranyos bölcsoben ringatták-é az embert, ki eléje jött, vagy hozzá csatlakozni akart, avagy nádas kunyhó sötét zugában született; ki nem tekintette a kor szellemét s nem nézte: melyik eszme a jövedelmezőbb; ki nem volt felfuvalkodott, kevély az ismeretekre, melyekkel birt, s nem tudós hányavetiség, hanem szelidség s alázatosságban kereste s találta fel a hatalmat és erőt, mely birodalmakat romba dönteni, királyi székeket hódítani vala hivatva.

Lelkipásztorkodásunk fő jellemvonásai ezek, s ezerszer is ezek, s erre más alapot nem vehet sem a tudós civakodás, sem a csillogó korszellem.

Zsigmond Sándor.

IV.

Egyesüljenek-e a sárospataki és debreceni főiskolák?

(Viszhang Bihari Imre tanár urnak a „Figyelmező“ 1872. évi folyama aug. — szept. füzetében megjelent ily című cikkére: „A sárospataki akad. reformja és még valami.“)

E folyóirat m. é. aug. — szept. kettős füzetében, Bihari Imre sárospataki akad. tanár urtól, a fentebbi cím alatt, egy figyelemre méltó közlemény jelent meg, melyben a többek közt, egy, még eddig — tudtommal legalább — sehol nem közölt eredeti gondolat van nyilvánosságra hozva. Értem: a sárospataki és debreceni ref. főiskolák egyesülésének gondolatát. — E gondolat méltán megérdemli, hogy a hazai, de különösen a főképen érdekelt tiszai ref. egyházkerületek, — ne engedjék a pusztában elhangzó kiáltó szó sorsára juttatni. Akár nyer, akár nem nyer megvalósítást az eszme, — azt úgy egyszerűen agyonhallgatni, szégyen lenne reánk tiszamelléki reformátusokra.

Én a következőkben, az idézett közleménynek csakis azon részéhez kívánok egy pár szót szólani, amely a két főiskola egyesülésével foglalkozik. A többihez nem akarok ezuttal szólani.

Bihari Imre tanár ur kérdéses czikke „jul. 30. 1872.“ dátummal jelent meg. — Azóta sok idő folyt le, s az érdekletteknek volt elég alkalmok afelett gondolkozni. — Megvallom, kíváncsian vártam azért a „Figyelmező“ októberi füzetét, erősen remélvén, hogy ama cikke csak jön talán vagy pro, vagy contra valami, Csálódtam, nem jött semmi. — Vártam tovább. Megjött a nov. — dec. füzet. Ebben is mély hallgatás. A januári füzetben szinte. — Ily körülmények közt, bár nem kevésbé örültem volna rajta, ha

más ebben megelőz, kötelességemnek tartom ama cikkhez hozzá szólani már csak azért is, nehogy a t. tanár ur azon meggyőződésre jusson, miszerint megpendített gondolata mellett, talán csak egyedül maga áll a Tisza partjain lakó ref. lelkek között.

Először is ki kell jelentenem, hogy a két főiskola egyesülését én is szivemből ohajtom, s ohajtásomat szintén azzal indokolom, melylyel a t. tanár ur, hogy t. i. jelen minőségében sem a sárospataki, sem a debreceni főiskola nem állhatja ki a versenyt a hazai főbb tanintézetekkel. — Ennek belátásához, azt hiszem, nem kell valami próféta lélek, csak egy kis józan körültekintés. E mellett tekintetbe veendő az is, hogy mentől tovább halogatjuk a bajunkon segíthető eszközök határozott megragadását, — annál nehezebb lesz majd a teljes kigyógyulás. Most még van idő a tett meggondolására; féltő, hogy később elhamarkodva kell majd cselekednünk.

Szóval a t. tanár ur cikkének azon részével, mely az egyesülést sürgeti, — minden tekintetben egyetértek.

De meg kell jegyezmem, — s épen ez az, amiért felszólaltam, — miszerint nem mondja ki egész világosan az egyesülésre nézve, hogy meddig kívánja azt kiterjesztetni, hogy részletes, vagy teljes egyesülést lát-e célszerűnek. E pedig mindenesetre födolog. — Teljes egyesülés alatt értem azt, ha a két főiskolának nemcsak akadémiaja, de gymnasia is egyesülni fogna; mert hiszen ez sem impossibile. Részletes egyesülésnek nevezném pedig azt, ha csak az akadémiai szakok öntetnének együvé; a pataki gymnásium pedig megmaradna továbbra is Patakon, mint a debreceni Debrecenben.

Én részemről amellettt vagyok, s azt hiszem, aki a pataki iskola helyzeti fontosságát ismeri, — igazat ad nekem abban, hogy az egyesülés csak a pataki akadémiának a debrecenivel leendő összeöntéseig terjesztessék ki, és nem tovább! Különben is csak erre van most jelenleg szükség. — A két akadémia összeöntése által lehetővé válik, hogy a theologiai és jogi szakban külön-külön, legalább 6—7 tanár működjék; a bölcsészeti szaknak pedig ily módon körülbelől 8—10 tanára leend. Így aztán nem csak egy irány lesz képviselve a katedrákon, nem egyik vagy másik theo-

logiai, jogi és bölcsészeti iskola nézetei tálatlatnak szüntelenül és kizárólag a hallgatók elé, hanem képviselve lehet az ellenkező irány is. És hogy ez mily nagy nyereség lenne, elég legyen a theologiai szakra utalnom, hol egyik, vagy másik irány tulbuzgó szerepeltetése, a legnagyobb zsarnokság a hallgatók egyéni meggyőződésével szemben. Pedig, tegyük szívünkre kezeinket: nem így áll-e a dolog, nemcsak a pataki vagy debreceni, de többi ref. főiskoláinkban is? Példákkal illusztrálhatnám ez állapotot; de nem teszem. *Nomina et exempla sunt odiosa.*

Azonban, míg a két akadémia egyesülését mind a tudomány, mind ref. egyházunk érdekében elmaradhatlannak s végtelenül jótékonynak tartom, — másfelől nem szeretném, ha Patak gymnásiumától is meg lenne fosztva. -- Én ugy vagyok meggyőződve, hogy itt, a naponként tért tér után foglaló szláv elem torkában, oly annyira alkalmas, nemcsak, de nélkülözhetlen helyen van egy erős ref. gymnázium, miszerint, ha semmi ilyesféle tanintézet nem létezett volna itt eddig, egy olyat okvetlenül fel kellene állitanunk. Épen azért nem tartom szükségesnek hosszasabban beszélni a gymnázium Patakon maradása mellett. Nem nihilistáknak, és nem kosmopolitáknak irok, hogy egész erővel érvelnem kelljen állításom érdekében.

A gymnázium tehát maradjon Patakon. Hiszen különben is, az egész felvidéken nincs egyetlen egy gymnázium sem, melyet jó hírnévre nézve a patakival összehasonlítani lehetne. — A gymn. tanuló ifjuság szép száma elég hathatós bizonyága a nagy közönség bizalmának, elismerésének. — Egy oly gymnázium, mint a pataki, a melyben évenként 500—600 növendék tanul, okvetlenül megérdemli az életet, s annak megszüntetése, vagy csak eltétele is, nem igen lenne igazolható. — Az így magára maradt főgymnázium, erősítettvén aztán még elemi osztályokkal is, kényelmesen elérne az akadémia által elhagyott helyiségekben, s nem kellene számára új építkezéshez fogni. — A könyvtár és muzeumból vitetnék el annyi tárgy, a mennyit a gymnázium nélkülözhetne. — A két főiskola könyvtára s muzeuma is mennyivel gazdagabb s tekintélyesebb lenne együtt! — Ha a tiszáninneri egyházkerületnek talán nehezen esnék odaadni fáradságosan szerzett eme kincseit, — je-

gyeztesse fel minden könyv, vagy muzeumi darabra, hogy az az ő birtokát képezi. Vagy pedig készítsen az átadott tárgyakról egy hiteles leltárt

Az anyagi javak, mint a t. tanár ur is javasolja, maradnának ezentul is egészen külön kezelés alatt. Ha az egyesülés egyszer létre jön, akkor igen könnyen fel lehet a fentartás költségeit a két egyházkerület közt osztani. Mindenik beszolgáltatja évenként a maga contingensét, s e contingens arányában nevezi ki aztán maga részéről a tanárokat. Ha megállapittatik, mennyi leendő a rendes és rendkívüli tanárok fizetése, magoktól az illető egyházkerületektől függ, hogy a kikötött számon felül még egy, vagy több tanár díjjazását vállalják-e magokra, vagy nem. — És aztán ebből nem verseny is támadhatna; e versenyből pedig a tudomány és műveltség ügye huzná a legnagyobb hasznot.

Az egyesülés feltételeinek, részleteinek kidolgozása nem lesz nehéz munka. — Csak határozza el a két egyházkerület, hogy az egyesülést szükségesnek, megvalósítandónak tartja, nemcsak, de annak kivitelét komolyan akarja is, — akkor aztán a többit, egy, mind a két superintendencia küldötteiből álló bizottság majd el fogja készíteni.

Az így létrejövendő felsőbb tanintézet „Tiszai ref. egyetem” címmel homlokán, méltó büszkeségévé válhatnék a Tisza partjain lakó ref. hiveknek. — Egy oly nagy város kebelében, mint Debrecen, melynek lakosai oly tulnyomólag magyarok és reformátusok, egy ilyen főiskola mindenesetre jó helyen lenne. — Patakra különben is mindig panaszkodunk, hogy kicsiny, s mint ilyen, egyáltalában nem nyújthat, különösen az akadémiai ifjuságnak, elegendő társadalmi míveltséget. — Miért ne használnánk azért fel a kedvező alkalmat, hogy e bajon segítsünk, s egyuttal a ref. tudományosságnak is hathatós lendületet adjunk? — Most kivált, a kolozsvári egyetem felállítására után kétszeresen sürgető kötelességünk, hogy Debrecenben, mint központban Pest és Kolozsvár között, — a mennyire tőlünk telik — egy tekintélyes ref. főiskolát szerezzünk. — Egyesítsük azért erőnket idejekorán! Egyesítés által a kis dolgok nagyokká lesznek; hiszen, a legnagyobb erők is csekély erők összetételei.

Nem hiszem, hogy a tiszai reformátusok közt sokan lennének azok, a kik az egyesülést, elfogadható okok miatt, ne óhajtanák, vagy legalább szükségességét be nem ismernék. Egyébiránt, ha csakugyan volnának ilyen elfogadható okaik a másként vélekedőknek, ugy csak köszönettel fog tartozni velem együtt, minden, az egyesülés mellett buzgólkodó ember, ha azokat nyilvánosságra hozandják. — Azokra pedig, a kik elfogultság, önérdék, vagy más eféle okból elleneznék ezt, nincs mit hallgatnunk. — Ócska épületek mindig lesznek s bagjok is teremnek beléjük!

Vajha, a két egyházkerület egyházi és vezérférfiai, mentől előbb komolyan foglalkoznának e nagy fontosságú ügygyel! Ismétlem: mentől előbb, mert ha valahol, ugy itt áll igazán, hogy periculum est in mora.

Azért: Videant consules!

Cseppely, 1873. Február 12-kén

Homolya Iván.
cseppelyi ev. ref. lelkész.

V.

Egy angol író véleménye a magyar nemzet 1848-dik évi küzdelmeinek értékéről s e küzdelmek eredménye a magyar protestans egyházra nézve.

A közelebbi napokban több magyar lap kiválólag és lelkesedve emlegette hazánk 1848-dik évi küzdelmeit s a nevezett évnek különösen mártziusi napjait, bizonynyal nemcsak azért, mert ama napok után épen most tűnt le egy negyed századév az idők folyamán, hanem főleg azért, mert minden művelt és igaz magyarnak éreznie kell, hogy amaz év eseményei nemcsak korszakot alkotának hazánk és nemzetünk történetének folyamán, hanem egyszermind oly világtörténeti értékű fénynyel vették körül a magyar nevet, amilyennel az, már régi idő óta nem tündökölhett.

Ez nem csak egyéni vagy nemzeti hiu és önző vélemény, hanem több, tőlünk merőben független kitünő elméknek is határozott véleménye.

Szabad legyen ezek közül ezuttal csak egyet, röviden meg-
ösmertetni!

Több mint tiz évvel ezelőtt történt, hogy Gervinus nagy-
hirű német történetíró egyik munkájának angol fordítása került
hozzám külföldről: Introduction to the history of the nineteenth
century. (Bevezetés a XIX-dik század történelmébe) By G. G.
Gervinus, professor of history in the university of Heidelberg.
From the German. London. 1853. 8-rét. XX és 137 lap.

E könyv végén e cím alatt: „Note by the translator“
magától az angol fordítótól, nem kevés megglepetésemre következő
tartalmu pótjegyzetet találtam:

„Professor Gervinus, századunk nagy eseményeinek ezen rö-
vidletes előadásában, csaknem egészen mellőzte a legkitünőbb-
nek, az 1848-dik évi magyar küzdelemnek felemlíté-
sét. Ezen mellőzésnek több különféle okai lehetnek Németország
mostani politikai állapotán s Magyarország földirati helyzetén ki-
vül is, melynélfogva t. i. távol esik e hon azon nemzetektől, a me-
lyeknek eddigelé legkitünőbb részök volt Európa történeteiben.
Ennélfogva nem lesz helyénkívüli felemlíteni e mű olvasói előtt,
hogy 1848-ban kilenc millió jobbágy nyerte meg a teljes felsza-
badulást a magyar nemzetnek egyértelmű akarata folytán, ide-
értve a nemeseket is, akik ez által önkéntesen áldozatul hozták
saját előjogaikat; ugyanekkor hozták létre a társadalom minden
osztályára kiterjeszkedő tiszta népképviselést, az esküdszéki
intézményt, az igazságos és egyenlő közteherviselést s minden
keresztyén felekezetek számára a vallásnak szabad gyakorlatát.
Mindezen nagy reformokat, magok a magyarok hozták létre, még
pedig a nélkül, hogy fegyverhez nyultak vagy létező intézménye-
ket felforgattak volna, hanem egyedül alkotmányos jogaiknak tör-
vényes és békés gyakorlása által, s mindezekhez megnyerték az ő
törvényes királyuknak V-dik Ferdinándnak, Ausztria császáranak,
esküvel és neve aláírásával szentesített beleegyezését. Ferdinánd,
koronájáról lemondani kényszerült, mert nem volt reávehető, hogy
magyar alattvalóinak adott esküjét megtörje, s im azok, akik őt
lemondásra kényszeríték, egy betörő sereget küldének Magyaror-
szágba, amely az ő legnagyobb élő államférfiának, Kossuth Lajos-

nak lángeszétől várta azon eszközöket, melyekkel a váratlan támadásnak ellentállani lehessen.“ — Ezután, a kitört harcra vonatkozólag idézi az angol író, az általa kiváló tisztelettel említett „kitünő magyar hadvezérnek Kmetynek“ művéből a következő tartalmu sorokat: „fegyver nélkül s a harcra készületlenül, körülvéetve ellenséges szomszédok s elhagyattatva saját nádora által, a magyar nép Kossuth Lajos teremő lángeszébe bizva, várta azon eszközöket, melyekkel a betörőkkel szembe lehessen lépni. Az osztrákok minden ponton visszaverettek s a magyar honfiak rendkívüli erőfeszítését csak 200,000 muszka segélyével lehetett legyőzni s voltaképen még ezzel sem, hanem Görgey árulása s Európának azon hallgatagsága által, a melylyel némán gyönyörködve szemlélte az eseményt. Aki tanuja volt Kossuth s a magyar vitézség nagyszerű műveinek, bizton várhatja, hogy egy későbbi és nyugodtabb korszak, több igazságot fog szolgáltatni e derék nemzetnek.“ — „A magyar harc nagy győzelmei és másnemű kivitt dolgai, a hadvezérek ügyessége s a nép hősiessége, már felmutatvák Klapka general művében. Kossuth Lajos pedig (aki az ő önzetlen erényessége s a legsujjosabb erkölcsi és természeti küzdelmek között is kimutatott kétségtelen bátorsága s csaknem példátlan akadályok feletti csudálatos győzelmei által, magasan felyül-emelkedik azon rágalmak felett, melyek szorgalmasan terjesztetnek ő ellene) mint szinte az ő barátja Batthyányi Lajos is, és a vitéz generalis Bém, oly nevek, amelyek a történelem mezején a mult idők legnagyobb nevei mellett állanak s végre is meg fogják szabadítani e mi századunkat azon vád alól, amelyet az ellen professzor Gervinus hozott fel, hogy t. i. nem tünt fel ennek folyamán egyetlen nagy jellem sem, a mely felvette volna a nép ügyét és a kornak hősi bajnokául emelkedett volna fel.“

Igy ir az angol 1853-ban, tehát hazánk elnyomattatásának és megaláztatásának egyik legsujjosabb és leggyászosabb évében. Egyébiránt az illetők jól tudják, hogy igen számos ily tartalmu és szellemű és sokkal tekintélyesebb nyilatkozatok jöttek létre a legnehezebb időkben az európai és északamerikai brittek részéről s hogy

hazánk alkotmányos szabadságának őszintébb részvétü és igazabb barátja aligha volt és van a külföldön s korunkban mint az angolok; — a magyar reformált egyházra vonatkozólag pedig, ezt még határozottabban elmondhatjuk.

Különös hangnyomattal meg kell jegyeznem, hogy a fent közlött angol véleményt, teljességgel nem azért hoztam fel, mintha ezáltal e folyóiratnak különben is csekély hullámváza és lassu vizét, akár egyik akár másik létező párt malmára akarnám hajtani, nem is azért, mintha valakinek, csak egy percnyi bosszúságot is akartam volna szerezni; hanem azért, mert az angol író említett felfogását, ha nem minden részleteiben is, de lényegében helyesnek s emellett igenalkalmatosnak tartom arra, hogy természetes előzményül szolgáljon azon kérdés rövid fejtegetéséhez, hogy vajjon az 1848-dik évi küzdelmeknek mi eredményök lett a magyar protestáns egyházra nézve?

Nagyszerü volt tehát azon hullámváz, amelyet hazánk s Európa történeteinek tengerén az 1848-dik évi magyar mozgalom megindított, sőt az ezáltal felvert hullámok hánykódtak és harsogva zúgtak még akkor is, midőn már másutt a fegyver vagy ravasz politika győzelme folytán, csendes és néma lőn minden mint a sir. Magasztos, de azért nem léha, nem ábrándos volt az eszmény, amely az 1848-dik évi honfiak előtt lebegett, mert hiszen, mind saját hazánk és nemzetünk multja, mind több szerencsés államok ujabbkori példája, nyilván igazolhatta a küzdők előtt, hogy ők 1848-ban nem képtelenségért lelkesültek. Több régi és nagyon sokáig kinosan vérzett sebek begyógyítottak; nagyszerü, messzeható reformok alapjai rendületlenül letétettek, mások pedig tényleg keresztülvitettek a magyar hazában, az 1848-dik év folyamán.

Hát a multak folyamán oly sokat és oly ártatlanul szenvedett s oly hiven türt szegény magyar protestáns egyház számára hozott-e valamit ama nagy nevü esztendő, melynek emlékezetére „lángolunk és sirva fakadunk.“

Hozott igenis, a legbölcsebb tapintattal s a legőszintébb jóakarattal eleget, de fájdalom! csak olyat, amely mindemai napig a legnagyobb részben csak is papiroson áll.

Ott van az 1848-dik évi XX-dik törvénycikk „a vallás dolgában:“

„2. §. E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve, különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapittatik meg.“

Nyilván van, hogy ezen cikkben az uralkodó vallásnak, felekezeti előjogoknak, s bármelyik felekezet állam általi kiválóságos kegyeltetésének eszméje gyökerestől semmivé van téve. Ezen cikkből tisztán és kérelmelhetetlenül következik a többek közt az is, hogy ha valamely felekezet országos forrásból vagyonilag javadalmaztatott és segélyezettett: ez, igazságos arány szerént kiterjesztessék a többiekre is, vagypedig amarra nézve is megszüntettessék; mert enélkül a törvényben nemcsak kimondott vagy megígért, hanem egyenesen megállapított „különbség nélküli tökéletes egyenlőség és viszonyosság“ nem egyéb, mint bosszantó guny és nevetség volna. Mindamellett is, mondok, hogy ez önként következik az idézett 2. §-ból: a törvényhozó mégsem látta feleslegesnek, a következő 3. §-ban világosan kifejezni, miszerént:

„Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségéi közálladalmi költségek által fedeztessenek.“

E törvénytörvény eredete, sorsa, értéke s az ugynevezett római katolikus autonómiának ehez való viszonya, oly sokszor és oly tüzetesen volt már fejtegetve ezen folyóiratban, miszerént azt, itt most teljesen mellőzhetőnek tartom. Csak azt jegyzem tehát meg, hogy az idézett törvénytörvény pontok sem betű szerént, sem szellemökre nézve, végrehajtva és életbeléptetve minde mainapig sincsenek, s a magyar protestáns egyház, a tényleges jogviszonyokat, tehát nemcsak a papirt, hanem az életet is tekintve, vóltaképen most is azon helyzetben van, amelyben volt 1848 előtt; sőt igazat mondva sokkal jobb helyzetben, mert most már nemcsak anyagi önfentartása sokkal nehezebb mint akkor volt; nemcsak a változott s a keresztyénség iránt sok tekintetben ellenséges viszonyok kívánnak, követelnek tőle nagyobb szellemi és anyagi erő kifejtést; de emellett maga a kormány s a kisebb na-

gyobb államhatóságok folyvást különböző teendőkkel terhelik lelkeszeinket, tanítóinkat, egyházi s iskolai hatóságainkat, tisztviselőinket; sőt maga a törvényhozás oly pozitív követelésekkel lépett fel iskoláinkkal szemben, s azok fenállhatását oly kellékektől tette függővé, amelyeknek teljesítéséhez a mostaninál sokkal nagyobb vagyoni erő kívántatnék. S mindezen teendőkkel terheltetik az egyház anélkül, hogy az állam által, a fenforgó szükségekhez és követelésekhez képest kielégítőleg sőt még csak megközelítőleg is javadalmaztatnék.

Igaz, hogy az újabb időkben évenként nyer egyházunk az állampénztárból bizonyos segítyt, mintegy alamizsnát; de ez, amellettt hogy még folyvást nem mondható rendszeresnek, biztosnak és állandónak, távolról sem elég még azon célra sem, amelyre fordítatni szokott, t. i. épen nyomorral küzdő gyülekezetek és lelkészek felsegítésére; nem lenne kellő jutalma azon szolgálatoknak sem, amelyeket tisztán állami érdekekben kell tennünk; a mai korban fenforgó egyházi és iskolai szükségekhez és állami követelményekhez képest pedig, amaz államsegély nyomorult parányiség!

Nem ösmerek a földön oly törvényesen bevett, statusjogilag biztosított protestáns egyházat, melytől az állam oly sokat követelne mint a magyar protestáns egyháztól és mégis oly nyomorult csekély módon gyámolitaná mint ezt. Ha Poroszországban vagy más német államokban, sőt épen Franciaországban is határozott pozitív jogviszonyba lépett az állam a prot. egyházzal s az egyházi és iskolai élet mezején bizonyos szolgálatokat kíván ettől: akkor egyszersmind biztosítja is annak számára az egyházi és iskolai szükségek teljesen kielégítő fedezését, és pedig anélkül hogy pl. az iskolák felekezeti jellemének feáldozását kívánná. Nagy Britanniában, például a skót szabad egyházat s a dissidenseket, Franciaországban a szabad ref. egyházakat nem segíli az állam semmivel; de nem is kíván és követel azoktól semmit sem. stb.

Magában Ausztriában, e kitünőleg római katolikus államban, a semmi különös és szilárd státusjogi alappal nem bíró, voltaképen csak türt s emellettt nagyon csekély népességű protestáns egyházat, aránylag sokkal nagyobb mérvben és pedig rendszeresen segíyezi az állam, mint a mi hazánk, a magyar protestáns

egyházat. Hogy az osztrák császárságban mennyire mások lehetnek a kölcsönös viszonyok és az evangélikusok reményei: azt a többek közt mutatja az is, hogy a karinthiai evangélikus gyülekezetek a jelen évi februárban, egy petitziót nyújtottak az osztrák képviselő ház és urak háza eleibe, amelyben előadják, hogy miután a drágaság folyvást nevededik s a korviszonyok az evangélikus lelkészektől is minden tekintetben többet kívánnak most mint hajdan s miután magának az államnak java azt hozza magával, hogy a közerkölcsiség és művelődés érdekeinek szolgálatában álló egyének kellő javadalmazásban részesüljenek: ennél fogva, önmagukon teljes mértékben segíteni képesek nem lévén, kéri a törvényhozást, hogy az evangélikus lelkészek fizetése a 2000 léleknél kevesebb népességű falvakban legalább 1200, a népesebb falvakban 1500, a városokban pedig 2000 forintra pótolassék ki az állampénztárból és pedig folyvást és rendszeresen, s ehez még, ugynevezett szolgálati időpótlék is járuljon, minden tíz év után 100 forint; a szolgálatra képtelen lelkészek pedig kellő nyugdíjjal láttassanak el. Mindezen javadalmat azonban, az egyes lelkészek nem közvetlenül az állami, hanem az egyházi hatóságoktól kapnák, ahova t. i. az évi szükséglet egységes összegben tételnék által. Az ily tartalmu petitzióra maga a mostani vallás és közoktatásügyi miniszter bátorította fel a protestánsokat, amenyiben a múlt évben épen országgyűlési beszédében ünnepélyesen kifejezte, hogy a kormány maga részéről mindenkor kész a protestánsokat, ha azok kívánják, az eddignél nagyobb mérvben segíyezni s reményli, hogy maga a törvényhozás is épen így gondolkodik.

Ime ezen osztrák protestánsok javára, nincsenek oly békekötések, nincsenek oly kedvező sarkalatos törvények, mint a mi javunkra, s amazok helyzete mégis kedvezőbb tényleg, az újabb időkben az állammal szemben, mint a miénk.

Nálunk a helyzet annál szomorítóbb és csudálatosabb, mert a római katolikus klérus a fenálló törvények és kötések ellenére, folyvást élvezi mind politikai előjogainak, mind tulgazdag országos javadalmaztatásának legnagyobb részét. Az 1868-dik évi LIII-dik törvénycikket is, amely a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek egymáshoz viszonyosságát némely esetekre vonat-

kozólag szabályozza, de épen nem valami szabadelvű szellemben, — a klérus, ha tetszik megtartja, ha tetszik figyelembe sem veszi, ignorálja. Csak egypár év alatt is számos esetek igazolják, hogy a római katolikus lelkész urak, vegyes házassokat protestáns lelkész hirdetési bizonyítványa vagy az ezt szükség esetében helyettesítő másféle okmány nélkül esketnek; protestáns apának fiu, protestáns anyának leány gyermekét a törvény és előleges hivatalos figyelmeztetés ellenére is keresztelik; a hozzájuk áttérőket a törvény-szabta feltételek mellőzésével egyházukba bekebelezik; ha tőlünk történik hozzájuk áttérés és bennünket tudósítani találnak, egyházunk becsületének, nyilvános jogainak s magoknak az országos törvényeknek egyenes sérelmével, ily kifejezéssel élnek: N. N. a helv. hitv. gyülekezet kebeléből „megtért,” a mi nyilván kifejezi, hogy ő szerintök, a mi vallásunk és annak követése bűnös tévelygés. stb. stb.

Im így állunk mi magyar protestánsok még 1848 után is s így is fogunk állani mindvégig, egy előjogos és kegyelt római katolikus klérussal szemben, amely ott, ahol kell, tür, szenved némán, vagy hallgat mosolyogva éveken keresztül; ott, ahol kell, harcol most titkon, majd nyilván a tudomány és politika fegyvereivel s kész mindenre: de jus canonicumát, concordatumát csalhatatlan conciliumait, most már pápáját s azon elvet, hogy mindezek felette állanak az egyes országok törvényeinek, feladni nem fogja soha, még oly államokban sem, melyekben az alkotmányos törvényhozás ama konkordátumokat s több aféléket soha el nem fogadta, vagy egyenesen tiltakozott is azok ellen.

Miként romolhatatlan zár s bevehetetlen vagy elárulhatatlan vár, ugy megtörhetetlen vagy kijátszhatatlan törvény sem létezik. Teljesen ösmeretlen az, a mult és jelen idők felekezetközi viszonyaival, aki azt hiszi, hogy pl. nálunk az általános vallásszabadsági törvény s különösen a kötelező polgári házasság, megtörni vagy korlátozni fogja a klérus eddigi hatalmát s befolyását. Minden prófétaí igények nélkül bátran kimondhatjuk, hogy a polgári házasság s az általános vallásszabadság életbe léptetése után, több vegyes házasság fog köttetni római katolikus lelkész előtt, mint eddig köttetett s az említett házasságból született gyermekek na-

gyobb számban fognak a római katholika egyházban keresztteltetni és neveltetni mint most. Igenis mert a klérus az egyedül idvezítő egyháznak s a házasság sákramentomi fogalmának vagyis dogmájának s a gyóntató székek hatalmával uralkodni fog saját hivein s azoknak még lelkiösmeretén is; bármit mondjon Hatala Péter akinek valamint a többi ó katholikusoknak is minden hősködését szélmalom elleni harcnak vagy szinpadi bajvivásnak tartom. — Nálunk reformátusoknál nincsen klérus, nincs egyedül idvezítő látható egyház, nincsen gyóntató szék, nincs sákramentomi szentséggel bíró házasság, s mindezeket nemcsak az hogy nem ohajtjuk, de saját kebelünkben nem is türnök; mi református papok továbbá oly lelki atyai vagy közvetlen pásztori viszonyban sem vagyunk az egyesekkel és családokkal mint pl. evangelikus lelkész társaink; mi, az egyetemes pápságnak nálunk szigoruan keresztül vitt elvénel fogva, voltaképen csak prédikátorok vagyunk. És mindez, ismétlem, hogy így van jól minálunk a mi elveink szerént, amelyek, mint hitünk s meggyőződésünk mondja, az evangyéliomban találják fel szilárd alapjokat.

Ámde mindezekből kérlelhetetlenül következik, hogy ily elvek mellett s a mi tényleges körülményeink közt nálunk protestánsoknál s különösen reformátusoknál az egyes egyháztagoknak a kellene minél kitünőbb vallásos képzettséggel s vallásunk alaptanai s hitfelekezeti jellemünk és jogaink iránti törhetlen hűséggel és szilárdsággal birniok; igenis mert nálunk, egyedül idvezítő egyház, klérus, dogmák s általában az intézmények nem küzdenek, nem harcolnak az egyesekért mint pl. a római katholikusoknál; hanem inkább megfordítva, nálunk kiváló mértékben magoknak az egyeseknek kell harcolniok, mind önmagukért, mind a felekezeti érdekekért és intézményekért. Ha nálunk az egyesek bármi ok miatt harc képtelenek, akkor megveretésünk és vesztességünk bizonyos, minden oly ponton, amelyen a római katholicizmussal érukközünk. Egyeseinket pedig harc képesekké tenni, a körülményekhez képesti mérvben teljességgel nem igyekeztünk; sőt családi életünknek s közoktatásunk és nevelésünknek mintszinte több nagy fontosságú egyházi intézkedéseink mezején a tiszta, a valódi evangyéliomi keresztyén szellemet és jellemet kellőleg nem

ápoljuk; különösen, leendő lelkészeink és tanítóink tudományos kiképzését és vallásos nevelését az idők és körülmények követeléseihez képest nem emeltük, nem szilárdítottuk, egyházunk és iskolánk szabadságának pozitív statusjogi alapjait még csak említeni sem merjük, s csudálatos! még országgyűlésen sem; az indifferentizmust és latitudinarizmust részint rendszeresen terjesztjük, részint némán, fásultan nézzük, vagy talán észre sem vesszük azok terjedését és hódításait. Ezek s több efélék által magunk tettük vagy engedték lenni harcképtelenné az egyeseket.

De bezárom már, különben is hosszúra terjedt s mindamellet is sikertelen elmélkedésemet s panaszaimat; csak azt jegyzem meg, hogy ha a mi beldolgaink s az államhoz és klérushoz való viszonyaink még sokáig úgy maradnak mint ahogy most vannak: akkor jöhet aztán mihozzánk, ha már késő jó az 1848. XX. t. cikknek s általában a tökéletes jogegyenlőségnek és viszonyosság-nak bármily igazságos és szigorú végrehajtása is!

Mit érne az, ha a szabadságnak hosszú éjj után feltámadó napja, munka- és harcképtelen tehetetlenekre lövellné sugarait!

Libertas quae sera . . . respexit inerte m! etc.

Révész Imre.

VI.

Strauss „Régi és új hitéről“ az angol Athenaeum.

Schmidt Julián az angol „Athenaeum“ heti lapban a címzett könyvre bírálati észrevételeket irt, melyeket ezennel közlünk.

A német irodalom állapota jelenben igen szerencsétlen. Anyagi érdekek vannak fölényben, nem azért mivel benső természetünk vált anyagiassá, de mert a létező körülmények szorítanak bennünket a létérti küzdésre. A nap gondjai sokkal inkább elfoglalnak minket, mintsem képesek lennénk megőrizni a tudomány élvezésére szükséges szellemi szabadságot. A jelen, átmeneti korszak, át kell azt élnünk; nem kétlem sikeresen teendjük meg azt, de jelen életünk semmi esetre sem élvezetdus.

A legközelebbi irodalmi termények közül csak egy jött nagyobb forgalomba, Strauss „Régi és új hite.“ Az első kiadás 3 nap alatt elkelt; a másodikat gyorsan elkapkodták, s hihető a mű több kiadást érend. E mű azonban teljességgel nem felelt meg a hozzákötött várakozásnak. A külföldi ember szörnyen csalódnék, ha azt gondolná, hogy e könyv Németország közérzetét egész műveltében kifejezné. Mindamellett is Strauss az olvasók közül nagy számu osztályt, a radikálisokét, teljesen maga részére nyerte volna meg, ha azokat meg nem botránkoztatta volna „függelékben“ közlött nézeteivel némely politikai és társadalmi ügyek felett, mely nézetek a lehető legkártékonyabbak a radikalizmusra. Másfelől azok között, kik készörömmel tapsolnak a Függeléknek, az ő vallási áltételei keltettek dühös ellenmondást, s bátran állitható, hogy a lapok bírálatai e könyvről nagyon halványan fejezik ki a magán körökben hangzó visszatetszést. Sőt anyira mennek némelyek, hogy Strauss előbbi műveit becsmérlik, mivel a legujabbal megelégedve épen nincsenek.

Az ő állitánya, hogy a keresztyén dogma, „világtörténelmi humbug“ azon viszont bírálatot vonta maga után, hogy Strauss bölcsészeti hirneve humbug; azt nyilvánítják, hogy az ő élet-bölcsészete eleitől fogva nagyon szegény és száraz vala . . . Értekező, ez ellenében úgy vélekedik, hogy bár ez új könyvct nem lehet is fontosnak tartani, mégis nem a mostaniból kell megítélni szerző régiebb műveit, hanem megfordítva, mostani művét a régiebbekből.

Strauss valóban kényszerítve volt e könyv írására. -- Korábbi erőfeszítései majdnem kizárólag itészetiek valának, ellenség és barát ismételve kérdezé tőle: „Mi hát az ön valódi hite? minők nézete Krisztus, Isten, halhatatlanság stb. felől?“ E kérdések több aggodást okoztak neki, mint talán gondolta is. Tisztességes, igaz, öntudatos férfi létére kötelezve érezé magát elmélkedni azok felett s gondos vizsgálat alá vétetni saját szívét, elméjét. Becsületes s bátor férfi létére hasonlóképen kötelességének tartá világ elé hozni önvizsgálódásának eredményét. Bizonyos önelégültséget árul el, mert úgy találja, hogy hitvallása által az „egészek“ és nem a „félemberek“ között foglal helyet, mely utóbbiakat lenézi, szelkaskasoknak tartja. Midőn valaki ekép vizsgálat alá veti magát, s

van ideje tárgyilagosan észlelni elméje működéseit, szerencsétlen dolog, ha semmi az eredmény; de még szerencsétlenebb ha némi belváltozás történvén benne, nincs alkalmá fürkészní azt. Strauss roppant fáradtságot fordított saját belvilágának feltüntetésére de bizonyosan maga magafelől is csalódott.

Következő eredményekre jutott. Ő többé nem keresztyén, mert egyetlen keresztyén hitcikket sem fogad el. Még azt sem tudja szabatosan megmondani, vajjon van-e egyáltalában vallása, vagy nincs. Ő idealista; épülést nyerve olvassa Göthét, Schillert s más költöket; szereti a jó zenét; elismeri, hogy van valami nagy a történelem folyamában; elismer a természetben Egészet, Czélt, Rendet és Folytonosságot. Ha ez nevezhető vallásnak, akkor van vallása; ha nem, ugy nincs.

Mindez épen nem nevezhető vallásnak. Helvétius, Diderot, Holbach szintugy hitték a természeti folytonosságot, mint Strauss. Hogy Strauss az élet talányához a Darwinizmusban találja a kulcsot, elvileg az semmi különbséget nem tesz; mert a mult századi sensualisták darvinizmus nélkül is meg voltak győződve arról, hogy a világon minden a természeti törvényekkel egyezőleg történik. E mellett még, a gyakorlati erkölcsiségben Helvetius, Diderot és Holbach, az eredményeket véve számba, korrektek voltak, habár tévedtek az utban, melyen azokhoz jutottak; de érzelmök és gondolataik azok felől épen nem vallásosak.

Strauss kérdés nélkül elfogadja, hogy a vallás tágosabb fogalom, mint a keresztyénség, s egy bizonyos határig igaza van, mert a keresztyénség mellett más vallások is vannak. De a dolognak más oldala is van, kivált a jelen esetben. Schleiermacher világosan kimutatta, hogy a vallásos érzület bizonyos lelki irányokat és előzményeket fejez ki, melyek mig a lélek más működéseivel kapcsolatosak és összeszövíültek, épen nem esnek azokkal össze. A vallási érzület erősbíthető, mivelhető, s némelyekben erősebb mint másokban; s nem helytelen állítás, hogy lehet valaki keresztyén, ha szinte vallásos érzülete nincs erősen kifejlődve: mert a keresztyénség hatalmas erő, mely nemcsak egyéneknek, nemzetnek, kornak, de az emberinem egy nagy részének egész szellemi életét uralja, szinezi, határozza, s mig valaki e nagy műveltségi mozgalomhoz

tartozik, s ez által irányoztatik, tényleg keresztyén lehet, anélkül, hogy tudná, anélkül hogy mély vallásos érzelme volna.

Strauss ismétli azt, mi már százszor állítottott, hogy az ugynevezett klasszikus korszak költői és gondolkodó-fői nem voltak keresztyének, s tagadhatlan, hogy részben igaza van. Nem szólva Göthéről és Schillerről, még azok is, kik épen „hitbölcészeknek“ neveztetnek, Jakobi, Hamann és Herder, nem állnak ki a próbát, ha az ágostai hitvallás szerint ítéltetnének meg. Göthe olykor-olykor keserü nyilatkozatokat tett a keresztyénség felől, mégis ő, öntudatlanul is, nagy keresztyén vala. „Iphigeniája“ a keresztyéniség legmélyebb, legszentebb lényegének kifejezménye. E mű megjelenésekor észrevették annak keresztyén jellegét. Későbbi időben egy zsidó, a hitetlen és gunyoros Heine Henrik mély és mesteri módon mutatta ki: miképen hatja át Göthe összes nézletét a természetről a keresztyénség szellemi befolyása. Egyszóval Strauss összezavarta a keresztyéniséget a keresztyén bizonylatokkal, így sodortatott oda, hogy ellenmondásba jöjjön korábbi irataival. Azokban megkülönböztetni törekedett ő a történelmi Krisztust, a tényleges megváltót, kinek hatalmáról tizennyolcz század tesz bizonyosságot, attól a Krisztustól, kit Strauss az evangyeliomokban hitregeileg feltüntettetnek tekintett. Ő megkísérelte kimutatni, hogy e két Krisztus épen nem azonos; hogy a keresztyén élet tizennyolcz század által igazolva, jóval gazdagabb és tárgyasultabb (concret), mint az orthodox hit; s hogy az evangyéliomok nem történelmi okmányok világtörténelmi források értelmében Mindezek dacára ő nem volt azon véleményben, hogy a keresztyénséget ostromolja. Ő valóban Lessingével hasonló állást foglalt, aki mialatt az evangyéliomok történelmi értéke ellen a legtüzesebb kikelést intézte s részben rokonszenvezett a támadásokkal, mégsem hitte magát semmiképen a keresztyénség ellenségének: „jelenleg mi nagy előnyben vagyunk a szemtanuk felett, ők csak az alapot látták maguk előtt, melyre annak biztosságának teljes tudatában bátrak valának emelni egy nagy épületet: nekünk előttünk áll a nagy épület teljesen bevégezve. Most miután a ház oly régóta áll, jobban meg vagyok győződve, hogy az alap jó, mint ők lehettek, kik csak a letett alapot látták.“ E nyilatkozat nem tekinthető az orthodox

pártnak tett engedményül, hogy gyűlöletét elhárítsa magáról; Lessing egész jelleme tiltakozik ily felvétel ellen. Nincs is szükség ily felvételre. A keresztyénség a világtörténelem legnagyobb jelensége. Nem a nemzetiség egyszerű, pusztá terménye az, hiszen meghódítá és nevelte az a nemzeteket. Nem szólva az egyház külszervezetéről, csak a költőket és gondolkodókat Szent Ágostontól Luther és Pascalig vegyük tekintetbe, s előttünk van a legnemesb lelkek egész sora, mindnyájan egy köz láthatlan talajon, a keresztyénségen nyugodva. Ha Lessing az Ágoston korában előjött események valódiságát a következő 18 század eseményeiből kísérelte volna meg igazolni, kísérelte nem lett volna tudományos. Ő csak azt akarta bizonyolni, hogy ez események feletti kételyei nem érintik jelen állapotunk világos tényeit. Tizennyolc század élete nem lehet humbug (hazugság).

Talán Strauss azt fogná erre felelni: a keresztyénség volt egykor, de többé nem létezik. Csakugyan 13 évvel ezelőtt Előbeszédében Hutten „Dialogusaihoz“ azt állítá ő, hogy egy művelt ember sem hisz ma már egyik hitvallásba sem. Nem tudhatjuk, vajjon a róm. kath. egyházban mostanában megindult fontos mozgalom, melynek vezetői épen nem tarthatók műveletlen embereknek, nem idézett-e változást nézetében e pontban elő. Nagy tévedése neki, hogy a hit történeti és lelki tünetényeit, egyszerűeknek veszi, holott épen ellenkezőleg, azok összetettek. Vallásos hit hoz mozgalomba szeretetet és gyűlölséget, béke-vágyat és nyugtalanság szellemét és tömérdek indulatokat. E tárgyias (concret) oldalról fogva fel, a vallás még mindég hatalomképes, aszerint amint irányoztatik, jóra, rosra. — Egyszerűleg azért ignorálni azt, mivel egyénileg nem tapasztalja hatályát, a legfonákabb álláspont, melyet Strauss foghatott. Mi keresztyének vagyunk, mivel legjobb gondolataink és indulataink a keresztyénségben gyökereznek; — mivel a község, melyben élünk, keresztyén erkölcsiség és műveltség befolyása alatt van. Nem aggódni afelett, vajjon gyermekeink észleges (rationalis) vagy észellenes hitben nőnek fel; vajjon a világ melybe lépnek, rend vagy fejetlenség világa-e; — ez az önzés tetőpontja s a legközelebbi események megmutatták, mily veszélyes dolog egy egyoldalú párt kezében hagyni oda az egyház széles körű

befolyását. Korábbi kiadványaiban Strauss a keresztyén dogmát „mythus-képző lényeg“ művének, mystikus kifejezménynek nevezte, valószínűleg ez alatt azt érté, hogy amit Schleiermacher „kegyes öntudatnak“ nevezett, az szülte főleg a vallást. E „kegyes öntudat“ még mindég tevékeny, s mégha csak egyes egyéneken munkál is, az egyéni szellem vívmányai az egyház egyetemes társadalmi és politikai állapotjában jelentkező változásoknak befolyása alatt áll, s aratja azon előnyüket, hasznukat, melyek a keresztyénség alapját képező érzelmek és eszmékből erednek. Ezek hatása szüntével sem szűnik meg élni az egyház, de az egyoldalú és hátramaradó orthodoxia befolyása alatt hanyatlani fog.

(B F)

T Á R C A.

1.

A reformatió első nyomai Sopronban. — Közlemények azon vizsgálat jegyzőkönyvéből, amely magyar királyi parancs következtében egy ferencrendi szerzetes reformatori irányzatu egyházi beszéde s a lutherán könyvek és böjt ügyében tartatott. stb. 1524. Október 25.

In nomine Domini. Amen. Anno Domini millesimo quingentesimo vicesimo quarto, die Emerici, infra horam octavam et nonam, nos magister civium, iudex, jurati cives, totaque honesta communitas, ac praecipue sacerdotium venerabile Soproniense integrum, nec non egregii domini tricesimatores Sopronienses, ex mandato et commissione regiae majestatis cum religioso fratre Gregorio, ordinis minorum sancti Francisci professore, in Consistorio civitatis Soproniensis convenimus. Ubi literae regiae majestatis erant lectae, quibus sua majestas mandat et praecipit, ut fieret inquisitio de articulis, quos fertur praedicasse ibidem concionator frater ordinis minorum Cristofforus in eodem Sopronio, et articuli sunt perlecti coram omnibus nobis praescriptis. His itaque auditis elegimus notarios publicos duos, unum ex sacerdotio. nomine Thomam Radinger, altaristam praefatae civitatis, alterum Jacobum Auerrum, civitatis praefatae scribam. Vocatus tandem est

praedicator frater praedictus ad respondendum super articulos sibi obiectos. —

Ad primum articulum, videlicet, quod summo pontifici non est obediendum, respondit: Negat sese praedicasse, cum ex regula est subjectus sancte matri ecclesiae catholicae et summo pontifici, cui semper vult obedire et obediunt.

Ad secundum articulum, videlicet quod quilibet simplex sacerdos potest absolvere ab omnibus casibus, etiam negat sese praedicasse.

Ad tertium articulum, videlicet quod confessio vocalis non est necessaria sed mentalis tantum: ad quem respondit: Praedicavi de decem leprosis in evangelio et dixi, multos multa scripsisse de confessione; hoc brevissimum esse initium confessionis, ut displiceret homini vetus vita et delectaretur amplecti novam vitam; demum accedere sacerdotem, et petere absolutionem, et credere sibi dimissum peccatum habita absolutione secundum articulum fidei remissionis peccatorum.

Ad quartum, videlicet quod sancti, imo nec virgo Maria sint adorandi, nec est necesse ut intercedant pro nobis, respondit: se dixisse, nec sanctos, nec Mariam virginem adorandam adoratione latriae, quae soli deo debetur, non creaturae; sed sanctos venerandos et invocandos, attamen ne levemus oculos nostros nimium ad sanctos defunctos et obliviscamur fratrum christianorum.

Ad quintum, videlicet, quod jejunium corporale non est necessarium, respondit: Non negavi jejunandum esse, sed de virtute jejunii concionatus sum dixi, jejunium non esse virtutem in se sed dispositionem ad virtutes ad mortificandam carnem, subdendamque spiritui, juxta dictum Gregorii: Jejunium vitia comprimit et mentem elevat.

Ad sextum, videlicet, quod ecclesiae et altaria non debeant construi, respondit: Negat sese istum praedicasse articulum.

Ad septimum, videlicet quod sacerdotes Sopronienses sunt publici concubinarii, nec secundum canones possunt divina celebrare, respondit: Negat se in ista forma verborum concionatum fuisse, sed aliter, dixi, hactenus nullam cathecumenam, publicum adulterum, fornicariumque ausum fuisse inter esse missae et dixi: jam adulteros audere celebrare, et nunc super addit: quis se seum cognoscit, procedat in medium.

Ad octavum articulum, videlicet quod Judaei Sopronii non essent necessarii, quod ipsi sacerdotes publice exercent usuram, respondit: Negat se protulisse eandem

formam verborum sed aliam, dixi, misericordiam impendendam proximo in mutuo concedendo, nilque inde sperandum, sicut habetur Lucae 6. Sed nostrates christiani conqueruntur se opprimi usuris Judaeorum, quibus id parum imputari potest, cum ex lege sua habeant licentiam fenerandi aliis et non fratribus, cum nostri christiani, ipsis meliores se existimantes dent et accipiant passim ad usuram tam seculares quam spirituales, qui aliis deberent praeceminere in exemplo et doctrina

Nota: Istae sunt responsiones ad articulos sibi fratri praedicatori objectos.

Ad ultimum articulum, videlicet quod errores supra dictos in respectum et contemptum fidei orthodoxae cives Sopronienses faciunt praedicare clausis portis civitatis, ne sacerdotes et alii catholici docti intersint: respondent Domini providi: Cives et consules hoc non fecisse, nisi ut est consuetudo illius civitatis fidelitatem servare Suae regiae majestatis. — Pro secundo, totum venerabile sacerdotium Soproniense professum est publice in eodem loco, sese nil scire conscientiose et sub illa fidelitate, qua tenentur regiae majestati Hungariae. — Pro tertio egregii viri tricesimatores suae majestati fideles sub eadem forma fassi sunt, sese nil scire de hoc facto. Pro quarto, tota honesta communitas praefatae civitatis ex uno ore fassa est juxta interrogatoria sub juramento et fidelitate sese nil scire de hoc facto.

Eadem die hora prima habito prandio convenimus ad examinandum tam clericum quam laicos. Ubi interrogavit frater ac pater Gregorius, in persona regiae majestatis, modum jurandi sacerdotum ad decidendam veritatem, et concluderunt insimul Dominus praeceptor cruciferorum et dominus plebanus Soproniensis, quod sacerdos tangat pectus et dicat super fidem et conscientiam veritatem, qui sub eodem juramento omnes deposuerunt.

Primo dominus Christophorus Peck, plebanus ecclesiae parochialis Soproniensis juratus dixit: Huc ad Sopronium advenisse dominum Stephanum Kayar, virum egregium, archidiaconum Soproniensem et canonicum Jauriensem, meque, interrogavit loco et nomine domini reverendissimi Jaurientis dioecesanis, super fidem et conscientiam meam, si qui essent de secta lutherana in hac urbe? Respondi: undique pro dolor error iste viget. Tandem quaesivit: quomodo scirem? Dixi, in patulo est aut in manifesto, quod isti laici jam emunt et habent libellos lutheranos, et dum conveniunt ad tabernam, ubi unus, qui scit, legit, alii attendunt, decem, viginti, tot quot sunt, et tantas infamias inferunt sanctissimo, cardinalibus et aliis, quod nefas est audire. Post hoc ipsi laici nos diffamant. Nihilominus fuerunt quidam articuli praedicati in monasterio, ante duos annos

per praedicatorem fratrem, qui fuit tertius ante illum praedicatorem, et sunt cessi articuli, quos dominus archidiaconus volebat scire et habere in scripto, quos articulos ego manu mea propria scripsi, et tradidi ad manus domini archidiaconi, quorum primus est: *Auditu audivit: quod non esset necesse accedere sedem apostolicam pro absolutione, quum quilibet sacerdos haberet absolutionem.*

De tertio articulo non facit mentionem se aliquid audivisse.

De quarto articulo dixit, se audisse et alii, quod nec sancti, nec beata virgo Maria essent adorandi. Nos una cum dominis tricesimatoribus petebamus a domino plebano, ut testes illos producent in medium a quibus dicit, se ista audisse. Qui dicit, quod tradidisset oblivioni a tot annis, et nos non fuimus contenti de sua testatione.

Ad quintum articulum de jejunio dixit se audisse a quodam sacerdote Soproniense, *Clemente Knopf*, quod jejunium non esset bonum opus.

Ad sextum articulum, de non construendis ecclesiis dixit conscientiose, se ante duos annos ex alio predicatore audisse, quod ecclesiae et altaria non deberent construi, sed sufficeret ipsis una ecclesia.

Ad septimum articulum dicit, se audisse a pluribus sacerdotibus, fratrem praedicatorem *Christophorum* praedicasse publice quod antiquitus prohibitum erat, quod nullus adulter audiret missas, sed nunc adulteri celebrant,

Ad octavum dixit, se audisse a pluribus sacerdotibus, praedictum fratrem praedicatorum *Christofforum* praedicasse — non opus esse hic Judaeos, quod sacerdotes ipsi recipiant usuram.

Item: dixit dominus plebanus praefatus, quod frater *Christoforus* praedicavit, quod sancti nihil meruerunt coram Deo, et qui dicunt in caput mentiuntur, sed per fidem vicerunt regna.

Item: dixit dominus plebanus ad dominum archidiaconum et scripsit: Si hoc facit in publico, quid non in clanculo, cum nos non intersumus in diebus festiviis, cum de mane praedicat clausis portis.

Advocatus praedicator ad articulum supradictum de meritis sanctorum, respondit: Sanctos nil meruisse ex propriis meritis, sed ex merito passionis Christi.

Secundus testis, dominus *Raphael* Plebanus beatae virginis dixit: se nil scire de istis articulis, quod raro intrasset civitatem.

Tertius testis, dominus *Thomas Radinger*, dixit, se semel tantum interfuisse suo sermoni, ubi praedicasset, quod sancti nihil meruerunt coram Deo, sed citasset Paulum ad Hebraeos, dicentem: Sancti per fidem vicerunt regna.

Quartus testis, dominus Scriba Civitatis, *Jacobus Auer*, super praedictum articulum interrogatus dixit, quod frater *Christofforus*

in quodam festo alicujus sancti inter concionandum de meritis sanctorum praedicasset, quum ita diceret: quod sancti caelum non meruissent propriis meritis, et allegans Paulum dicentem: non sumus sufficientes nobis tanquam ex nobis: et qui dicerent, quod sancti meruissent propriis meritis, mentirentur. Sed sancti per fidem vicerunt regna.

Quintus testis, dominus **Pancratius Frank** dicit, se forsitan una aut trina vice interfuisse suo sermoni, et dicit, se nil scire respondere ad articulos objectos.

Sextus testis, dominus **Erhardus** dixit, se raro ingressum fuisse nec stare potuit, nihil scit de hoc negotio, et nihil dicit contra istum bonum patrem.

Testis septimus, dominus **Udalricus** dicit, se fuisse debilem illo anno, tamen semel intravit et nihil audivit de istis articulis objectis.

Testis octavus, dominus **Pancratius Greiner** dicit, se bina vice interfuisse suo sermoni et placuit ei, et dicit se nil scire de his articulis objectis,

Testis nonus, **Wolfgangus Rauscher** dixit, se forte tribus vicibus interfuisse in sua concione et nil dicit se audisse contra catholicam fidem.

Decimus testis, **Wolfgangus Wandorffer**, quod conscientiose non haberet aliquid dicere affirmando istos articulos, quum non velit aggravare suam conscientiam.

Undecimus testis, dominus **Georgius Fastenberger**, dicit, quod saepe numero accessit sermonem et nil mali audivit, quod esset erroneum contra fidem, quum bene processit.

Duodecimus testis, dominus **Leonhardus Hengst**, dixit, se audivisse in sermone de quodam praedicatore ante duos annos, et non ab isto, in die Nicolai, quod sancti non essent invocandi, nec venerandi, et sic vulgus murmurabat contra illum praedicatorem. Sed ille moderans movit sed per circumstantias bene processit.

Testis tredecimus, dominus **Clemens Knopf**, dicit, se audisse ex fratre **Christofforo Praedicatore**, dominica quarta vel quinta post Paschae, quod jejunium non esset bonum opus.

Testis decimus quartus, dominus **Rupertus Fruebiert**, dicit conscientiose et ad salutem animae suae se nullos penitus ab praedicatore praesente audisse errores, qui contra fidem essent et animam matrem ecclesiam.

Testis decimus quintus, dominus **Michael Schauer** juratus dixit, se nunquam audisse aliquid praedicasse de istis articulis

Testis decimus sextus, dominus **Nicolaus Auer**, dixit, quod saepe numero interfuisset, nihil tamen audivit eum praedicasse, quod esset contra fidem catholicam, quum bene processisset.

Testis decimus septimus, dominus *Mathias*, architectoris filius, dixit, se saepius visitasse, et tamen ad simplicitatem suam respondit, fratrem bene praedicasse.

Testis decimus octavus, *Bernhardus Layndl*, dixit, conscientiose, se saepe sermonem suum visitasse, tamen nihil de objectis articulis audisse, nec scire

Testis decimus nonus, dominus *Andreas Stetober*, dixit, se saepe et multoties fuisse in sermone suo, et tamen nil audisse, quod fuisset contra fidem et articulos objectos

Testis vicesimus, dominus *Paulus Swarcz*, dixit, se hic saepe fuisse in sermonibus suis et sermo suus fuisset pro populo et pro ecclesia.

Testis vicesimus primus, dominus *Schifferhueber*, dixit, se fuisse in sermonibus suis et nihil audivisse de objectis articulis.

Testis vicesimus secundus, dominus *Wolfgangus Taschner* dixit, se raro fuisse in sermonibus suis, in quibus tamen fuit, nil audivit, quod esset contra ritum sanctae matris ecclesiae.

Testis vicesimus tertius, dominus *Matthias Jandl*, dixit juxta suam conscientiam, quod fuisset in omnibus sermonibus suis, exceptis duobus, tamen nil audivit praedicare, quod fuisset contra fidem, neque de istis articulis.

Testis vicesimus quartus, dominus *Wolfgangus Payr*, dixit, de objectis articulis nil se scire, tamen audivit praedicare eundem, quod, sancti suis meritis non intraverant regnum celorum, qui secus diceret mentiretur in caput suum

Testis vicesimus quintus, dominus *Petrus Lang* dixit, se de objectis articulis nil audisse, tamen praedicavit frater *Christofforus* quod non laudo, ecclesias construere et proximum suum mittere fame perire.

Testis vicesimus sextus, dominus *Matthias Schöttl* dixit, se partim sermones suos visitasse, partim vero non, nil tamen audivit eum praedicare contra fidem catholicam.

Testis vicesimus septimus, dominus *Caspar Sünthlich*, dixit conscientiose, quod fuit in sermonibus suis et nunquam tamen audivit eum excedentem, sed bene docentem.

Testis vicesimus octavus, dominus *Matthias Piesch* dixit, se fuisse in sermonibus suis ter aut quater, tamen nil audivit, de istis articulis praedicare.

Testis vicesimus nonus, dominus *Petrus Swarcz* dixit, se nihil aliud audisse in suis sermonibus praeter veritatem, quum raro accessit sermonem.

Post hoc intraverant electi a tota honesta communitate bene infor-

mati, juxta conscientias suas et sub juramento praestito regiae majestati, fassi sunt, quod nil de his articulis lutheranis objectis audiverant in suis sermonibus, praeter evangelium et doctrinam salutiferam.

Anno 1524. die Crispini et Crispriniani mane in praetorio convenimus ad inquisitionem librorum lutheranorum et aliorum errorum, juxta mandatum regiae majestatis.

Magister Nicolaus de Sabari, praeceptor cruciferatus Soproniensis, audivit a quodam presbytere nomine Matthias, qui fuit procurator domini plebani Soproniensis divi Michaelis archangeli, quomodo per eundem nunciatum fuit: mihi in personam domini plebani, qui haberet unum praedicatorem, qui palam proclamasset et praedicasset in ambone parochialis ecclesiae, quod summus pontifex et alii episcopi non haberent auctoritates majores, quam simplex sacerdos. Ob id ego cogitavi de remedio, scripsi aliquas literas ad dominos plebanos Sopronienses, ut si ista essent ex consensu ipsorum proclamata. Dum idem domini plebani lectis et intellectis literis meis, vocaverunt me ad ecclesiam Sancti Michaëlis. Accessi, ibique omnes comparuerunt et ipsi plebani se innocentes de hac re fecerunt, et predicator fuit tandem emendatus verbis sui plebani. Tandem se intelligens predicator male egisse, post aliquos dies accepit secum distinctos et honestos viros sacerdotes et ex civibus quosdam, et venit ad domum meum, et pro culpa impetravit veniam; et alias non indulti, quam revocet in ambone: et sic factum est.

Dominus Wolfgangus Wetzler, plebanus hospitalis, dixit, se nihil scire de praedicatore et de articulis objectis, nec in biennio fuisset in monasterio.

Dominus Thomas Radinger, altaris Soproniensis, fuit accusatus, quomodo coram certis personis negasset divinam providentiam erga actus humanos, quod Deus esset spiritus, et quod nec haberet os, nec aures, nec nasum, nec manus, neque pedes; ergo neque saperet, neque intelligeret, neque scrutaret quidquam de actibus humanis. Et ipsi, coram quibus hoc loquutus est, venerunt ad fratrem Gregorium, de ore proprio fassi sunt.

Producti testes, contra dominum Thomam Radinger:

Primus testis, Vitus Tabrer, sutor, juratus, dixit, quomodo ipsi inter potandum loquebantur de sacerdotibus, et quomodo jam rumor esset, quod deberent ducere uxores, et quod dominus Thomas, casu ad eos venisset, et eorum eloquium interrupsisset, in aedibus Francisci Boemi, civis Soproniensis, dicens: vos nescitis quid sit Deus. Nam deus nec habet aures, nec oculos, nec manus, nec pedes, sed est spiritus. Et dicit, quod dominus Thomas non fuisset lutheranus, et quomodo dominus Bernardus etiam interfuisset.

Secundus testis, Gaspar Pauer, civis Soproniensis, juratus de-

posuit, quod factum fuisset in allodio cujusdam civis Soproniensis, Franciscus Boemus nomine, infra portam cellarii, ubi dictus civis Pauer, inter loquendum dixisset, quod deus omnia bene discuteret causam et fundamentum omnium Super quibus verbis dominus Thomas Radinger locutus fuisset: Quomodo deus dijudicare posset, cum nec aures, nec nasum, nec manus haberet, et neque saperet, neque intelligeret quidquam. Et dicit, quod Vitus, sutor et dominus Bernhardus etiam interfuissent.

Tertius testis, dominus Bernhardus, dixit ad conscientiam suam, quod possibile est, ipsum interfuisse cum Francisco Bohemo, et quod dominus Radinger coram etiam fuisset, et bibissent roseum vinum et per mediam horam simul cum vicino suo affecissent. et audivit alios inter se altercantes, tamen non percepit semper, an de deo, vel de spiritu fuissent disputati.

Contra eundem dominum Thomam lata est sententia, ut faciat publicam concionem contra Lutherum et omnes ejus interpretes et declarat coram cum populo in concione dominica errores per se commissos et deprecaretur propositionem suam, demum regiam majestatem et totam communitatem. Qui submisit se ad id omne prosequendum die statuto.

Eodem die post prandium hora prima iterum convenimus, propositus est coram nobis articulus, ubi sua majestas mandat et praecipit, ut omnes libros lutheranos, qui haberent, tenerentur praesentare.

Tractatum est de modo habendi libros supradictos. tandem deffinivimus, ut detur unicuique praesenti spirituali et temporali honor et debita reverentia, et sic conclusimus, quod dominus vicearchidiaconus cum certis dominis spiritualibus et temporalibus inquireret et repetet volumina coram sacerdotibus et nobis praesentet. Si autem defecerit per suam negligentiam, quod absit, juxta decretum regiae majestatis et totius consilii, reddet rationes. Quo ad temporales committimus auctoritatem domino magistro civium, judici et toti consulatui, ut idem faciant apud suos, et si defecerint per negligentiam ipsorum, reddent rationes suae majestati, quod absit.

Insuper volumus, ut dominus archidiaconus omnibus plebanis hujus districtus Soproniensis mandet et praecipiat, ut nemo utatur libris jam dictis, et si apud aliquos invenerit, sub censura ecclesiastica ab eisden auferre teneatur, et secus facere non praesumant.

In vigilia Simonis et Judae praesentavit libros lutheranos, quos dominus plebanus vicearchidiaconus potuit invenire apud sacerdotes, juxta conscientiam suam et eorum, qui cum eo fuerunt in requisitione, et de cetero, si quos invenerit praesentabit domonis in pretorio.

Examinatio consulis de esu carniū et aliorum ciborum prohibitorum, inter se ipsos factorum.

Primo j u d e x interrogatus, dicit, quod non comedisset carnes nec ova diebus prohibitis cum familia sua, sed audisset a conjuge sua et quodam rustico, quod Paulus Institor et uxor ejus comedissent unum ovagium et ova et tempore quadragesimati, et quod ipse Institor ad eundem judicem dixisset, se habere copiam librorum lutherianorum.

Dominus magister civium, interrogatus dixit, quomodo plebanus ad eum venisset et dixisset, quod mala vita alicujus civis in eorum medio existentis appareret, quare, cum ipse esset caput, hujusmodi mala impunita relinqueret. E diverse dixit magister civium, se cum sciret pro certo nequaquam relinquere impunita. Ad haec respondit plebanus: Paulus Institor est unus, et quo aliquae honestae mulieres etiam venissent ad dominum magistrum civium et dicebant, quomodo uxor Pauli Institoris, aperte comedisset ova diebus prohibitis.

Dominus Christophorus Grätzer, dixit, quomodo a multis audisset, quod Paulus Institor manducaret carnes, et quod vidissent eundem dictum Institorem et Benedictus Bors et Franciscus Boemus, veni ovis, quadam sexta feria.

Dominus Bartholomaeus Ofner, dixit, quod pro se nec comedisset ova, nec carnes, nec libros lutherianos domi haberet, nec legisset, nisi quod nuper auditu percepisset Paulum Institorem vesci carnibus diebus prohibitis.

Dominus Petrus Piscator dixit, se ab Institore ipso audisse, quod haberet libros lutheranos, et quomodo rumor esset, eum comedisse carnes, et quod casu cum Institore convenisset in foro piscario, quod diceretur de piscibus. Ad hoc dixisset Institor: melius esset caro aut capo, quam pisces. Ipse respondit: me plus delectant pisces, sed nescit, an comedit an non.

Dominus Johannes Piesch dixit, quod non edisset carnes, nec lactaria diebus prohibitis cum familia sua, sed audisset, quomodo uxor Pauli Institoris in vigilia Petri et Pauli apostolorum comedisset ante domum in quadam testudine duo ova, et quomodo quidam sacerdotes libellos lutherianos hinc inde portassent, et quod quidam studens diceret, quod cum dicto Paulo Institor comedisset carnes suillas quadam die Sabbati

Dominus Jeronimus Hiersch, confitetur, quomodo audisset, quod Paulus Institor comedisset cum duobus studentibus unam calcedam de castribus suillis.

Dominus Johannes Schutzner dixit, sicut Jeronimus Hiersch, quod non vidisset eundem Paulum vesci carnibus, sed auditu audivit.

Dominus **Benedictus Bors** dixit, quod domi cum familia nunquam edisset carnes, nec ova diebus prohibitis, nec etiam tractatus lutheranos habuisset, sed cum semel ad Albam regalem proficisceretur, misit **Paulus Institor** coquere ova quodam sexta feria ad noctem et comedit cum eo unum ovum, sed in grama. ad Sanctum Johannem de eo confessus est et absolutus.

Dominus **Waltasar Stegersbacher**, dixit, quod non comedisset nec ova, nec carnes diebus prohibitis cum familia sua, et quod ipsum **Institorem** semper arguisset, ne ita licenter viveret, et quomodo audisset, quomodo idem **Institor** comedisset carnes.

Paulus Institor ultro confitetur, quod nescit an alii habeant libros lutheranos, an non, sed de se ipso bene scit, quod habeat et vult demonstrare et praesentare ad postulatum Dominorum, et quod ova manducasset in quadam profectioe in una sexta feria, et superaddit: quod cum ducilasset hoc anno vinum, fuisse rogatum a quibusdam sociis, an habeat aliquid comedere, dixit joco, habere unam calcedam de carnibus suilis, et dixissent afferre, et ex ea comederunt, et nihil inde remansit, et ipse adstitit et cepit postea etiam comedere; sed alias nunquam talia commisit, verum semper cum suis pro loco et tempore ut christianus vixisset et commendat se dominis commissariis.

Dominus **Caspar Kolb**, confitetur, quod ipse nunquam usus fuisset hujusmodi libellis, et quod ad diem sancti Stephani regis ad Albam regalem ivissent et fecissent aliquas reverencias imaginibus et ecclesiis, sed ab **Institore** derisi et correpti, quod ligna et lapides venerarentur, et quod audisset rumore, quomodo **Paulus Institor** comedisset ova et carnes diebus prohibitis.

Georgius, portitor civitatis interrogatus sub juramento, quo tenetur, dixit, quod audisset a quodam studente, qui ita fateretur, quod comedisset unam calcedam de carnibus suilis in quadam sexta feria in domo **Pauli Institoris**.

Dominus **Matthias Coriari**, confitetur, quod cum domino **Johanne Pistore**, quadam sexta feria, ad **Paulum Institorem** ad tabernam transivissent et petivissent jentaculum ab eo, qui dixit: Vultis comedere unam calcedam de esoribus et apportavit unam calcedam de carnibus suis; sed ab ipsis iterum amovit et portavit de triclinium suum, at ipsi respuerint super hoc facto, et viderunt cum vacuam catinam ad coquinam portasse.

Dominus **Johannes Pistor** confitetur, quod cum scitu non comedisset cum familia nec carnes, nec ova, nec haberet libros lutheranos. Sed de **Paulo Institore** ita loquitur, quomodo cum fratre suo **Matthia Coriario** ad tabernam **Pauli Institoris** transivissent, et quod idem **Matthias** postulasset quoddam jentaculum, et misit

ipsis apportare unam calcedam de carnibus suis: qua visa, dixit idem Pistor: Comedat te diabolus, et expuit super hac re Sed tandem misit iterum deponere calcedam et dixit: ego nemini facio conscientiam, qui non edit, sinat; et introivit cum duobus studentibus, unus succentor, qui recessit nuper, et alius quidam, in triclinium suum, tamen nescit, quod intus fecerunt, an comederint, nec ne, sed vidit catinam vacuum ab ipsis auferre. Iterum Paulum dixiste, quod haberet magnam copiam librorum lutheranorum, nec propter eos libros possent eum ense excoriare, quum tamen venduntur publice.

Dominus Matthias Jandl, praedicator in ecclesia parochiali, confitetur, se non comedisse carnes diebus prohibitis, sed dicit, se audisse a quodam sacerdote, domino Sebastiano, qui sibi dixit, quod in quadam domo sanctricis aliqui sacerdotes carnes diebus prohibitis comederunt.

De secundo articulo fatetur, se comedisse, ova, sed de esu carnum nihil vult confiteri.

Dominica die post festum Simonis et Judae apostolorum, fecimus venire Bernhardum arcularium, et interrogatus est, ut diceret veritatem de esu carnum, juratus fassus est: Quod nec ipsi, nec sacerdos, nomine Matthias Jandl, qui veniens ad domum meam saepe saepius ibi comedit ova in quadragesima; quem redargui de hoc, quia ausus est dicere: quare non comederem, qui respondit: miror, quod tu non comedis, qualis christianus es, imo si haberem carnes, comederem, et scio locum ubi coxerunt et comederunt carnes, et ex eis ad scholas miserunt.

Vocatus eadem die Paulus Institor ad dicendum, unde accepit fundamentum comedendi carnes diebus prohibitis: qui respondit, quod primo habuit ex domnis germanis, secundo habuit iste modo: miserat alias suum puerum cum quadam cedula ad plebanum in quadragesima, pro quibusdam suis certis negociis, qui puer intraret domum plebani, vidit coqui carnes.

Quod quidam sacerdotes in vigilia purificationis Mariae congregati ad unam domum, videlicet dominus Georgius et magister Gallus, unam gallinam comederent, et alii duo, videlicet dominus Sebastianus et dominus Matthias quidem interfuerunt non autem comederunt; haec profitetur idem dominus Matthias, juxta conscientiam suam.

Die dominica post festum apostolorum Simonis et Judae, juxta mandatum regiae majestatis, magister civium, judex et totus consulatus, volens parere et in omnibus obedire, sicut hactenus, facta trina pulsatione sicut moris est ad sermonem et pulsatis organis, sicut mos est istius Civitatis, convenerunt omnes tam spirituales quam seculares civi-

tatenses et sic processimus: primo facto sermone a domino Thoma, altaris, de fide catholica; secundo: Notarius civitatis declaravit mandatum regiae majestatis in vulgari; his auditis puniti sunt, qui erant puniendi, poena condigna, his habitis prece civitatis proclamavit poenam in futurum delinquentium sine misericordia, ultimo loco carnifex sanguinarius combussit libros lutheranos, in contemptum et abominationem ipsius pestiferi Lutheri.

Ultimo tota communitas supplicat suae majestati humillime, ut dignetur, sicut prius, ita et de cetero committere et mandare magistro civium, judici, ut sint superintendentes super his, sub poenis superius notatis, ne haec urbs suae majestatis inficiatur, sicut jam infecta erat in parte, secta lutheriana. Ita tamen, quod si magister civium et judex essent negligentes in conservatione fidei catholicae, bonis moribus, et antiqua honesta consuetudine, habeat ipsa communitas auctoritatem mittendi ad suam majestatem et conquerendi de negligentia et inobedientia.

Quod Paulus Institor est devictus de comestione carnis et de libris lutheranis, cum periculo animae suae et scandalo aliorum contra decreta sanctae matris ecclesiae et bonos mores, et antiquam consuetudinem. Super quod data est sententia, tam a consulatu, quam etiam commissariis suae majestatis, ut ipsa in publico manifestetur, se ista commisisse Ipse primo reconciliet deum omnipotentem, sacram matrem et totam communitatem, alios quoscunque, promittens se de cetero cavere a similibus et vivere ut bonus christianus, quod si non faciet, habiturus sententiam contra se, ex mandato regiae majestatis. Data sententia contra Paulum Institorem, cum misericordia, ut solet sancta mater ecclesia punire delinquentes, ut superius notatum est, fecimus venire Paulum Institorem in medium nostri, declarata sibi sententia interrogavimus, si vellet obtemperare et satisfacere sententiae nostrae; qui, ut est verus christianus exhibuit se paratum cum omni obedientia, et debentem ista prosequi dominica proxima futura. — Anno et die, quibus supra.

Paulus Institor, civis Soproniensis, deprehensus est in manifesto errore cum esu carniū diebus prohibitis, et quod scandalisavit alios, quibus hujusmodi carnes in domo sua quadam sexta feria ad vescendum apposuit, qui error est contra sanctam matrem ecclesiam et bonam consuetudinem, et quod habuit circa se aliquos libros lutheranos. Anno 1524 die Simonii et Judae convenimus etc. ubi dicto Paulo, super istis erroribus est invictum: ut stet in publico loco et platea, ubi quidam concionator ascendat concionem, et dicat omnes errores prae-

dicti Pauli Institoris, promulgetque publice edictum regiae majestatis, et constructo rogo lignorum tandem comburantur opera Lutherana et descenso predicatore ascendat idem Institor, et profiteatur suum errorem, et oret universos pro delicto et confirmet dictum per praedicatorem prolatum, quantum ad eum pertinet et commisit.

Közli: **Gruber József.**

2.

A Lögér-patonyi helv. vallásuak ügyében 1721-ki április 16-kán tett vizsgálat.

Anno domini 1721. die 16. aprilis. Infrascriptus recognosco per praesentes. Quod ad instantiam, juriq[ue] et aequitati consonam egregiorum nobilium, aequ[e] et ignobilium, augustanae et helveticae confessioni addictorum, in comitatu posoniensi degentium petitionem; per spectabilem ac generosum dominum magistrum Franciscum Szluha de Iklad; excellentissimi domini domini comitis regni Hungariae palatini protonotarium; penes gratiosum praetitulati domini domini comitis palatini praeceptorium compulsoriale mandatum generaliter exmissus existens; in et ad faciem possessionis Lögér Patony, comitatu posoniensi et insula Csalóköz existensis, accedendo: hancce, uti sequitur, pro parte modofatae possessionis Lögér Patony, dictisque comitatu posoniensi et insula Csalóköz sitae, incolarum, helveticae confessionis sequacium, ad subsequentia De eo Utri puncta, peregerim testium inquisitionem Cujus quidem De eo Utri series haec est.

De eo Utrum?

Pri mo. Tudja-e, hallotta-e a tanu? Szent-Mihályfalvai templomot, a még el nem vétetődött catholicus uraiméktúl, kik birták? és kik folytatták benne isteni szolgálatjokat? és tartatott-e ottan mindenkoron predikátor.

Secundo. Tudja-e, hallotta-e a tanu; hogy ezen templomhoz való filialisokban, ugy mint: Bógó, Diós, Csicsin, Benke és Lögér nevű Patonyokban lakozó kálvinisták, az temetés, házasság és keresztelés végett tiszteletes gelei plebános uram által kinszeréttetnek-e az rendkívül való fizetésre?

Tertio. Vallja meg a tanu azt is; azon meg nevezett templomhoz való filialisokban lehetnek-e még most is számosan kálvinisták?

Quarto. Tudja-e a tanu; hogy a midőn szent-mihályfalvai templomból az predikátort ki űzték, az után is Lögér és Diós-Patonyban al-

kalmas esztendőig tartották az predikátort; a kik között az isteni szolgálatot szabadosan folytatta?

Rescitae porro veritatis series sequitur in haec verba:

Primus fatens, providus Stephanus Bankó, in praefata possessione Lögér-Patony, praescriptisque comitatu posoniensi et insula Csalóköz, sita, degens, illustrissimi comitis regni Hungariae palatini subditus; catholicus: annorum circiter 75. talem super praemissis fecit ac praestitit recognitionem. Et quidem ad primum. Tudja és jól emlékezik a tanu; hogy azon templomnak katolikusoktól lett el vétele előtt kálvinisták birták, és maga is ösmért a tanu egy Megyeri nevü predikátort, a ki méglen meg nem fogattatott, mindenkoron szabadosan azon templomban isteni szolgálatoakat tett. Ad secundum, nihil. Ad tertium Tudja bizonyosan a tanu; hogy azon meg nevezett filiálisokban még számosan vannak kálvinisták.

Secundus fatens, providus Paulus Kovács, in modofata possessione Lögér-Patony degens et praetitulati comitis palatini subditus; catholicus; annorum circiter 70., juratus examinatus fassus est. Ad primum. Tudja a tanu; hogy méglen el vétetődött pápisták által azon templom, kálvinistáktól birattatott; sőt maga is ösmért egy Megyeri nevü kálvinista predikátort, a ki ott lakván, mind addig szabadon isteni szolgálatoakat gyakorlott, valamеддиг Szelepcsény érsek parancsolatjából meg nem fogattatott. Azt is tudja a tanu; hogy még akkoron ezen Lögér-Patony nevü helységben maga atyján kívül sem több pápista vala. Ad secundum. Tudja nyilván a tanu; hogy azon meg nevezett tiszteletes gelei plebánus uram ezen fölöl irt helységeknek kálvinista lakosin öt, hat forintot is húzott temetésért a szentegyházra. Ad tertium ut primus.

Tertius fatens, providus Petrus Fődes, in eadem possessione existens et ejusdem comitis palatini subditus; catholicus; annorum circiter 70., praevio juramento fassus est. Ad primum. Tudja nyilván és maga is érte a tanu; hogy minek előtte azon templom pápisták által el vétetődött. volt benne egy kálvinista predikátor, a ki benne szabadon isteni szolgálatoakat tett; sőt más öreg emberektül is hallotta, hogy annak előtte is azon templom kálvinisták által birattatott lett legyen. Ad secundum. Tudja bizonyosan a tanu; hogy gelei plebánus uram ezen nevezett helységekben lévő kálvinista lakosokon öt hat forintot is veszen temetésért; és azt is tudja, hogy mondotta volna sokszor nevezett gelei plebánus uram: a ki annyit nem akar adni, a mennyit ő kíván, inkább csak ebekkel ki vonatja, mint sem temesse. Ad tertium ut primus.

Quartus fatens, providus Franciscus Kovács, in praescripta possessione manens, et subditus; catholicus; annorum circiter 67., sub juramento fassus est. Ad primum. Tudja s jól emlékezik a tanu; hogy

kálvinisták birták és predikátor is volt azon templomban, méglen pápisták által el nem vétetődött. Ad secundum. Tudja bizonyosan a tanu; hogy mikoron valaki kálvinisták közül nevezett szent mihálfalvai templomhoz temették; akkoron gelei plebánus urannak több fizetést adni kintelenéttetik. Ad tertium ut primus.

Quintus fatens, nobilis Joannes Csomor, in possessione Diós-Patony; in iam dictis comitatu posoniensi et insula Csalóköz existente, residens; calvinista; annorum circiter 70., post juramentum fassus est. Ad primum. Tudja; hogy méglen el nem vétetődött, mind kálvinisták által birattatott; sőt maga is két predikátort ért benne a tanu, és azon helységben lévő kálvinista oskolákban is járt. Ad secundum nihil. Ad tertium, ut primus. Ad quartum. Hallotta ugyan, hogy mikoron Szent Mihálfalvárul ki özetett volna a predikátor; földes ur Pálffy Miklós gróf ur ő excellentiája engedelmebül annak utána egynehány eszendeig mind Diós-Patonyban, mind Lögér-Patonyban, kálvinista predikátor tartatott, a ki ő közöttök szabadon isteni szolgálatokat tett; de ő maga nem ösmérte.

Sextus fatens, providus Petrus Tóót, in totiesfata possessione Lögér-Patony, suprascriptisque comitatu posoniensi et insula Csalóköz sita, manens; calvinista; annorum circiter 75., juramento adstrictus fassus est. Ad primum. Tudja nyilván; hogy még el nem vétetődött, kálvinisták birták és ők szabadon benne isteni szolgálatokat folytattak; arrul is jól emlékezik a tanu; mikoron ottan Megyeri nevü kálvinista predikátort meg fogták. Ad secundum. Tudja bizonyosan a tanu; hogy a gelei plebánus uram nevezett helységekben lakozó kálvinistákon, temetésért, több fizetést veszen; mert a ki jó gazda, azon öt hat forintot is húz s többet is. Ad tertium, ut primus. Ad quartum. Tudja bizonyosan a tanu; hogy mikoron szent mihálfalvai templomot kálvinistáktól a pápisták el vették; az földes ur engedelmebül mind Diós, mind Lögér-Patanyokban alkalmas ideig kálvinista predikátor tartatott, a ki ottan szabadon isteni szolgálatokat is tett. Sőt még maga házánál is lakott.

Septimus fatens, providus Nicolaus Németh, in dicta possessione Diós-Patony manens et praetitulati domini comitis palatini subditus; calvinista; annorum circiter 65., vige:e juramenti fassus est. Ad primum. Tudja nyilván a tanu; hogy méglen pápisták által el nem vétetődött, kálvinisták birták és ők folytattak benne magok devotiójokat; sőt maga is ért benne két kálvinista predikátort, ugy mint Gergely Istvánt és Megyeri Györgyöt. Ad secundum. Tudja bizonyosan; hogy temetésért gelei plebánus urnak rendkívül való fizetést adnak; sőt midőn maga leánkája is meg holt volna, addig el sem temettetett, valameddig hat forintot nem adott. Ad tertium ut primus. Ad quartum.

Tudja s jól emlékezik ; hogy templom el vétele után mind Diós-, mind Lögér-Patonyokban alkalmas ideig kálvinista predikátor, az földes ur engedelmébül, szabadon tartatott.

O c t a v u s f a t e n s, providus Petrus Sátor, in toties repetita possessione Lögér-Patony degens, et subditus ; calvinista ; annorum circiter 70., praevis praescito juramento fassus est. Ad primum. Tudja, hogy kálvinisták birták és szabadon benne isteni szolgálatokat tettek ; sőt maga érte, mikoron nevezett Megyeri nevü predikátor ki hajtatott. Ad secundum. Tudja bizonyosan a tanu ; hogy tiszteletes gelei plebánus uram temetésért rendkívül való fizetést veszen ; mert néha nyolcz forintot is húz. Sőt azt is tudja nyilván ; hogy mikoron egykor egy szegény ember meg holt, annak temetésétül tizedfél forintot vett. Ad tertium ut primum. Ad quartum ut immediate praecedens.

Super qua, praevis modo facta testium attestatione, praesentes literas, propria syngrapha et sigillo meis roboratas, extradedi testimoniales. Datum in possessione Alistál, dictisque comitatu posoniensi et insula Csalóköz existente, die 18. mensis aprilis anno domini 1721. suprascripto.

Stephanus Debreczeny, inclytae tabulae regiae
judicialiae juratus notarius m. p.

(P. H.).

(Eredetiből a pozsonyi ev. lyceum könyvtárában).

Közli: *Garády*.

3.

A tiszántuli ref. egyházkerület végzése az orgonaállítás ügyében. 1815. Aug. 14. 117 szám alatt.

Értésére esvén konzisztóriumunknak, hogy némely ekkléziák orgonacsínáltatásról gondolkodnak ; — végeztetett :

Egyáltalában ugyan nem tiltja konzisztóriumunk, de tudtára adja azon ekkléziáknak, hogy az orgonistaságnak az iskolai tanítóssággal való egybeköttetését, se a törvéynél, se a kánonoknál, se végre, az előre ellátható rossz következeséknél fogva meg nem engedheti, ugy tanítván az eddig való tapasztalás is, hogy az olyan személyben, aki ezen két hivatalt egybekötve viseli, nem anyira azt nézik az ekkléziák előljárói, hogy tud-e haszonnal tanítani, hanem főképen azt: tud-e orgonálni? Az sem engedtetetik meg, hogy az orgonista részére, a predikátor és oskolatanítók fizetéséből valami elszakasztassék. Amely ekklézia minden maga megeröltetése nélkül orgonista tartásra

házat és külön fizetést adhat, ám cselekedje; de szükségesebb volna azon költséget, az oskoláknak jobb állapotba való hozására, a szűkölködő belső emberek fizetésének javítására, árva gyermekek neveltetésére s más egyéb ekkleziásai szükségekre fordítani. Az isteni tisztelet, orgona nélkül is, valamint eddig, ugy ezután is, idvességesen gyakoroltathatik és az, a muzsikához nem értő gyülekezetekben, az eddig való tapasztalás szerént, az éneklésen is nem hogy segítene, hanem inkább azt megzavarja. Különben is pedig, az orgona pompa lévén, ami szegény ekkleziáinkat nem illeti. Vallásunkon lévő alkalmas orgonistákat nem is találhatni, mivel azoknak készítésére anyaoskoláinkban semmi fundus nincs. Ezekhez képest, amely ekkleziák olyan szándékkal vagynak, hogy templomaikba orgonát állittassanak fel, tartoznak a vidékbeli esperesteknek bemutatni, hogy orgona csináltatásra, annak igazittatására s orgonista tartásra, az ekkleziás jövedelmeinek megcsonkítása nélkül állandó és elégséges fundusok legyen, a vidékbeli esperestek pedig, kötelesek ezeket konzistoriumunknak referálni.

4.

Egyháztörténelmi adatok I. Rákóczy György erdélyi fejedelemről.

(A kamara és a ref. iskola Kassán. Nádasdi F. áttérése. Pápai engedély tiltott foku házasságra).

Rákóczy György udvari embereitől, tisztviselőitől megkívánta, hogy az egyházi ügyek vezetésében, intézésében segítségére legyenek; s mihelyt Kassát elfoglalta ugyanarra rászoritá a kamarát is. Persze a kamara e részben gyökeres átalakításon ment át; a szellem ami azt vezette egészen megváltozott. E kamara mint tudva van, addig a katholicismusnak buzgó támasza volt, amint urat cserélt épen oly buzgón foglalkozott protestáns ügyekkel. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy a személyzet is változott; a fejedelem annak élére egyik legbizalmasabb emberét Szemere Pált állította, buzgó protestáns embert, kipróbált hűségű hazafit, ki efelett mint működése és levelei mutatják, tapintatos és határozott, óvatos és megvesztegethetetlen ember volt. Szemerének Rákóczyhoz irt jelentéseiben sok egyháztörténelmi adat van, melyek közül egy érdekest bemutatok e füzetek olvasóinak. — Szemere Pál 1646 febr. 27-kén különböző politikai s közigazgatási jelentést tesz s azok végén áttér az iskolai ügyekre: „Az nagyságod itt való udvari scholájából is az főscholamestert Iratosi Mihály uramat az ecclesia rendelkezéséből vitték praedikátorságra az garáni jószágban Ujlakra; de abból ke-

gyelmes uram semmi fogyatkozása nincsen az nagyságod itt való udvari scholájának, mert az másik mester az kit Patakról kihozattunk, igen jó tudós ifju ember, jó praedikátor is, szintén beérjük vele; szintén elégséges is egy scholamester ide, nem kell kettő, ne legyen egyenetlenség közöttök, az mint elkezdetődött volt. Ha pedig nagyságod kegyelmes uram ez esztendőben is akarna alumnusokat oda fel az akademiákban küldeni, nagyságod kegyelmesen emlékezzék meg erről is az itt való nagyságod kassai scholamesteréről, és az többi között egyiket azt is, kinek neve Eöry Bálint, méltóztassék nagyságod felküldeni és promotealni, mert bizony ez érdemes reá.“ A fejedelem akkor Fehérvártt volt, s e levél mint az e vidékről küldöttek rendesen Tokajon, Debrecenen át ment. Hogy e levél gyorsabban kézhez jusson, Szemere következő hátrattal látta el: „Debreceni bíró uram, valamint kegyelmed tisztességét szereti, ez levelet sietséggel kegyelmed küldje meg az mi kegyelmes urunknak.“ S meg is érkezett elég gyorsan: mert márc. 2-kán indult csak Tokajból Debrecenbe — s marc. 7-én Gyula-Fehérvártt volt

Nádasdi Ferenc áttéréséről a kath. vallásra Rákócy György egy Kassaihoz 1643. dec. 24-kén irt levelében következő futó közlést tesz: „Talán kegyelmed eddig érthette Nádasdi Ferencnek pápistává lett palatinus (t. i. Eszterházy Miklós) leányának elvételét s palatinusnak in desperato vento versalását, ugyan Nádasdi Ferenc anyjának és fiainak pápistává létele után igen váratlan s hirtelen halálát.“ Midőn ugyan ezen Nádasdi Ferenc atyjának Nádasdi Pálnak özvegyét Révai Judithot Forgács Ádám pápai engedélyvel nőül vette s ez az eljegyzésre Rákócyt is meghívta, a fejedelem egész boszusan irta az 1638. szept. 7-kén kelt meghívóra: „Boszuld meg Ur Isten cselekedeteket és a te igazságodnak ítéletét mutasd meg mindazokon, valakik a szent házasságban az te szent rendelésedet mocskolják s általhágván többet tartanak az emberekől mintsem felségedtől. T. i. Révai Judith, mint Révai Péternek és Forgács Máriának leánya, Forgács Ádámmal unoka gyermek volt. Ezért kellett pápai dispensatio, de ezen házasság prot. törvények szerént is tilalmas volt.

Közli: **Szilágyi S.**

Könyvismertetés.

„Wozu das alte Testament? Anleitung zur richtigen Schätzung der Bücher Mosis und der Profeten. Von H. F. Kohlbrügge. Dr. der Theologie und Pastor der niederländisch-reformirten Gemeinde zu Elberfeld. I. Th 4-te Auflage. Elberfeld. 1855. Bei Wilh. Hassel.“ I—VI. 136. S. 8°. 15 Sgr.

Dr. Kohlbrügge, kinek fent címzett jeles művét ismertetni szerencsém van, kitünő tudós és egyházi szónok, ki németföldön „Gastpredigt“-ekre szokott főbb egyházak által (Viane, Haag, Dordrecht, Delft, Middelburg stb.) meghívati, s legközelebb 1871-ben Amsterdamban 3000 hallgató előtt predikált. Egyházi beszédeit a biblia tanaihoz való szigorú ragaszkodás és tartalmasság mellett meglehetősen terjedelmesség jellemzi. így pl. 1856. június 29-kén Viane-ban predikált 1. Móz. 3 r. felett, s e beszéd 90 lapra terjed. „Kohlbrügge e században, egyházunk mezején bizonynyal legnagyobb jelenség“ — ugymond Dr. Böhl bécsi reform. hittanár — „és ha minden református lelkész őt választaná mintaképül és szellemi termékeiből venne épülést, a reform. egyház még virágzású korszakot várhatna magára;“ — „post eius obitum omnes videbunt, ut spero, prophetam illum fuisse, quem dum vivebat, respuerunt. Nullus profeta ante mortem beatus!“ Utóbbi szavakban célzás van, Kohlbrüggének, 1827-ben, Amsterdamban, lelkészi pályája kezdetén, a rationalisták hatalmas cselszövő pártja által, írásszerű egyházi beszédei miatt, alig 3 havi működés után hivatalából elmozdítására.

Kezünk alatti műve előszavában így szól a szerző: „ha én e könyvecskében valamit tehettem, Isten után boldogult atyámnak köszönöm, ki, midőn én még igen ifju valék, két izben szólt így hozzám: ha a Mózes öt könyveit érted: úgy az egész írást érted. Mindaz, a mit a drága férfiú nekem mondott, oly benyomást tett rám, mintha általa Isten beszélt volna, úgy hogy én szivemben tartám szavait, ha mindjárt használni nem tudtam is azokat.

„A Mózes öt könyvének ifjuságom óta való szorgalmas olvasása, reám nézve gyümölcsét megtermette és az írárok későbbi megértéséhez az alapot megvetette, úgy hogy nekem a profétai iratokból lettek világosak az evangyelisták és apostolok, nem pedig megfordítva.

„Sokat hányatott életemben elég alkalmani volt, nem csekély szomorúságomra észrevenni, hogy mily csalékony alapon építi fel az ember egyik rendszert a másik után, és azután egy evangyeliumot, mely az első szélrohamnál okvetlen összeesik. A honnan a kételkedés is, melybe némelyeket jutni láttam, azólta itt ott szertelenül kimondatott, a mi ugyan évek óta lappangott titokban.

„Az igazság lelkiismeretlen védői, kiknek pedig sziveik távol vannak attól, a hézagokat, melyeket a legrettenetesebb kétség szakított, oly kevéssé tölthetik be, hogy az önálló gondolkozóra nézve sokkal többet rontottak, mint építettek. Ennek következményei, fájdalom, világosak! Némely elvetemült kéz oly kevéssé kiméli többé a legszentebbet, világosság és szellem név alatt, hogy nem sokára törvényszék elé vonszolnák ismét a dicsőség urát; evangyelistáin és apostolain pedig már tuladtak. A könnyelmű rendszer, mely szerint némelyek, különösen azok közül, kik igazhitűsége vélnék igényeket tarthatni, a Mózes és proféták iratait kezelték, — vetette meg annak alapját.

„Vélje bár az ember, hogy ezen magát tultette, a zsidókat a világból nem parancsolja ki soha, sőt azon helyzetbe jut, hogy vagy mind kiirtsa a Mózes és proféták könyveit, vagy pedig ismét azok tekintélyéhez meneküljön, a végett, hogy az evangyelisták és apostolok iratainak hiteles valóságát megbizonyítsa.

„Egy pályakérdés szolgáltatott arra alkalmat, mely hasonló irány-

ban fejtetett meg Harlemben, (Haarl. Cour. novemb. 16-ról. 1844), hogy néhány barátom arra ösztönözött, hogy e tárgyról, függetlenül ama kérdéstől, a jövődölésekkel összeköttetésben, irjak. E munkának itt falusi magányomban, örömmel vetettem alá magamat.

„Ha e könyvecske csak egy embernek nyujtand is alkalmat arra, hogy az irás iránt nem részszerint, hanem egészen hívőileg viseltessék: úgy nem léssen hiábavaló.“

Ezután következik a bevezetés, mely nem egészen tiz lapból áll. Kiindulási pontul felveszi az Apostolok Cselekedete könyvének 17-dik része 11-dik versét, hol az mondatik, hogy „a bereabeliek nemesebb elméjük valának a thessalónikabéli zsidóknál, ugymint kik nagy serénységgel bévevék az Isten beszédét, minden napon az irásokból tudakozván, ha ezek úgy volnának-e?“ Azt állítja, hogy éppen nem közönyös dolog azon könyv értéke, mely közönségesen „Ó-testamentom“-nak nevezetik; hogy a tulnyomó szám becsmérlő véleménynel van az „Ó-testamentom“-ról, mindenki őszintén bevallja, sőt még azok is, kik valamivel többet látnak abban egy zsidó könyvnel, sőt a kik még Isten igéjének is elismerik s Krisztusra vonatkozó jóslatokat találhatnak abban többékevésbé, mivelhogy azokat az „uj-testamentomban“ olvassák: mindazáltal nem fogják tagadni, hogy ha a profétáknak, az evangelistáknál és apostoloknál idézett írásait utánnézik: azok feltalálása és kipuhatolása meghághatlan nehézséggel jár. Ha őszinték akarnak lenni, meg kell vallaniok, miszerint nem foghatják meg: miképen értették az evangelisták és apostolok a törvényt és profétákat egymással egybeköttetésben. És ha az „Ó-testamentom“-ban némely dolgot olvasnak is, különösen a zsoltárokból és Ézsaiás profétánál, a mit evangyeliominak hívnak: mindazáltal az egész nekik mégis oly valami, hogy is nevezem — „uj-testamentomiatlan.“

Reményilem — ugymond a szerző — hogy ez észrevétellel, némely ember előtt olyan valamit fedezek fel, a mi felett talán tartózkodott világoosságra jutni s a mit még kevésbé merészelt nyiltan kimondani: azon esetben el kell határozni, miszerint tisztelettel beösméri, hogyha az evangelisták és apostolok valóssággal értették a törvényt és profétákat, és prédikálásaikat s írásaikat azokra alapították, úgy ő saját személyét illetőleg, a törvényt és profétákat nem érti. Ez első lépés a tanulásra.

Az „ó-testamentom“-ról becsmérlő nézet, a mint az most már divattá vált, nagy mértékben szégyenére s megalázására szolgál korunknak, még inkább akkor, ha előítélet nélkül és elfogulatlan pillanattal hasonlítjuk egybe azzal az első keresztyének egyházát. E célra óhajtanánk a bevezetésben, az apostolok cselekedeteiről irt könyvből idézett hely vezérlete nyomán egy körülményre figyelmeztetni, mely ámbár kézzel fogható, mégis kevésbé vagy éppen nem vétetett tekintetbe. E helyből ugyanis kétségtelenül kitűnik, hogy az első keresztyéneknél semmi más könyv nem volt, mint az éppen most ugynevezett „ó-testamentom,“ és hogy a bereaiak, kik dicsérőleg emlittetnek, e bibliában ugyanazon evangyeliomot találták fel, a mit nekik Pál és Silas predikáltak vala. Az is nyilván van, hogy ők naponkénti vizsgálódásuknál nemcsak arra szorítottak, hogy egy néhány helyet, (mint pl. a II-dik és CX. Zsoltárt, továbbá 2. Sám. 7. részét,) feltaláljanak, hanem hogy az egész bibliát szorgalmas nyomozásuk tárgyává tegyék és azokat, az apostolok prediká-

lása által megvilágosittatva, egészen másképen fogták fel és értették, mint előbb.

Hogy bibliájok micsoda könyvekből állott, megtetszik:

a) a hetven magyarázó görög fordításából, melynek azon időbeli használata csaknem egyetemes volt, és a melyből az apostolok több helyeket épen úgy idéztek, a mint azok abban ma is olvashatók.

b) a héber codexből, a mint az a zsidók igen nagy gondossága által megőriztetett, a cimig és jótaig, a mint ezt már Flavius József megjegyezte, — és végre

c) az „uj-testamentom“-ból, melyben ha nem mind is, de mégis a következő könyvek idéztetnek:

Móz. I. k. Mát. 11, 23; 19, 4 stb. Ján. 8.	Jerém. prof. Mát. 21, 13.
„ II. „ „ 15, 4. stb.	Ezékiel „ Jelenések könyvében gyakori célzások vannak reá.
„ III. „ „ 8, 4. „	Dániel „ Mát. 24, 15.
„ IV. Ján. 3, 14. 1 Kór. 10.	Hozseás „ Mát. 2, 15.
„ V. Márk: 12, 29.	Joel „ Csel. 2, 16.
„ mind az 5 könyve: Csel. 7. r.	Ámos „ Csel. 7, 42.
Józs. könyve: „ 7, 45.	Jónás „ Mát. 12, 40.
Biráék „ „ 13, 20.	Mikeas „ „ 2, 5.
Ruth „ Mát 1, 5.	Náhum „ 3, 4 versét hasonlitsd össze Jel. 17, 1-el.
1 Sám „ Csel. 13, 21. „ 12, 3.	Habakuk „ Róm. 1, 17.
2 Kir. „ Luk. 4, 25—28; Mát. 12, 24. Csel. 13, 22.	Zsofóniás 1, 3-at hasonlitsd össze Máté 13, 41-el.
2 Krón. „ Mát. 23, 35.	Haggeus „ Zsid. 12, 26.
Jób „ Jak. 5, 11.	Zakariás „ Mát. 21, 4; 26, 15.
Zsolt. „ Luk. 4, 10-11; Mát. 21, 42.	Malakiás „ Márk. 1, 2.
Példabeszédek könyve: 2 Pét. 2, 22.	
Ézsaiás prof. Luk. 4, 17—19; Mát. 15, 7. Csel. 8 r.	

Ezek azok a könyvek, melyekből állott a bereiaiak bibliája!*)

Hogy ők ebben a Krisztusnak épen azon evangyeliomát találták fel, melyet Páltól és Silástól hallottak: nem válik-é ez szűgyenére korunknak, mely azon könyvekről semmit sem akar többé tudni?! A bereiaiak nem voltak tudós emberek, hanem mindenféle sorsuak. Igaz, hogy theologiát és kritikát nem tanultak, de volt annyi értelmök és belátásuk, miszerint megtudták ismerni bibliájok összes tartalmának egyezését a Krisztus apostolainak evangyeliomával. Mint azon ember, ki valami nemes érceret talált, és azután annyival serényebben ás tovább: úgy az, mit ők bibliájokban találtak, annyival fáradhatlanabb nyomozásra ösztönözte őket.

De mit találtak abban a beréai férfiak? Hiszen, épen az a földolog; és ha valaki nem akar zsidó, vagy török lenni, hanem keresztyén: akkor

*) Következétesen elfogadható és minden kétségen túl van, hogy a 2 Sám. 1 Krón. Esdrás, Nehemiás, Predikátor, Énekek éneke, Jérémiás siralmai, és Abdiás próféta is megvolt az ő bibliájokban; mellette szól e könyveknek görög fordítása. Az evangyelistáknál és apostoloknál tényeket talál az ember, nem pedig idézetekre idézetek halmozását; a mit idéztek, azért idézték, mivel az alkalom magával hozta, vagy mivel a Lélek arra vezérelte őket, hogy idézeteket adjanak egybeköttetésben azzal, a mit épen akkor mondottak.

ha ítészete elfogulatlan, és tisztelettel óhajt eljárni, azon eredményre kell jutnia, hogy tudományos theológiájával és kritikájával mind addig utána áll ezeknek a bereiaiaknak, míg az ugynevezett „ó-testamentom“ összeségét Krisztus igéje gyanánt el nem fogadja; sőt tudományosságánál fogva azon kell lennie, hogy a tudományosan nem képzett bereiaiktól meg ne szégyenitessék az ítéletben. Mert a keresztyén hittudósok tudományukat még is csak nem a talmudból vagy koránból, hanem legalább is „uj-testamentom“-ukból veszik; e testamentomnak az apostolok cselekedete egyik tetemes részét teszi, e könyvben pedig a borciaiaknak dilecséretökre emlittetik az meg, hogy az „ó-testamentom“-ot szorgalmatosan olvasták, hogy megerősödjének azon igazságokban, melyeket az apostoloktól hallottak.

Hogy a bereiaiak az „ó-testamentom“-ot Isten igéjének tartották, a melyhez tehát egyedül mérték hitöket, és hogy a predikálás próba köveül tették, melyet t. i. az apostoloktól hallottak, nem szükség említeni. Mert ez kötelességök volt azért, mivelhogy Isten lelke szerintiek valának, és az apostoloktól hallottakat nem keresték volna bibliájokban, ha azokat Isten lelkétől ihletetteknek el nem ösmerték volna. Az élet és boldogság igéit Istennél keresték és ha bibliájokat nem Isten kötelező igéje gyanánt tartották volna, abban nem vizsgálódtak volna, sokkal inkább elmellőzték volna akkori bibliájokat és pusztán az apostol szavaihoz tartották volna magokat Ellenben, valamint az apostolok őket csak az ő bibliájokhoz vezették vissza: így az apostoltól hallottakat ezen könyvek mondatainak alávetették, a mit különben nem tettek volna, ha annak minden szavaiban feltétlenül nem hittek volna!

Mint hogy tehát a bereiaiak az „ó-testamentom“-ban mind azt feltalálhatták, a mit az apostoloktól hallottak, és mint hogy tény, hogy egykor és még azután is sokáig az „uj-testamentom“, mint könyv, nem létezett, mindenki saját tetszése szerint határozhatta el:

hogy Krisztus és az apostolok tana vagy az ugynevezett „uj-testamentom“ egészen feltalálható az „ó“-ban, azért azt el kell fogadni:

hogy mindenki, a ki keresztyén akar lenni, az „ó-testamentom“-ban annak összes tartalmát tekintve, oly jól kell utánnézni tudni, mint a bereiaiak; —

hogy tehát, minden az „ó-testamentom“ iránti előítéletek, melyek most divatban vannak, ahhoz, a ki keresztyénnek akar neveztetni, nem illenek; valamint azon balvélemény sem, mintha általában egy evangyeliom sem léteznék abban reánk nézve, mint szinte az sem, hogy csak itt-ott találhatik abban evangyeliom.

Most már tehát, a ki ez állítás igazságát elismeri — ugymond szerző — örömet fogja velem a következő dolgokat nyomozni:

1) A zsidók, az Urnak és apostolainak kortársai, kik Jézust be nem vették, az u. n. „ó-testamentom“-ban vagy a Mózes és proféták könyveiben mit találtak és mit tartottak a felől?

2) Valyon Jézusnak és apostolainak más kortársai is ugyanazt hitték és ugyanazt találták-e fel az „ó-testamentom“-ban, a mit a bereiaiak találtak abban?

3) Az Ur Jézus miknek tartotta az ő testének napjaiban Mózeset és a profétákat?

4) Miknek tartották az evangyelisták a Mózes és a próféták könyveit?

5) Miképen használták az apostolok és segédek a Mózes és a próféták könyveit?

Az ezen tételek körüli vizsgálódás, az őszinte embernek, mint reménylünk, kielégítő feleletet adand ezen kérdésre:

„Mire való az „Ó-szövetség“?”

mely az első rész tárgyát képezi. Fentartjuk magunknak, egy később megjelenendő 2-dik részben e kérdést:

„Miképen értendő az „Ó-szövetség“? — az „ó-testamentom“ ugyanazon helyeinek megvilágosítása által, melyek az „uj-szövetség“-ben hivatoltatnak, — megoldani.

Mielőtt azonban áttérnénk e kérdésre: mire való az ó-szövetség? szükségesnek tartjuk a közönségesen használt: „ó-testamentom“ — „uj-testamentom“ elnevezés értelmezését. Kétséggkívül észrevette már az olvasó e kifejezés használatát: „ugynevezett“: ezt szántszándékosan tettem azért, hogy ezt a kérdést előidézsem, valjon azon elnevezés melyet bibliáink előtt találunk, irásszerű-e, tehát igazolható-e vagy nem? Ezt a szót: „ó-testamentom“, mint a Mózes és a próféták könyveinek elnevezését, meglehetősen gondatlanul a 2 Kór 3, 14-ből vették, hol Pál apostol így szól: „mert mind e mai napig az ó-testamentom irásának olvasásában ama fedél felfedetlen marad.“ E helyre akarják alapítani azon állítást, hogy az apostol a Mózes és próféták írásait így nevezte, és azután ugyanazon fejezetből (a 6-dik versből) könnyen alkották az „uj-testamentom“ ellentétet. — Azonban, senki be nem bizonyíthatja, hogy az, a ki a Mózes és próféták könyveit, legelsőben összeállította, e könyveket „ó-testamentom“-nak nevezte legyen, vagy a ki az evangyelistákat és apostolokat összegyűjtötte, ezeket „uj-testamentom“-nak nevezte volna. Legalább annyi áll, hogy Pál apostol azon könyveket, melyeket „ó-testamentom“-nak szoktak nevezni sehol nem nevezte úgy. Nála ezek jönnek elő: irás, irások, a szentírás, Mózes és a próféták; vagy idéz ezzel: Isten mondja, egy valaki mondja, a lélek mondja. Fájdalom, ezen elnevezés feltalálása azt okozta, hogy az Isten igéje felett oly fogalmak merültek fel, melyek szerint az ember, annak legtetemesebb részét a másik rész előtt visszavetette. Mert természetes, hogy az ó-testamentom fölött, annak olvasása alkalmával oly valamit tüntet elő a gondolat, a mi ó, és így tehát ellentétet képez azzal, a mi új.

Hogy Pál apostol szavait elcsavarják, és önkényesen magyarázzák és hogy az apostol azon elnevezéssel egészen mást gondolt, világos; mert midőn leveleit írta, még semmiféle újtestamentom nem volt, mint ilyen, t. i. könyvek gyűjteménye, melyet most „uj-testamentom“-nak neveznek; ezért az apostol ellentétben nem gondolhatta azt, a mi nem létezett, hanem azolta készített; sokkal inkább úgy irt ő, mint írma most is egy jó pásztor, azon megkülönböztetéssel, hogy az Ur az ő irataikban magát megismertette, hogy azok az ő lelkétől voltak, miért is az apostol Péter azoknak ugyanazon hitelességet tulajdonítja, mint a Mózes és próféták iratainak. (2 Pét. 3, 16.) De Pál magára nézve soha nem gondolhatott arra, hogy az ő iratai, mint örök érvényű tanok, különösen megőriztessenek, ép oly kevésbé, mint Lukács evangylista, ki tudvalevőleg

evangéliumát és az apostoli cselekedeteket csak egy magán egyén, Theophilus nevű számára írta. Ha igenjől tudta is az apostol, hogy Krisztus szellemében ír, mindazáltal szavának és predikálásának semmi más tekintélyt nem tulajdonított, mint éppen az ó-testamentum összességének; az volt az ő evangélioma és a mit az Isten neki, az ő lelke által kijelentett, az ezen iratok egyetemes tartalmából származott.

A sok helyett csak egy bizonyosságot hozok elő, nevezetesen 1 Kór. 15 r. Itt előadja az apostol evangéliumának tartalmát: 1) hogy Krisztus meghalt a mi bűneinkért az írások szerint; 2) hogy a Krisztus eltemetett és feltámadott az írások szerint. Ezen ő evangélioma tehát az írások szerint van; nem ezt mondja: „az írás szerint“, hanem „az írások szerint“, azaz: éppen úgy, mint azokat a korinthusiak Mózes és a proféták egyes könyveiben olvashatták; ezek az ő és azok tekintélye, a mit itt szándékosan mond azon írásellenes tan ellen, hogy a feltámadás szellemileg veendő.

A ki tudományát illetőleg egy már létező és megirt tanra, mint egyedül érvényes tekintélyre hivatkozik, és azzal beismeri, hogy ő azonban semmit nem tanított: az sem az ilyen tudományt ó-nak, sem a magáét u-j-nak nem nevezheti: akár evangélium, akár új testamentum az ő saját tudománya, azon könyveket is ilyenül kell tartania, melyekre e tekintetben hivatkozik. Az egészből látható, hogy az apostol 2 Kór. 3-ban a szolgálat és szolgálat között tesz különbséget, egyik a betűé, másik a léleké. Ezért a Mózes és proféták iratai vagy betűk, vagy lélek, új vagy ó-testamentum voltanak. Összes tartalmukat „Ó-szövetség“-nek nevezte annyiban, a mennyiben azok úgy olvastattak s értettek, mint a zsidók olvasták s értették azokat, kik nem járultak a Krisztushoz; „új-szövetség“-nek pedig annyiban, a mennyiben azon szabály szerint olvassa az ember a könyveket, melyet ő így nevez: „Krisztusban.“ Az apostol világosan értésül adja, hogy ő az „ó-testamentum“ nevezetet a Mózes könyveinek nem magától adja, hanem azon szokás szerint nevezi úgy azokat, melyet a zsidós érzés arról alkotott; úgy hogy az nem a könyvekben rejlett, mintha azok „ó-testamentum“ lettek volna, hanem az emberekben, mert ők elfedett szívvel olvasták a könyveket és úgy tették azokat ó-testamentommá. A könyveknek, melyek az apostol előtti új testamentum valának, ezen jellemzése csak a kemény nyaku hitetlenség zsidós felfogása szerint állott. Ő azokat egészen másképen olvasta, vagy a mint maga mondja: felfedett orcával.*)

Megjegyzendő, hogy midőn az apostol névszerint, az Isten által a sinai hegyen kiadott törvényről vagy a 10. parancsokról beszél, ugyanazon törvényt e helyen: új-testamentomnak, ó-testamentomnak, betűnek és léleknek, halál szolgálatának és lélek szolgálatának, kárhozat szolgál-

*) Így olvassuk: Ján. 15, 25: „az ő törvényekben“, megírva, holott nyilván van, hogy az Úr, ki ezt mondá, ugyanazon törvényt vagy írást úgy tekintette, mint a mely ő reá kiváltképpen tartozik. Így mondják az evangelisták és tanítványok is ismételve: „a zsidók“ Márk. 7, 3 stb, holott ők magok is zsidók voltak. A fentebiből könnyen ki-magyarázható a „Mózes“ kifejezés 2 Kór. 3, 15; Ján. 1, 17; Csel. 15, 21; mert a mit Pál a törvényből való megigazulásról ír, Mózesnél határozottan megvan; vesd össze Róm. 10, 6-ot 5 Móz. 30, 12-vel és Luk. 16, 29-el a Pál apostol leveleiben a „törvény“ kifejezést. A proféták sem merészelték volna oly gyalázólag szólani az áldozatokról, mint opus operatumokról, hogy ha az „új-testamentomnak vérét“ nem ismerték volna. Máté: 26, 28.

ságának és igazság szolgálatának nevezi. Ennélfogva egy és ugyanazon törvény egyik vagy másik volt, azok szívének mivolta szerint, kik a törvényt hallgatták. Vesd össze Nehém. 8, 9—13-mal.

Szükség volt azt, miről az apostol az egész fejezetben oly világosan beszél, közelebről megvizsgálni és ezen irat folyamában nem fogom elmulasztani, hol alkalom kínálkozik, több helyeket idézni, melyek a mondottakat megerősítik. Az irás legtöbb olvasóival megtörténik, hogy ők ahol ezen szavakon: „uj-testamentom,“ „lélek:“ „dicsőség“ stb. megütköznek, mindig azon gondolattal vannak, mintha ezek oly dolgok volnának, melyeket az apostol máshonnan vett volna, holott az apostol minden nyilatkozataiból nyilván van, hogy ő semmit nem evangyeliomositott, hanem csak Mózes és a próféták szerint.

Aki Pál irataiban valamenyire jártas, annak megfontolásánál, amit 2. Kór. 3-ról megjegyeztünk, önmagától úgy ítél, hogy a szokásban levő feliratok: „ó-szövetség,“ „uj-szövetség“ nem igazolhatók és hogy nincs szükség azt ismételnünk, miszerint, tekintve azon könyveket, melyeket közönségesen ó-testamentomnak neveznek, ezen írásszerű elnevezést: „Mózes és a próféták“ — valamint a többi könyvekre nézve ezen nevezetet: „evangyelisták és apostolok“ használandjuk.“

Ezután következik a feltett kérdés megfejtése. a fentebbi öt tétel szerint öt szakaszban:

I. Szakasz. A zsidók, az Urnak és apostolainak kortársai, kik Jézust be nem vették, az ugynevezett „ó-testamentom“-ban, vagy a Mózes és a próféták könyveiben mit találtak és mit tartottak afelől?

1. A Messiásnak Bethlehembben kell születnie. Mát. 2, 5—6.

2. A Messiás Dávid fia leszen. Ján. 7, 42.

3. A Mózes által ígért próféta eljövedele közel van. Ján. 1, 21, 6, 14; Luk. 3, 15.

4. A Messiásnak hirnöke is leend. Ján. 1, 21. Mát. 17, 10. Luk. 1, 17.

5. A Messiás megjelenésekor mindennek vissza kell állíttatnia és a bűn minden adósságai végképen elvétetnek. Ján. 4, 25.

6. A Messiásnak királynak kellett lennie. Ján. 6, 15, 12, 13. Mát. 27, 42.

7. Az ő országa menyei, Isten országa leend. Luk. 17, 20. Márk. 11, 10, stb.

8. A Messiás sok jeleket tesz. Ján. 7, 31.

9. A Messiás a világ idvezítője leend. Ján. 4.

10. A Messiás Isten fia leend. Mát. 26, 63. Márk. 14, 61. stb.

11. A Messiást megfognák vetni. Luk. 20, 16. Cselek. 5, 38—40.

12. A Messiás mindörökké megmarad. Ján. 12, 34. stb.

II. Szakasz. Az Ur és apostolai kortársai közül azok bizonyoságtételének megvilágosítása, kik nemcsak hitték a Messiásban, hanem hittek és elösmerték azt, hogy Jézus a Messiás.

Ennek bizonyítására előhossa szerző a következőket: az öreg Simeon, Anna próféta nő, Zakariás és neje Erzsébet, Mária, a pásztorok, napkeleti bölcsek, Keresztelő János, András, Filep, Nathanael, Péter stb.

III. Szakasz. Miknek tartotta az Ur Jézus az ő testének napjaiban Mózeset és a prófétákat?

Itt kifejtetik azon tisztelet és szeretet, melylyel Jézus gyermekkorától fogva az irások iránt viseltetett, idéztetnek Jézusnak, Mózesre és a prófétákra s irataikra vonatkozó szavai, nevezetesen: Luk. 6, 31; Mát. 7, 12; 9, 13; 22, 31. Ján. 6, 45. Márk. 12, 33—34; 11, 17. stb. Ján. 5, 39, hol az irások tudakozására utasítja a zsidókat; hogy a törvényt soha át nem hágtá, felemlítették a belpokloshoz intézett parancsa (Márk. 1, 44; Luk. 5, 14.), és később a tiz belpoklosnak (Luk. 17, 14.) adott azon utasítása, hogy a Mózes törvénye értelmében járjanak el, mutassák meg magokat a papoknak stb.

IV. Szakasz. Miknek tartották az evangyelisták a Mózes és próféták könyveit?

Azon tanubizonyásgtétel, amit az evangyelisták a Jézus Krisztusról tettek, hogy t. i. miképen tartotta magát a Mózes és próféták írott szavaihoz, elég hatályos bizonyíték arranéze, hogy az irásokat ők magok is épen úgy fogták fel. Ezután következnek a négy evangyélita: Máté, Márk, Lukács és Jánosnak a Mózes és próféták iratainak érdekében tett saját nyilatkozataik: pl. Mát. 1, 1; 2, 15; 3, 3; 12, 17; 21, 4; 27. 35 stb.; Márk. 15, 27—28 stb. Luk. 2, 22—24; 3, 4; 9, 31 stb. Ján. 12, 14—15; 12, 37—41; 19, 24; 20, 8. stb. stb.

V. Szakasz. Miképen használták az apostolok és segédek a Mózes és próféták könyveit?

E nyomozás forrásai tudvalevőleg az apostoli cselekedetek könyve és az apostolok levelei; amaz annak bizonyosága, amit az apostolok és segédek tettek és szóval tanítottak; ezek pedig tanítmányaiknak, tanaiknak írott emlékei.

E szakasz tehát két részre oszlik, melyek közül első az apostolok cselekedetében Lukács tudósításához csatlakozólag, különböző apostolok és diakónusok szóbeli nyilatkozatait és tetteit, tekintettel a Mózes és próféták irataira, („ó-szövetség“-re) világosítja meg; míg a második rész az apostoli levelek egy összeszorított áttekintését adja, amenyiben azok a Mózes és próféták irataira vonatkoznak.

„Ezek után — ugymond szerző — úgy hiszszük, hogy azon feladatot, melyet magunk elébe tűztünk, hogy t. i. az „ó-testamentom“-ot, az evangyelisták és apostolok írásaiból, valódi becse és értéke szerént méltassuk, oly módon oldottuk meg, hogy a mesterkéletlen egyszerű értelem önmagától jut azon következtetésre s itélettételre, melyet mi magának az Urnak, apostolainak és az evangyelistáknak szavaiból kivontunk.“

„Ha nem várhatjuk is azt, hogy ez irattal a modern tudós világnak eleget tettünk: de azt mégis reményljük, hogy az elénk kitzüött célt elértük, nevezetesen: minden gondolkozó lélekben felkölteni azon meggyőződést, hogy a Mózes és próféták könyvei époly kevésbé „Ó“ testamentom, mint az evangyelisták és apostolok könyvei; hogy épen ez iratok az Urra nézve, az ő apostolaira és az első keresztyén gyülekezetekre nézve az egyedüli biblia és szabályzó tekintély valának; szentirat, melyből Isten országának evangyéliomát előhozták!“

„Azonban, kizárólag ez iratokra támaszkodásnál, minden oly félreértés ellen biztosítva véljük magunkat, mintha mi az „uj-testamentom“-i vagy isteni tekintélyét az evangyelisták és apostolok iratainak megbántottuk volna.“

„A felfuvalkodottság, melylyel az ember a könyvekből valami nagy tudományt, mint sajátját kitalál és az örök igazságok ellen kikel, csak azért, hogy ezáltal új és nagy hirnévre tegyen szert, míg pedig az Isten törvényének áthágásában és titkolt gyönyörében tombol, — csak a következetlenségben következetes. Itt nincs középút, hanem e kettő között kell választania: vagy az Ur és apostolai és az első keresztyének, a Mózes és próféták írásait egészen elcsavartva értelmezték akár azért, hogy magok nem értették, akár azért, hogy másokat megcsaltak, — vagy mi ez iratokat egészen egyszerűen úgy értettük és értelmeztük, mint ők, anélkül, hogy belőlök valamit elveitünk, vagy hozzátettünk volna azokhoz. A ki ez utóbbit nem ösmeri be, végre azt kell belátnia, hogy ime, mi vé teszi az Urat és apostolait! és hogy a keresztyén hitnek és keresztyén reménységnek alapját végképen szétrombolja!“

„Ami Urunk Jézus Krisztusnak és tanítványainak s az apostoloknak, a Mózes és próféták könyveihez való viszonya semmiképen nem önkényes, mintegy zsidós előszeretetből származott; és nem azért helyezkedtek a jövendölések beteljesedésére, mivel léteztek jóslatok, hanem mivel mindezen beszédei Istennek a próféták által, Isten igazságosságának bizonyosságát, az üdvigéretet zárták magokba. E bizonyásznak és ígéretnek, amint ezek különféle időkben és sokféle módon hirdették, minden tévelygő és elveszett népeknek vigasztalására, beteljesedésével birni és azt tudni: az volt az ő tisztök; e beteljesedést mutatták meg az evangyelisták és az Ur apostolai, ezen állott az Ur az ő testének napjaiban; minthogy e beteljesedés annak bizonyága volt: mi az ember öngazságában, és mi az emberre nézve Isten, az ő igazsága szerint!“

„Eszerint nekünk nagyfontosságú tárgy afelett tisztában lenni: hogy a mi Urunk Jézus Krisztus és a tőle tanult és lelke által megvilágosított apostolai a Mózes és próféták iratait miképen értették és vették föl? Ha valaha: napjainkban szükség ezen iratokat helyesen érteni és azoknak hinni, nem mint valami elavult és elévült könyvnek, hanem mint Istennek élő és örökké maradandó igejének, melyről így szól Ézsaiás (8. 20.): a „törvény“ alatt a Mózes könyveit értvén: „a törvényre és annak tanítására hallgassatok: valaki nem szólánd annak beszéde szerint, nem leszzen annak világossága.“

A második kérdésre adandó feleletet a szerző a következő résznek, mely eddigelé még nem jelent meg, tartja fen; melynek tartalmát szinte kedves kötelességünknek tartjuk annak idejében a szives olvasóval — ha az Ur akarándja és élünk — megismertetni.

Károly.

Szerkesztői jegyzet e könyvismertetéshez.

Midőn a fentebbi könyvismertetést épen sajtó alá akartam adni, akkor jöve hozzám postán Elberfeldből Dr. Böhl hittanár ur szomorú sorai kíséretében, a következő tartalmu gyászos tudósítás:

Elberfeld, Márc. 6. 1873.

Hosszu szenvedés után ma korán reggel hunyt el az ő atyjának Dr. Kohlbrügge lelkipásztornak házában az én forrón szeretett nőm

Böhl, született **Kohlbrügge Anna**, életének 37-dik, s négy gyermekkel (kik közül egy már előtte elhunyt) megáldott házasságunknak 12-dik évében. Hűséges segítőtársam volt nekem az elhunyt azon rendeltetési pályán, melyre engem az Ur állított; irántam és a gyermekek iránti kötelmi hűség és gondoskodás emésztette őt meg.

Igy történt, hogy betegségének magva, már évek előtt el volt vetve s azolta hervadt folyvást, hogy itt alant egészen kóróvá lévén, új életre viruljon fel az Istennek és a Báránynak királyi széke előtt

Böhl E. hittudor és hittanár, ez időszere-
rént az evang. theologiai Fakultás dé-
kánja Bécsben.

Dr. Böhl hittanár ur egyike azon, ma már kevés számu külföldi tudós hittanároknak, akik a magyar protestáns ifjak iránt, sőt általában magyar hazánk és protestáns egyházunk iránt is a legőszintébb részvét-
tel viseltetnek s nemcsak szóval, de tettel is készek pártfogolni és segíni a mi ifjainkat, Ezen folyóirat olvasói között bizonyosan többen vannak, akik személyesen tapasztalták egykor Dr. Böhl hittanár urnak s az ő elhunyt nejének magyarok iránti szívességét. Ezek részéről tehát, valamint az én részemről is, — aki személyesen ugyan soha nem láthat-
tam őt és családját, de vele az egyházi közérdekek mezején már több év óta a legőszintébb bizalmas összekötésben vagyok, — fogadja a gyászoló férj és atya a legőszintébb részvét kifejezését.

Szerkesztő.

Rövid irodalmi szemle.

Vélemény a gymnáziumi szervezkedés ügyében. A tiszáninneri ref. egyházkerület egyetemes értekezlet tagjai elé nyújtja Szinyei Gerzson, a sárospataki ref. főiskolában magyarnyelv és irodalom, gymn. oktatás és neveléstan tanára. Sáros-Patak. 1873. 8 r. IV. és 80 lap.

A tiszáninneri szuperintendens ur, illetőleg a sárospataki főiskolai tanárkar felhívására készített rendszeres munkálat ez, mely az egész gymnáziumi szervezkedés mezejére kiterjeszkedik s majdnem egykis gymnáziumi pedagógikának nevezhető. — Ajánljuk a tartalmas és korszerű dolgotat minden illetők komoly figyelmébe.